

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра політології та державного управління**

**ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПРОРОСІЙСЬКИХ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ
(НА ПРИКЛАДІ СЛОВАЧЧИНИ ТА УГОРЩИНИ)**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

студентка 2 курсу, 622 групи

Волощук Роксолана Михайлівна

Керівник:

кандидат політичних наук,
доцент Молочко П. О.

До захисту допущено

на засіданні кафедри політології та державного управління

протокол № _____ від _____ 2024 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Круглашов А. М.

Чернівці – 2024

Анотація

Волощук Роксолана Михайлівна. Особливості електоральної підтримки проросійських політичних партій (на прикладі Словаччини та Угорщини). Спеціальність 052 Політологія. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. 2024. Науковий керівник – кандидат політичних наук, доцент Молочко Павло Олександрович.

В кваліфікаційній роботі здійснений аналіз особливостей електоральної підтримки проросійських політичних партій в Словаччині та Угорщині. Досліджені основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної підтримки політичних партій у виборчих процесах, чинники виникнення проросійських політичних партій в Угорщині та Словаччині, виборчі кампанії проросійських партій в Угорщині та Словаччині; вплив медіа та інформаційних технологій на електоральну підтримку проросійських партій в Угорщині та Словаччині та вплив проросійських партій Угорщини та Словаччини на політичні процеси в ЄС.

Ключові слова: електоральний процес, електоральна підтримка, проросійські політичні партії, Угорщина, Словаччина, вплив медіа.

Abstract

Voloshchuk Roksolana Mykhailivna. Peculiarities of electoral support for pro-Russian political parties (on the example of Slovakia and Hungary). Specialty 052 Political Science. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. 2024. Scientific advisor – Candidate of Political Sciences, Associate Professor Molochko Pavlo Oleksandrovych.

The qualification thesis analyzes the features of electoral support for pro-Russian political parties in Slovakia and Hungary. The main theoretical and methodological approaches to the study of electoral support for political parties in electoral processes, factors of the emergence of pro-Russian political parties in Hungary and Slovakia, election campaigns of pro-Russian parties in Hungary and Slovakia are investigated; the influence of media and information technologies on the electoral support of pro-Russian parties in Hungary and Slovakia and the influence of pro-Russian parties in Hungary and Slovakia on political processes in the EU.

Key words: electoral process, electoral support, pro-Russian political parties, Hungary, Slovakia, media influence.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Р. М. Волощук

ЗМІСТ

Вступ		С. 4
Розділ 1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ	С. 7
	1.1. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної підтримки	С. 7
	1.2. Огляд джерельної бази дослідження	С. 18
РОЗДІЛ 2	СТАН ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙ В УГОРЩИНІ	С. 22
	2.1. Історичний фактор виникнення проросійських партій в Угорщині	С. 22
	2.2 Аналіз виборчих кампаній проросійських партій в Угорщині	С. 27
	2.3. Вплив медіа на електоральну підтримку проросійських партій в Угорщині	С. 36
РОЗДІЛ 3	ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙ У СЛОВАЧЧИНІ	С. 45
	3.1. Історія та розвиток проросійських політичних партій у Словаччині	С. 45
	3.2. Основні електоральні кампанії проросійських партій Словаччини та їх результативність	С. 53
	3.3. Роль медіа та інформаційних технологій у формуванні електоральної підтримки проросійських партій Словаччини	С. 64
РОЗДІЛ 4	ВПЛИВ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙ УГОРЩИНІ ТА СЛОВАЧЧИНІ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЄС	С. 72
ВИСНОВКИ		С. 88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		С. 103

ВСТУП

В сучасному політичному світі, електоральна підтримка політичних партій стала одним із ключових факторів, визначальних політичний ландшафт країни та її соціально-політичний розвиток. Динаміка цієї підтримки, її природа та вплив на різноманітні сфери суспільства перетворюються на об'єкт інтенсивного наукового дослідження, аналізу та рефлексії. Від самого народження політології як науки, проблематика електоральної підтримки політичних партій привертала увагу дослідників своєю складністю та важливістю для розуміння політичних процесів та динаміки суспільства.

Наукове дослідження електоральної підтримки політичних партій вимагає вдосконаленого теоретичного підґрунтя та методологічного підходу, оскільки сама природа цього явища є складною та мінливою. З одного боку, електоральна підтримка є реакцією громадян на політичні події, партійні програми, лідерські якості кандидатів та загальну соціально-економічну ситуацію. З іншого боку, вона є результатом взаємодії політичних акторів, їх стратегій та технологій мобілізації виборців. Таке розуміння електоральної підтримки вимагає від науковців постійного аналізу та оновлення концептуальних підходів, які б відображали складність цього феномену та застосування їх для вивчення політичних процесів в окремих державах.

Російсько-українська війна актуалізувала вивчення проблеми поширення електоральної підтримки проросійських політичних партій в окремих державах-членах Європейського Союзу, зокрема Угорщині та Словаччині. Перед науковцями сьогодні стоїть складне завдання вивчення джерел, зовнішніх та внутрішніх факторів підтримки проросійських політичних сил в Угорщині та Словаччині. Особливо важливим і актуальним є систематизація наукового знання про мотивацію електоральної підтримки проросійських політичних сил, прагнення підтримувати тісні політичні, культурні та економічні відносини з росією, яка є державою-агресором, що маніпулює ідеями слов'янської солідарності.

У контексті наведених вище аргументів, дослідження, присвячене електоральній поведінці та виборчим процесам в Угорщині та Словаччині є актуальним та відповідає завданням сучасної політичної науки.

Метою дослідження є здійснення комплексного політологічного аналізу особливостей електоральної підтримки проросійських політичних партій в Словаччині та Угорщині. Відповідно до мети, були визначені дослідницькі **завдання**:

- визначити основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної підтримки політичних партій у виборчих процесах;
- проаналізувати чинники виникнення проросійських політичних партій в Угорщині та Словаччині;
- здійснити аналіз виборчих кампаній проросійських партій в Угорщині та Словаччині;
- дослідити вплив медіа та інформаційних технологій на електоральну підтримку проросійських партій в Угорщині та Словаччині;
- охарактеризувати вплив проросійських партій Угорщини та Словаччини на політичні процеси в ЄС.

Об'єктом дослідження є електоральні процеси процеси в Угорщині та Словаччині.

Предметом дослідження є електоральна підтримка проросійських політичних партій в Словаччині та Угорщині.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження особливостей електоральної підтримки проросійських політичних партій в Словаччині та Угорщині є поєднання класичних теорій електорального процесу та теорій електорального впливу. Методологія біхевіоралізму була використана для здійснення аналізу виборчих кампаній проросійських партій в Угорщині та Словаччині, зокрема підтримки проросійських політичних партій виборцями. Методологія неоінституціоналізму була застосована для дослідження впливу проросійських партій Угорщини та Словаччини на політичні процеси в ЄС та вивчення діяльності політичних партій Угорщини та Словаччини як політичних

інститутів. Методологія конструктивізму була застосована до проблеми впливу медіа та інформаційних технологій на електоральну підтримку проросійських партій в Угорщині та Словаччині.

Ретроспективний метод був використаний для визначення джерел та факторів підтримки проросійських політичних партій в Словаччині та Угорщині.

Метод аналізу та синтезу використовувався для вивчення електоральних процесів в Угорщині та Словаччині, від початку процесів демократизації в цих країнах.

Метод кейс-стаді забезпечив означення Угорщини та Словаччини як окремих емпіричних об'єктів в ширшому політичному просторі – Вишеградської четвірки та Європейського Союзу.

Метод аналізу документів був використаний для вивчення передвиборчих програм політичних партій Угорщини та Словаччини та промов їх політичних лідерів.

Методи аналізу статистичних даних використовувалися для вивчення електоральних статистичних наборів даних.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в комплексному вивченні впливу проросійських наративів, які поширювалися в передвиборчому процесі в Угорщині та Словаччині після 2022 р., на електоральний вибір громадян двох країн та допомогу Україні в російсько-українській війні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані під час вироблення політики протидії дезінформації під час електорального процесу усіма зацікавленими сторонами. Окремі висновки можуть використовуватися для планування та прогнозування відносин між Україною та Угорщиною та Україною та Словаччиною.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, з яких три розділені на підрозділи, висновків і списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

1.1. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної підтримки

Право населення обирати своїх представників і впливати на політику уряду, без сумніву, є життєво важливою складовою демократії. Сьогодні неможливо уявити будь-яку цивілізовану країну, у якій не було б вільних, справедливих, регулярних виборів, на яких громадяни могли б голосувати. Мільярди людей протягом століть брали участь у захисті свого права обирати та бути обраними. Стаття 21 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року говорить, що народна воля має бути джерелом урядової влади; ця воля має бути виражена в періодичних легітимних виборах, які проводяться шляхом таємного голосування або іншими методами, що забезпечують рівне і вільне голосування. Як зазначають дослідники щодо дослідження С. Хантінгтоном трьох етапів демократичного розвитку, вибори, які відбулися під час третьої хвилі демократії, стали причиною послаблення та заміни авторитарних і диктаторських режимів щодо третьої хвилі демократії. демократія. Від останнього виграли понад 60 % країн світу, надавши їм повноваження, які вибірково базувалися на політичній конкуренції [35, с. 171].

Можна без сумніву стверджувати, що вибори мають вирішальне значення для політичного процесу як в Україні, так і в світі. Найпоширенішим атрибутом участі громадян у політичному житті країни є участь у виборах. Щоб повноцінно брати участь у політичному житті країни, стати повноцінним учасником політичного суспільства, мати позицію та перспективу, людина повинна пройти політичну соціалізацію. Ф. Ільясов описує політичну соціалізацію як процедуру включення людини в систему владних відносин і структур. Оскільки соціальні норми поступово інтегруються в рамки формальних інститутів, індивід визнає свій статус і роль, вони визначають своє

місце в соціальній сфері та розвивають власні політичні ідеології, кажуть, що вони пройшли етапи політичної соціалізації. Останнім компонентом є реалізація та забезпечення виконання конкретної політичної поведінки.

Сама ідея політичної поведінки має кілька визначень. Зауважимо, що слова «політична участь», «політична діяльність», «політична діяльність» часто вживаються для опису політичної поведінки. Варто визнати, що ці ідеї часто неправильно маркуються. Іншими словами, слово політична поведінка (або дія) використовується для опису політичної поведінки. Політична поведінка характеризується і як первинно мотивований процес, який передбачає або політичну діяльність, або діяльність іншого типу. При цьому політична діяльність розглядається як весь спектр політичної діяльності політичних суб'єктів, залежний від прийняття певної політичної позиції та пов'язаний із досягненням цілей і реалізацією владних інтересів [31].

Український дослідник А. Литовченко вважає, що під політичною поведінкою можна розуміти взаємодію індивідів і груп з різними формами політичної реальності. Політична поведінка охоплює різноманітну політичну участь, активність або лінь, а також голосування. Якщо перше визначення більшою мірою зосереджено на процедурі досягнення суб'єктом політичної діяльності конкретного особистісного результату, то друге охоплює ширший спектр суспільного життя та яскравіше ілюструє комплексну природу цього явища. Деякі автори вважають політичною поведінкою будь-яку форму участі в розподілі влади або, навпаки, протидію їй. У результаті першочерговою складовою політичної поведінки є політична участь, це передусім діяльність.

Багато вчених вважають, що справжнє зростання участі в політичному житті сталося в результаті традиційних трансформацій суспільства, виражених у теорії модернізації. У дослідженні С. Хантінгтона в рамках запропонованої теорії було зазначено, що на збільшення політичної участі в традиційних суспільствах впливає ступінь стримування процесів політичної модернізації. Тобто посилення політизації є наслідком участі маргіналізованих верств населення в суспільному житті сучасності. Зростає політична свідомість

більшості населення, все частіше в політичну діяльність беруть участь нові соціальні групи.

Перші спроби аматорських учасників виборів проводити опитування були опубліковані наприкінці XIX ст., їх публікація як гра для публіки була розважальною. На початку 20 століття в США медіаорганізації, орієнтовані на велику аудиторію, ініціювали перші офіційні опитування потенційних виборців. Америка була центром зародження галузі електоральних досліджень, оскільки на той момент була демократична система виборів практика в країні вже склалася протягом багатьох років. Пізніше постало проблематичне питання професіоналізму у проведенні цих опитувань, результати яких нерідко були дискусійними, і переважав запит на розробку більш складного методологічного та методичного апарату дослідження. Таким чином, були створені установи, присвячені виборчим дослідженням і прогнозам. Це були організації, які залучали професіоналів у галузі соціології, політології та психології. Разом із практичними ініціативами почали з'являтися та розвиватися теоретичні ідеї, які намагалися пояснити причини та наслідки електоральної поведінки. Наприклад, Чарльз Мерріам створив Чиказький відділ політичних поведінкових досліджень. Тут було проведено кілька експериментів, які згодом привели до поведінкової тенденції в політичній соціології [24].

Інтерес до дослідження електоральної поведінки та її причин зріс після Другої світової війни. Наприкінці 1940-х і на початку 1950-х років досліджувалися процедури, пов'язані з виборами, і робилися спроби їх зрозуміти. Однак ці спроби наукового дослідження не мали негайної підтримки. Наприклад, під час президентських виборів у США 1948 року Інститут Геллапа оприлюднив результати дослідження, які, як пізніше з'ясувалося, суттєво відрізнялися від фактичних результатів. Це вважалося формою протесту американського електорату проти практики вказувати їм, за кого голосувати. Е. Ноель-Нойман зазначає, що «свободою», «незалежністю», «таємничістю» володіє виборець, ці властивості були перенесені на теорію ймовірності, що призвело до напруги та плутанини в оцінці зв'язку між

прогнозами та остаточні результати.

Слідом за США розслідування електоральної поведінки стало більш популярним і в Європі. Наприклад, був створений Французький інститут дослідження громадської думки, найвищий рівень діяльності якого припав на 60-ті роки XX ст. Почали з'являтися конкуренти у монополіста, який і сьогодні має сильну присутність на ринку (наприклад, Ipsos). Стало популярним дослідження того, як люди приймають рішення та обирають політичні партії, а не просто їхній намір голосувати за конкретну партію чи кандидата.

Щодо вивчення електоральної поведінки на національній території, то для українських науковців ця тема поки що знаходиться на початковій стадії. О. Вишняк зауважив, що до кінця 80-х років XX ст. теоретичні та прикладні дослідження електорату були відсутні не лише через політичні та ідеологічні інтереси, а й через відсутність фактичного об'єкта цих досліджень: вільних демократичних виборів, які б дозволяли альтернативи виборцям. За обставин, коли явка на виборчих дільницях склала 99,9%, і стільки ж підтримали однопартійних безальтернативних кандидатів на виборах, будь-хто зі спеціальними здібностями чи знаннями міг зробити висновок про результати так званої «волі шоу» [1, с. 159].

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що електоральна поведінка є складним і багатогранним явищем, яке заслуговує на уважне дослідження. У площині політичної системи вона займає одне з найважливіших місць, оскільки є найбільшою формою політичної активності громадян. Під час переходу до перехідного суспільства поведінка учасників виборів є нерозбірливою та випадковою, як наслідок, точна передача теоретичних і практичних моделей виборчого процесу дослідниками західних країн у цьому контексті буде некоректною.

Аналіз основоположних принципів виборчої поведінки, включно з висловленими думками щодо її складності, комплексності та відсутності комплексного теоретичного пояснення того, як, чому і яким чином люди так чи інакше беруть участь у виборах, вимагає комплексного розгляду. питань,

пов'язаних з моделями електоральної поведінки. Зародження електоральної соціології пов'язане з ім'ям французького вченого А. Зігфріда, який у статті «Політична картина Західної Франції періоду Третьої республіки» (1913) створив першу формальну модель електоральної поведінки [26]. Цей підхід іноді називають «екологією виборів», оскільки враховувались природне середовище та різні територіальні одиниці та їхній вплив на голосування. Вчений присвятив себе детальному аналізу статистичних даних, порівнював географічні, економічні, соціальні, культурні та їхній вплив на результати виборів. Він висунув гіпотезу про залежність поведінки виборців від трьох фізичних чинників: характеру ландшафту, типу поселення та режиму власності. На його думку, ці фактори тісно пов'язані один з одним і впливають на соціальну структуру, яка, у свою чергу, безпосередньо впливає на голосування. Він вважав географічні фактори менш важливими, замість цього зосереджувався на соціальних і культурних факторах. Головне занепокоєння викликала електоральна поведінка жителів міст і сіл. Крім того, цікавим дослідженням у цьому напрямку є робота Н. Тіннстена, яка описала особливості виборчих систем скандинавських країн. Значний вплив на створення електоральної соціології мали також представники Чиказької школи Р. Парк, С. Берджес, Л. Вірт. Вони зосередилися на взаємодії між культурами у великому місті, зв'язку між структурою населення та соціальними проблемами.

О. Вишняк описує три основні теорії електоральної поведінки, що склалися в сучасній Західній Європі та Америці, їх також називають класичними [2, с. 86]. Протягом тривалого періоду соціологічна теорія була основною теорією, яка використовувалася в дослідженнях теми виборів. Його засновниками став колектив американських учених на чолі з П. Лазерсфельдом у Колумбійському університеті в 1940-х роках. Основний висновок полягає в тому, що виборчий вибір індивіда в основному впливає з соціальної стратифікації та визначених груп, які досліджують соціологи. Лазерсфельд визнає, що голосування не є одиничним актом окремих людей. «У сусідній кабінці завжди є компаньйон, колега, популярний політик, кінозірка... Вони всі

на нас витріщаються і чекають рішення». Сам акт вираження є, за його словами, дещо суперечливим процесом. З іншого боку, голосування є особистим рішенням виборця, яке демонструє його прихильність до будь-якого кандидата (партії). Однак, навпаки, це соціальна поведінка, яка регулюється правилами, пропозиціями та нормами соціальних груп, до яких належить індивід. Окремий актор участі у виборах розглядається не окремо, а в контексті моделей соціальної взаємодії. Три хвили наукових досліджень, які пройшли під час президентських кампаній у США, показали, що найбільший вплив на її електоральну поведінку має економічний статус людини, місце проживання та віросповідання. Наприклад, дослідження статистичних даних показало, що більшість електорів Демократичної партії складали жителі великих міст, які були католиками і працювали з ручними справами. Навпаки, протестанти, які населяли сільську місцевість або передмістя, були представниками середнього класу і частіше голосували за Республіканську партію.

Додатковий розвиток теорія соціології отримала в дослідженнях С. Ліпсета і Ст. Роккана. Вони включили теорію соціальних поділів у своє дослідження електоральної поведінки. Основні положення монографії узагальнено у статті «Партійні системи та переваги виборців». Автори підкреслюють систему, яка існувала в західній демократії. Розкол вважається тривалою суперечкою, причиною якої є контрастна перспектива. Ці позиції є фундаментом для появи політичних організацій, які їх захищатимуть. Деякі люди відокремлюються від інших за певними критеріями, але ця сегрегація може не призвести до конфлікту. Щоб визнати так званий поділ праці, який характеризував партійні системи, Ліпсет і Рокан визнали чотири основні соціальні класи. До них відносяться: класові (між середнім і робітничим класами), релігійні (між середнім і робітничими класами), етнічні (між середнім і робітничими класами), соціально-територіальні (між центром і периферією). області). Залежно від країни поділ на основі етнічних відмінностей або класового розшарування, ймовірно, буде найбільш значущим, і тоді вони матимуть найбільший вплив на прийняття політичних рішень [1, с. 164].

У другій половині 20 століття почала зароджуватися теорія раціонального вибору. Родоначальником цього підходу вважається класична праця Е. Даунза «Економічна теорія демократії», яка була опублікована в 1957 р. Інші особи, які слідували за Дж. Беккером, Дж. Бахененом, Дж. Коулменом та ін. група. Вона містить принципи неокласичної економічної теорії, а пізніше стала популярною як концепція політичного маркетингу. Виборець вважається окремою людиною, яка керується егоїзмом і прагне досягти власних цілей. Він протиставляє досягнутий результат витратам, які він заплатив, і намагається максимізувати свою особисту вигоду. Виборець стає споживачем продукту кандидата, як і інші товари на ринку. Цей виборець знає власну політичну теорію, він може орієнтуватися в політичному ландшафті свого регіону чи країни, він має спеціальні здібності аналізувати політичну інформацію та обговорювати цілі та методи, наприклад. здатний приймати точні рішення під час голосування. Й. Шумпетер у своїй статті «Капіталізм, соціалізм і демократія» описав аналогію між виборами та поведінкою споживачів щодо товарів і послуг. Партії беруть участь у політичних змаганнях, щоб якнайширше просувати себе та свій план. Потім виборці обирають кандидатів, які найкраще відповідають їхнім уподобанням і потребам [2, с. 310].

Розмірковуючи про раціональну теорію електоральної поведінки, важливо згадати думки М. Вебера. Можна знайти певну схожість між соціальними діями, які він ідентифікував, і моделями політичної поведінки. Наприклад, позиція моделі раціонального вибору аналогічна всьому спектру раціональної поведінки. Виборець обере ту політичну партію, яка задовольняє його політичну ідеологію та його потреби. Соціологічна модель протиставляється утилітарній поведінці. Тоді голосування вважається засобом вираження колективного зобов'язання. Соціально-психологічна модель пов'язана зі спадковим способом голосування. Зрештою, емоційна поведінка виборців проявляється як протест, коли голосування спрямоване не на підтримку, а на протидію.

Кінець ХХ ст. ознаменувався появою так званих маніпулятивних теорій

електоральної поведінки. Їх стрижнем є концепція, згідно з якою засоби масової інформації сприяють діям виборця все менш і менш раціонально. Він долається маніпулятивним впливом технологій, і в результаті обирає кандидата чи партію за штучно створеною картинкою. На відміну від більш традиційних підходів, маніпулятивна теорія не лише описує причини дій виборців, а й пропонує можливі зміни та вдосконалення виборчого процесу за допомогою спеціально розроблених технологій. Реклама, агітація та пропагандистські компоненти політичного маркетингу мають вирішальне значення для цього.

Очевидно, що характер голосування залежить від багатьох факторів. Це ще раз демонструє складність електоральної поведінки, яка складається з багатьох факторів, які необхідно враховувати в різних сценаріях. Класичні підходи до пояснення електоральної поведінки виводяться з емпіричних даних, які походять із країн із розвиненою політичною культурою та послідовною політичною системою [10]. Як наслідок, вони не завжди можуть описати виборчі процеси в Україні, зокрема. Для точного аналізу в цьому випадку необхідно враховувати місцеві деталі.

Крім того, поведінка голосів виборців є складним явищем, яке на сьогоднішній день не має загальнозрозумілого пояснення. Власне, у сучасному суспільстві типову форму виборчої поведінки можна описати як участь у виборах або відмову від практики, основною одиницею аналізу є електоральний вибір, який є актом голосування за певну політичну партію чи особу. Розробляючи визначення в першому розділі, ми спробуємо дати більш конкретне розуміння концепції. Отже, електоральна поведінка – це комплекс складних поведінок і дій виборця на ранніх етапах виборчої кампанії, її активної фази, а також самого акту голосування та після виборів, який характеризується внутрішньою структурою (стать, вік, освіта, поселення, регіональна приналежність, потреби, цінності та інше) виборця, а також їх зовнішній характер (соціально-політичні та соціально-культурні фактори).

Сучасне дослідження виборчих процесів є фокусом аналізу. Власне теоретико-методологічна основа, а також набір дослідницького інструментарію

ще знаходяться на ранній стадії. Для описаних раніше наукових підходів характерна вузька спрямованість і певна незавершеність. Проблема вимірювання фрагментації очевидна. Фактично, емпіричні дані та формальні правила використовуються для дослідження електоральної поведінки [9].

Складне поєднання багатьох методів збору інформації є відмінною рисою електоральних досліджень. Щоб підвищити його надійність і якість, важливо використовувати методи прикладної соціології, включаючи опитування, аналіз документів і спостереження. Сьогодні широко використовується метод особистого формалізованого інтерв'ю, який забезпечує міцну основу для аналізу даних за короткий період часу. Для отримання знань вчені використовують кілька методів. Сучасні науково-технічні досягнення значно полегшили та спростили ці процеси, в результаті чого під час політичних кампаній виходить кілька хвиль соціологічних досліджень. Більш глибокі причини участі у виборчому процесі сприяють якісному характеру соціологічних досліджень, зокрема експертних опитувань, фокус-груп, глибинних інтерв'ю. Однак вони мають обмежену кількість охоплення виборців у широкому діапазоні сегментів, тому результати цих вимірювань часто мають певний ступінь суб'єктивності. Ми вважаємо, що більш практичним і ефективним є вивчення даних національних опитувань, репрезентативних для всієї країни. Вони сприяють спостереженню за тим, як проявляються уподобання громадян щодо регіонів, демографії та ідеології. Таким чином, такий підхід стане поштовхом для дослідження в цьому проекті. Теоретичною основою електоральних досліджень є як спеціальні, так і загальнонаукові методи, які застосовуються в соціології. Теоретичні пояснення повинні супроводжуватися емпіричними доказами, які підкреслюють повноту картини. Однак існують і альтернативні методи. Логіко-історичний метод є додатковим до еволюційного. Для відстеження прогресії електоральної підтримки використовується діалектичний метод [4, с. 30].

Загалом слід розуміти, що будь-яке демократичне суспільство базується на концепції вільних, чесних виборів. Зрештою, саме під час виборів громадяни

беруть безпосередню участь у політичному процесі. Важливість істотних рис виборчої поведінки, які є частиною політичної поведінки, зростає під час кампаній.

Для вивчення електоральної підтримки політичних партій під впливом засобів масової інформації сьогодні починає використовуватися теорія запланованої поведінки [40, р. 202], яка вважається найбільш розвиненою моделлю прогнозування соціальної поведінки і стає одним з найбільш найпопулярних методів серед дослідників цієї тематики [130]. Її автор, І. Айзен, кілька років тому був визнаний найвпливовішим вченим в сфері вивчення інформаційних впливів на політичну поведінку.

Теорія запланованої поведінки методологічно належить до структурної теорії соціальної установки [39], конкретизує та доповнює її рядом важливих елементів. В основі теорії запланованої поведінки лежить розуміння ставлення як безпосередньої основи дії: «Дії передуює намір ..., інтенція ґрунтується на ставленні ...» [63, р. 24], формуючи апріорі ставлення до бажаного результату в тій чи іншій політичній ситуації. Якщо виборець вважає, що результат не буде відповідати його інтересам, алгоритм поведінки, продиктований ставленням, може бути порушений.

Елементами теорії запланованої поведінки, які відрізняють його від класичних моделей соціальної установки, є додаткові фактори, що конкретизують послідовність *ставлення – намір – дія* по відношенню до конкретної ситуації. Такими факторами є:

По-перше, фактор очікування результату. Суб'єкт політичної дії перевіряє, чи приведе слідування його апріорному ставленню до бажаного результату в тій чи іншій політичній ситуації [39, р. 43]. Якщо виборець вважає, що результат не буде відповідати його інтересам, то алгоритм політичної поведінки може бути порушений та диктуватися ставленням.

По-друге, фактор нормативних очікувань. Суб'єкт політичної дії перевіряє, наскільки дії, продиктовані політичною обстановкою, будуть відповідати політичним нормам. Як і у випадку з очікуванням результату,

виявлена розбіжність може вплинути на фактичне використання політичної установки [39, р. 46–49].

По-третє, фактор очікування контролю. Щодо цієї групи факторів протягом тривалого часу висловлюються досить суперечливі думки. На сьогодні досягнуто консенсусу, заснованого на визнанні двоїстої природи факторів, що входять в цю групу. З одного боку, це уявлення суб'єкта політичної дії про те, наскільки в його реальних силах здійснити дію. З іншого боку, його уявлення про те, наскільки вільно чи мимоволі він виконує політичну дію. Розуміння того, що виборець цілком здатний виконати дію і що він діє за власним бажанням, збільшує ймовірність здійснення політичної дії, тоді як протилежне розуміння зменшує цю ймовірність [39, р. 52–56]. В цілому вважається, що ці параметри комплексно характеризують ступінь електорального контролю над ситуацією з боку політичного актора. Чим вище такий контроль, тим вище ймовірність вчинення дії.

Паралельно з розвитком теорії запланованої поведінки виникла і розвинулася традиція аналізу політичної поведінки людини через призму не тільки явних (свідомих), але і неявних (непідвладних контролю свідомості) факторів. Прихильники цього підходу вказують на те, що практична дія людини визначається не тільки результатами обмірковування, а й впливом факторів, прихованих від роздумів і суб'єктів політичного впливу (ЗМІ, політичні партії), і об'єктів політичного впливу (виборці). Ця точка зору підтверджена емпіричним матеріалом [145].

В даний час виділяють дві групи теоретичних проблем в цій сфері. По-перше, це проблема природи неявних факторів політичної поведінки. У науковій літературі зустрічається їх визначення як несвідомих, ірраціональних, спонтанних [99]. По-друге, не зовсім зрозумілим є характер взаємодії цих факторів один з одним в процесі розгортання політичної дії, тобто в процесі формування рішення про вчинення політичної дії. М. Перуджині виділив три основні моделі такої взаємодії [122]:

Модель повної незалежності. В рамках цього підходу явні і неявні факторів політичної поведінки розглядаються як такі, що не взаємодіють один з одним і, більш того, впливають на різні типи політичної поведінки. Вважається, що явні фактори політичної поведінки впливають на свідомо контрольовану інтенціональну поведінку, тоді як неявні фактори впливають на імпульсивну політичну поведінку, яка знаходиться поза свідомим контролем. Відповідно, щоб правильно спрогнозувати політичну поведінку першого типу, необхідно спиратися на явні фактори, а другого типу – на неявні.

Модель адитивного візерунку. Явні та неявні фактори політичної поведінки розглядаються не як самостійні явища, що мають свою природу, закономірності, траєкторії розвитку, а як прояви єдиного поля, які відрізняються тільки через відмінності в методах їх вимірювання. При цьому результати різних методів вимірювання доповнюють і уточнюють один одного, дозволяючи представити політичну установку, сформовану під впливом різних типів інформаційних факторів в найбільш повному вигляді.

Модель взаємодії передбачає визначення електоральної поведінки людини як результат взаємодії всіх факторів, які трансформуються в процесі накладання [121].

1.2. Огляд джерельної бази дослідження

В сучасній політичній науці помітними є дослідження, присвячені вивченню виборів, виборчих систем, політичних партій та партійних систем, інструментів впливу інформаційних технологій на електоральну підтримку виборців. Електоральні процеси в Угорщині та Словаччині також достатньо досліджена сфера електоральних процесів.

По-перше, активно вивчаються результати виборів залежно від регіонального контексту Вишеградської четвірки. Дослідники зазвичай звертають увагу на існування двох груп виборців – ситуативного електорату, який розподіляє свої електоральні переваги між ключовими акторами партії влади (консерватори, соціал-демократи, ліберали) та протестного електорату,

зорієнтованого на традиційні опозиційні сили (радикал-націоналісти, радикал-соціалісти, зелені) і нові протестні рухи [27]. Ужгородські дослідники окремо проаналізували процес еволюції партійних систем Словаччини та Угорщини з позицій методологічних засад розвитку партійних систем у перехідних політичних системах [23].

По-друге, в сучасній політичній науці досліджуються парламентські вибори в Угорщині та Словаччині у вимірі їх належності до Європейського Союзу. Наприклад Ю. Остапець та Е. Грабчак аналізують парламентські вибори 2023 р. в Словаччині, порівнюючи їх з парламентськими виборами в Естонії, Фінляндії, Болгарії, Греції, Іспанії, Польщі та Нідерландах, де парламентські вибори також відбувалися у 2023 р. Дослідники констатують, що в Словаччині результати виборів назвали «політичним землетрусом» [28]. В спільному дослідженні Ю. Остапець, К. Червеньяк та О. Кеменяш вивчають таку ж саму проблему та констатують зміни, у партійних системах країн ЦЄ за результатами парламентських виборів 2023 р. Науковці аналізують причини електорального реваншу Р. Фіцо та партії Напряма – Соціал-демократія, пов'язуючи його з популістською риторикою та російською пропагандою. Важливою частиною їх дослідження є встановлення поляризації політичних уподобань словацьких виборців за віссю підтримка – непідтримка України у російсько-українській війні [25]. Ю. Остапець з такої ж перспективи вивчає парламентські вибори в державах-членах ЄС, які відбулися у 2022 р., зокрема і Угорщині. Науковець робить висновок, що основними чинниками електорального вибору були економічна криза; міграційна криза; вихід Великобританії з ЄС; пандемія коронавірусу; російсько-українська війна [26]. Всі дослідники виборчих процесів в Словаччині та Угорщині 2022 р. та 2023 р. наголошують на впливі російсько-української війни на виборчі процеси та прогнозують, що ця тенденція в майбутньому буде посилюватися для всіх країн Європейського Союзу [29; 31].

По-третє, це дослідження електоральних процесів в Угорщині. Особлива увага дослідників фокусується на вивченні: результатів та особливостей

парламентських виборів в Угорщині [30]; створення об'єднань опозиційних сил [111]; лідера партії Фідес В. Орбана [86; 97]; проросійській риториці угорського політикуму [113]; партії Йоббік [78; 79].

По-четверте, це дослідження електоральних процесів в Словаччині, які здійснюються через вивчення особливостей феномена політичного популізму [16; 17;]; дослідження переходу до демократії як фактора електорального вибору словаків [14; 15; 49; 87]; характеристику передумов та причин поширення правого радикалізму в Словаччині [28; 40]; означення впливу мечіарізму на електоральний вибір [12; 49; 50]; аналіз передумов та чинників поширення популізму [26]; дослідження перебігу виборчого процесу [12; 13; 60].

По-п'яте, це ретроспективні електоральні дослідження, в яких охарактеризовані загальні особливості функціонування партійних систем ЦСЄ [34; 108; 113], аналізуються парламентські вибори в контексті їх впливу на формат партійних систем, прогнозуються перспективи розвитку партійних систем та причин надання переваги правим партіям у Словаччині та Угорщині [22]. Науковці, по-перше, проаналізували розвиток виборчої системи Словаччини та Угорщини після 1990 р. [73]; по-друге, з'ясували політичні цілі та наслідки зміни виборчого законодавства [58; 62; 91]; зосередили увагу на проблемних аспектах функціонування виборчої системи досліджуваних країн, які стосуються преференційного голосування [20;]; виокремили й охарактеризували основні періоди розвитку партійної системи Словаччини та результати парламентських виборів у 2010–2020 рр. [69; 97; 101], дослідили зміну структурного ядра її партійної системи за результатами виборів 2016 р. [98; 100; 112], довели, що результати парламентських виборів 2020 р. наблизили Словаччину до популізму [24].

Важливою групою джерел є електоральна статистика, офіційні промови політичних лідерів Словаччини та Угорщина, результати соціологічних досліджень, матеріали ЗМІ, які дозволяють проаналізувати формування

електоральних преференцій виборців цих країн та вплив на них інформаційних потоків.

Таким чином, джерельна база дослідження особливостей електоральної підтримки проросійських політичних партій Словаччини та Угорщини є повною, тому дозволяє досягати поставлених завдань дослідження.

РОЗДІЛ 2

СТАН ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙ В УГОРЩИНІ

2.1. Історичний фактор виникнення проросійських партій в Угорщині

Численні історичні травми, спричинені відмовою від територій, символи яких колись прикрашали герби незалежних королівств, корелюють із загостреним почуттям національної гордості угорців. Угорщина втратила значну частину своїх земель – Трансільванія, Хорватія, порт Фіуме (Рієка) – за Тріанонським договором 1920 р. І хоча з часу закінчення Першої світової війни минуло понад 100 років, проблема проживання угорців у Трансільванії та на Закарпатті все ще відкриває старі рани угорської державності та залишається одним із найважливіших питань, що підживлюють політичні амбіції В. Орбана, особливо а тлі російсько-української війни.

Угорщина не має тривалої історії протистояння з росією. До 1939 р. вона не мала спільного кордону ані з росією, ані Російською імперією, чи з СРСР [127, р. 39]. На прохання австрійського імператора Франца Йосифа російська армія брала участь у придушенні Угорської революції 1848–1849 рр., але швидко покинула територію Угорщини і не брала участі в втратах угорських патріотів, відповідальність за які лежить на віденській владі.

Головною претензією Угорщини до росії є придушення повстання 1956 р., але В. Орбан трактує ці події як наслідок політики комуністичного СРСР, а не росії, що вписується в його логіку неприйняття комунізму. Він не пов'язує сучасну російську владу з цими подіями, а російсько-угорський договір 1991 р. діє досі. Текст цього договору в 1992 р. був доповнений засудженням «вторгнення в Угорщину в 1956 році, що призвело до придушення демократичних прагнень її народу» [44, р. 242]. Це офіційне тлумачення не було дезавуйоване російською стороною (хоча інтерпретації цих подій у сучасних російських та угорських шкільних підручниках діаметрально

протилежні), і під час візиту В. Путіна до Будапешта у 2006 р. як російська, так і угорська сторони вважали за необхідне вказати на небажаність артикуляції цієї теми [6, с. 130]. Водночас у грудні 2023 р. В. Орбан висловив важливу ідею для розуміння своєї позиції – «найголовніше, що Росія не має кордону з Угорщиною» [113]. Це пряме вказування на введення радянських військ у 1956 р. і очевидний сигнал, який говорить про абсолютно прагматичний характер відносин з російським керівництвом для максимізації прибутку і мінімізації ризиків у відносинах з росією.

У середині 2014 р. прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан в одному зі своїх публічних виступів вказав на відмінності між західною моделлю демократії, заснованою на ліберальних цінностях, і східним підходом до організації публічної влади. Остання, за словами В. Орбана, орієнтована «на реалізацію ідеї сильної держави зі слабкою опозицією та номінальними стримуваннями і протипагами» [115]. Лідер Угорщини висловив скептицизм щодо ідеалів європейської інтеграції. Він висловив думку, що найкращими перспективами для створення успішних і конкурентоспроможних суспільств є не ліберально-демократичні, а неліберальні і, можливо, навіть недемократичні державні системи, наводячи приклади Китаю, Росії, Туреччини, Сінгапуру та Індії. В. Орбан захищав мажоритаризм, стверджуючи, що корисна роль системи стримувань і протипаг суттєво перебільшена. Він також поставив під сумнів позитивний вплив громадянського суспільства на державну владу: на його думку, воно лише перешкоджає створенню дієвої альтернативи лібералізму в Угорщині. Прем'єр-міністр заявив, що опозиційні інститути громадянського суспільства – це не просто неурядові організації, а «проплачені політичні активісти» [115], які намагаються забезпечити інтереси іноземних бенефіціарів в Угорщині.

За оцінками західних експертів, зокрема Д. Хегедуса, Угорщина розглядається як «основна модель антилібералізму та авторитарних тенденцій у Європі» [71, р. 123]. На його думку, ключовими чинниками, що сприяли відкату демократії в Угорщині, були «розпад прогресивних політичних партій через

скандали, незадовільне функціонування всієї системи державного управління, несприятлива зовнішньоекономічна ситуація та мажоритарна виборча система» [71, р. 123]. З одного боку, країна стала полем відступів від «ліберальних зобов'язань щодо інклюзивності, відкритості та транснаціональної взаємодії» [53, р. 9], з іншого боку, вона «не зійшла до повномасштабного авторитаризму чи ненормованої системи правління» [53, р. 9], демонструючи певну прихильність до обмеженого управління через повагу до національних та європейських правових норм або принаймні часткову готовність застосовувати та впроваджувати право ЄС.

Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан відмовився постачати зброю Україні після початку масштабної російської агресії, за що зазнав критики з боку політичного істеблішменту ЄС. Особлива (проросійська) позиція Угорщини зумовлена як ідеологічними, так і прагматичними міркуваннями. Не підтримуючи дії росії загалом, але і не будучи зацікавленою в подальшому розширенні простору російсько-української війни, Угорщина намагалася зайняти відносно нейтральну позицію. При цьому стратегічний розрахунок В. Орбана доповнився тактичними міркуваннями через бажання амбітного політика виторгувати для своєї держави фінансові преференції і від ЄС, і від росії [68].

Значну роль у зовнішній політиці Угорщини відіграють відносини з Туреччиною, пов'язані як з сучасною політичною ситуацією, зокрема відносинами Туреччини з росією, так і з особливостями угорської історії. Вже у 2013 р. Туреччина стала одним з основних торговельних партнерів Угорщини. Станом на 2023 р. в Угорщині працює близько 500 турецьких підприємств, а в Туреччині – 100 угорських, товарообіг між двома країнами сягнув майже 4 млрд. \$ на рік. У контексті російсько-української війни Угорщина диверсифікує свою газову політику – у 2024 р. країна розпочала закупівлю газу, що видобувається безпосередньо в Туреччині. З цього приводу досягнуто домовленості між угорською енергетичною компанією MVM та турецькою Botas [36].

Торговельне партнерство стало основою політичної взаємодії як інституційного, так і неформального характеру. У 2018 р. Угорщина стала спостерігачем у Тюркській раді (у 2021 р. раду перейменували на Організацію тюркських держав), в якій провідну роль відіграє Туреччина. Привертає увагу факт, що у 2022 р. Турецька Республіка Північного Кіпру (ТРПК), визнана лише Туреччиною, отримала статус спостерігача в цій організації. Таким чином, Угорщина, як член ЄС, є офіційним союзником Республіки Кіпр, а в рамках Організації тюркських держав співпрацює з ТРПК, що унікально для держави-члена ЄС. Угорщина була єдиною країною ЄС, яка узгоджувала з Туреччиною свою позицію щодо прийняття Фінляндії та Швеції до НАТО.

На цьому тлі абсолютно зрозумілим стає те, що в Угорщині проросійські партії мають значний потенціал для розгортання своєї діяльності. У партійно-політичній системі Угорщини існує чітке розмежування між основними демократичними партіями та націоналістичними силами. Так формується й коаліційний уряд: мейнстримні сили та популісти в Угорщині не утворюють коаліції один з одним. У період завершальних приготувань до вступу до ЄС та перших років членства в Європейському Союзі при владі перебувала проєвропейська коаліція Угорської соціалістичної партії та Альянсу вільних демократів – Угорської ліберальної партії (2002–2009 рр.). З 2010 р. при владі в Угорщині перебуває коаліція популістів та поміркованих євроскептиків – Фідес та Християнсько-демократична народна партія. З 1998 по 2010 р. в Угорщині існувала партійна система з двома домінуючими силами – Фідес та ВРП. Однак з 2010 р. в країні встановилася 1,5-партійна система, в якій домінує Фідес.

Партія «Фідес» (Fidesz – Magyar Polgári Szövetség, Угорський громадянський союз) єдина домінуюча сила в Угорщині з 2010 р., займає унікальне місце серед політичних партій сучасної Європи. З середини 1990-х рр. Фідес поступово еволюціонував від ліберально-консервативної позиції до національно-консервативної та популістської. У 2000 р. Фідес перейшов від ліберального Альянсу лібералів і демократів за Європу (ALDE) до консервативної Європейської народної партії (ЄНП). Але після повернення до

влади у 2010 р. партія почала впроваджувати неліберальні реформи та відступати до євроскептицизму та націоналістичного консерватизму. Таким чином, Фідес став абсолютно чужим для проєвропейської ЄНП (у березні 2019 р. членство Фідес у ЄНП було призупинене).

Лідер партії Фідес В. Орбан з 1990 р., відігравав вирішальну роль не лише у партійній політиці, а й у вирішенні політичного майбутнього Угорщини: будучи постійним прем'єр-міністром країни з 2010 р., він змінив її політичну систему, замінивши парламентську республіку персоналістським режимом, і пройшов шлях від голови партії, яка перемогла на парламентських виборах, до національного лідера [8, с. 410].

Якщо до 2010 р. відносини з росією традиційно вважалися привілеєм ВРП, і Фідес не звертала на них жодної уваги, то після перемоги Фідес на виборах у 2010 р. ситуація суттєво змінилася. На тлі протистояння з ЄС, Угорщина на чолі з В. Орбаном почала поступово «повертатися обличчям до Москви [21, с. 81]. З 2010-х рр. В. Орбан регулярно контактував з російським лідером В. Путіним. На сьогодні Угорщина є єдиною країною у Східній Європі, з якою росія підтримує регулярні контакти на найвищому рівні, і не лише під час офіційних візитів.

За роки свого існування партія Фідес перетворилася з радикальної ліберальної молодіжної організації на партію, навколо якої сформувався національний консенсус, що консолідує угорське суспільство. А В. Орбан за ці роки пройшов шлях від скандального радикала до політика – національного лідера.

На початку 2010-х рр. в Угорщині спостерігалось посилення євроскептичних сил з певним ослабленням проєвропейських сил політичного мейнстріму. У 2011 р. партія Угорський демократичний форум (VDF) припинила своє існування, а в 2013 р. була розпущена Партія адвентистів сьомого дня. З 2010 р. ультранаціоналістична партія Йоббік впевнено увійшла до Національної асамблеї. Рух за кращу Угорщину (Йоббік, Jobbik Magyarországért Mozgalom була провідною праворадикальною партією в

Угорщині у 2000-х та 2010-х рр. Її назва походить від слова *jobb*, яке в перекладі з угорської має два значення – найкращий і правильний. Йоббік був офіційно зареєстрований у 2003 р., але довгий час залишався не особливо популярним, не отримавши навіть 1 % голосів на виборах. Наступного року було створено воєнізоване крило партії – Угорська гвардія, яка стала відомою через організацію маршів проти ромів та кримінальних акцій, а також використання атрибутики угорських нацистів, які правили країною у 1944–1945 рр. за підтримки нацистської Німеччини. У 2009 р. Угорська гвардія була офіційно заборонена.

2.2 Аналіз виборчих кампаній проросійських партій в Угорщині

Після вступу Угорщини до ЄС у 2004 р. більшість угорців сподівалися на швидкі зміни на краще та підвищення свого добробуту до рівня життя у Франції та Німеччині. Для того, щоб рухатися цим шляхом, відповідним очікування громадян, угорських уряд соціалістів та лібералів схвалив неоліберальну економічну політику, результатом якої стало зростання державного боргу та потенційне банкрутство. Тому, наступні Парламентські вибори в Угорщині, які відбулися у два тури у 2010 р., спричинили припинення політики соціал-ліберального спрямування та фактично припинили діяльність Союзу вільних демократів, що виник у 1988 р. в розпал Угорської оксамитової революції і перебував при владі в різних коаліціях протягом кількох парламентських циклів (1991–1994, 1994–1998, 2002–2010 рр.) та Лівоцентристської Угорської соціалістичної партії, що виникла в 1989 р. з реформістського крила Угорської соціалістичної робітничої партії.

На виборах 2010 р. перемогу здобула партія Фідес, яка діяла в коаліції з Християнсько-демократичною народною партією: з 386 місць у парламенті вона отримала 262 місця, або дві третини від загальної кількості мандатів (Додаток А). Лівоцентристська Угорська соціалістична партія отримала лише 59 місць, а ліберали з Союзу вільних демократів взагалі не потрапили до парламенту [102].

Виборча кампанія проросійської партії Фідес у 2010 р. розгорталася через привернення уваги до зростаючого почуття невдоволення угорців «диким капіталізмом» 1990-х та початку 2000-х рр., який характеризувався тотальним розпродажем державного майна, масштабною корупцією та зростанням державного боргу [32, с. 71].

Ще одним напрямом передвиборчої агітації Фідес було привернення уваги до розчарування громадян Угорщини в політиці Європейського Союзу. Тут Фідес знайшла підтримку ультраправої партії Йоббік, яка посіла третє місце (47 місць в парламенті). Керівництво Йоббік в своїй передвиборчій агітації активно порушувало питання виходу Угорщини з Європейського Союзу, посилюючи таким чином проросійські настрої, які є антиєвропейськими. Після завершення парламентських виборів лідер партії Г. Вона заявив: «Угорщині необхідно вийти з цього блоку. Все, що потрібно Європі – це наша дешева робоча сила, наші ринки та місце для скидання сміття» [27, с. 61]. Хоча гасла передвиборчої агітації містили антиросійську складову («Танки пішли, банки прийшли»), опертя на гасло «Країна втратила економічну незалежність під час ліберальних реформ» є й антиєвропейською риторикою.

Під час виборчої кампанії до угорського парламенту в 2010 р. проросійські політичні партії активно пропагували законодавчі новації на основі концепції угорського національного консерватизму [94, р. 104]. Зокрема, угорські праві використовували поняття відновлення суверенітету, яке стосується не тільки сфери економіки. У сфері зовнішньої політики це передбачало відмову від ідеї побудови європейської «наддержави» та перетворення ЄС з м'якої конфедерації на жорстку федерацію [27, с. 34]. В. Орбан вважався євроскептиком ще до вступу Угорщини до Євросоюзу. Згідно з баченням лідера Фідес, Угорщина, яка лише нещодавно відновила свій суверенітет, не повинна делегувати більшу його частину наднаціональним структурам у Брюсселі [27, с. 38]. В. Орбан активно наголошував, що його перемога означатиме початок економічної визвольної війни. Зауважимо, що

невдовзі був ухвалений закон про Національний банк, який передбачав його фактичну націоналізацію з підпорядкуванням національному уряду [27, с. 46].

Отже, успіх Фідес та Йоббік в електоральній перспективі опирався на невдоволення результатами політики соціалістів та лібералів та неповну відповідність очікувань та економічної реальності внаслідок набуття членства Угорщиною в ЄС.

Чергові парламентські вибори 6 квітня 2014 р. засвідчили, що угорці підтримують курс партії Фідес та її лідера. Партія В. Орбана знову отримала конституційну більшість голосів у Національній асамблеї [118]. Цього разу вибори проводилися за новим виборчим законом, який розширив виборчі округи, але пропорційно-мажоритарна система не змінилася: частина депутатів все ще обиралися за партійними списками, інша – за мажоритарними списками. Новий закон зробив парламент більш компактним, зменшив кількість депутатських мандатів майже вдвічі – з 386 до 199. У новому парламенті–2014 партія Фідес у коаліції з ППКД отримала 133 місця (66,8 %), соціалісти (GSP) – 38 місць (19 %), а ультраправа партія Йоббік – 23 місця (11,5 %). Ще п'ять місць дісталися новій ліберальній партії «Політика може бути іншою!» (Додаток А).

Опозиція, оцінюючи перемогу Фідес, стверджувала, що партія В. Орбана досягла таких результатів лише завдяки новому виборчому закону, який нарізав нові виборчі округи. Дійсно, нова електоральна геометрія у формі укрупнення районів зіграла свою роль на користь Фідес, але не була вирішальною. Того ж року, через місяць, 25 травня 2014 р., в Угорщині відбулися вибори до Європарламенту, на яких партія В. Орбана також здобула перемогу: вона отримала 12 мандатів з 21. Йоббік отримав три мандати, тоді як соціалісти отримали лише два місця, замість чотирьох на попередніх виборах. Ще два мандати здобули Демократична коаліція колишнього соціалістичного прем'єр-міністра Ф. Дюрчання та ліберальної партії і сепаратистська партія «Діалог за Угорщину» (Párbeszéd Magyarorszáért), які отримали по одному мандату [103].

Зазначимо, що парламентські вибори 2014 р. показали, що довгострокові політичні перспективи Руху за кращу Угорщину досить стабільні, але виглядають скромними, його електоральна база досить стабільна, але невелика, і її не можна збільшувати за рахунок помірковано правих виборців. Таким чином, образ партії проти всіх і специфічна політична риторика Йоббік не виправдовували себе. З огляду на це, партія Йоббік запустила під час виборів–2014 р. процес ребрендингу: змінила політичну ідеологію та риторику в бік правого консерватизму, відмовилася від початкових політичних установок – жорсткого євроскептицизму та антиамериканізму, критики ЛГБТ-спільноти, антимігрантських та антиромських заяв.

Основним технологічним прийомом виборчої кампанії проросійських партій в Угорщині у 2014 р. стали ідеологеми націоналізму та риторика популізму. Це пов'язано не лише з тим, що партія Фідес ставить на перше місце інтереси угорської нації та угорського народу, а не європейські інтереси. Фідес під час виборів активно артикулює проблему становища угорської національної меншини в Сербії, Румунії, Словаччині та Україні. В. Орбан використав риторику *тріанонської травми* – синдрому розділеної нації, що є чутливим для угорського суспільства питанням [82]. Тому питання угорської меншини в сусідніх країнах є одним з ключових напрямків внутрішньої та зовнішньої політики та було, відповідно присутнім у передвиборчій комунікації.

Фідес під час виборів 2014 р. активно розгортала ідею політики всебічної підтримки співвітчизників. Зазначимо, що подібна технологія використана президентом росії В. Путіним. В. Орбан загострював увагу угорських виборців на будь-яких «обмеженнях» прав угорської меншини в Румунії чи Україні, наприклад, начебто обмеження права користуватися рідною мовою чи функціонування національних шкіл [27, с. 82]. Фідес апелювала і до ухваленого Закону України «Про освіту», який, на думку В. Орбана, позбавляв угорську національну меншину права навчатися рідною мовою. Офіційний Будапешт заявляв, що поки закон не буде змінений, Угорщина має намір гальмувати євроатлантичні прагнення України.

Також під час виборчої кампанії 2014 р. Фідес розгортав електоральну риторику довкола проблеми *збирання нації* (паспорти етнічним закордонним угорцям), яка тісно перепліталася з риторикою, присвяченою демографічним процесам в ЄС та позицією Будапешта щодо нелегалів [33, с. 371]. Вже після виборів В. Орбан став єдиним політиком у Європі, який із самого початку, влітку 2015 року, різко виступав проти неконтрольованої міграції до країн ЄС. На цьому ґрунті у нього виник особистий конфлікт з мільярдером Дж. Соросом, який підтримував В. Орбана на початку його політичної кар'єри. Відтоді угорського прем'єра постійно звинувачують в націоналізмі. З цього приводу В. Орбан зазначає, що історія з міграційною кризою 2015-2018 рр. стала для нього «першим розчаруванням» у Європейському Союзі з моменту вступу до нього Угорщини у 2004 р. [144].

Невдовзі після перемоги Фідес на виборах 2014 р. В. Орбан, виступаючи в Літньому університеті Бальваньоса в Туснадфюреді на території сучасної румунської частини Трансільванії, спробував підбити підсумки свого першого терміну на посаді і окреслити загальні риси нової суспільно-політичної реальності, яка почала формуватися в Угорщині за його правління. За його словами, модель «дикого капіталізму» та ультраліберальні ринкові реформи 1990-х – початку 2000-х рр. не могли забезпечити ані сталий розвиток Угорщини, ані процвітання її народу, а також існуючу на той час «незрілу ліберальну демократію», яка прийшла на зміну м'якій ліберальній демократії: «Громадяни Угорщини очікують, що угорське керівництво створить нову, постліберальну систему, яка зробить країну та народ більш конкурентоспроможними. ... Ми хочемо побудувати державу на основі праці, ми будуємо суспільство, засноване на праці... Наше завдання – служити національним інтересам» [124]. У своєму виступі В. Орбан назвав таку постліберальну державу «неліберальною», тобто неліберальною, маючи на увазі, що поряд з приватною власністю та ринковими механізмами значне місце в угорській економіці тепер займатиме державний сектор, який забезпечуватиме соціальні гарантії та права населення – на основі

християнських цінностей, свободи та поваги до прав людини [111]. Зазначимо, що вирази, які В. Орбан використав у своїй промові – «неліберальна (неліберальна) держава», «неліберальна демократія» – спричинили численну критику і в угорському суспільстві, і серед європейських політиків, тому під час наступної виборчої кампанії В. Орбан не використовував цієї термінології.

Парламентські вибори 8 квітня 2018 р. знову продемонстрували, що більшість угорців підтримують курс Фідес. Результати виборів майже повторили результати 2014 року: коаліція Фідес-ППКД отримала 133 місця – стільки ж, скільки й чотири роки тому, і знову отримала конституційну більшість у дві третини голосів. Соціалісти набрали навіть менше, ніж у 2014 р.: 20 місць замість 38. З іншого боку, партія Йоббік збільшила своє представництво в Конституційній асамблеї на три місця: 26 місць замість 23. Ще 17 місць зайняли нові ліберали з партій «Демократична коаліція» і ЛМП. Наступного року на виборах до Європарламенту результати були приблизно однаковими: Фідес отримала 13 мандатів з 21 (замість попередніх 12), соціалісти – лише один мандат, ліберали із ДК – чотири мандати, ліберально-центристська партія «Рух імпульсу» – два місця, Йоббік – одне місце [104]. У посткомуністичній Угорщині жодна політична партія ніколи не перемагала на виборах тричі поспіль, і, відповідно, жоден політик ніколи не обіймав посаду прем'єр-міністра тричі поспіль.

На парламентських виборах 2018 р. Йоббік приєдналася до антиорбанівської коаліції разом із ліво-ліберальними силами і підтвердила свій статус головної опозиційної сили, збільшивши кількість місць з 23 до 26 [118]. Після виборів багаторічний лідер партії Г. Вона подав у відставку, його спадкоємці – П. Якоб та М. Сондоші – остаточно закріпили зміну ідеології руху, а незгодні зі змінами члени партії Йоббік покинули її лави та організували нову праворадикальну партію – «Наша батьківщина» («Mi hazánk»). Таким чином, Рух за кращу Угорщину можна було вважати праворадикальною партією в період в 2003–2018 рр., коли основою його ідеології був агресивний націоналізм і антиглобалізм. Починаючи з 2018 р.,

партія відмовилася від іміджу проти всіх, виключивши найбільш радикальних членів і дистанціювавшись від одіозних пунктів старої політичної програми.

Після того, як партія Йоббік змінила політичну риторику та утворила союз з ліво-ліберальною опозицією, вона втратила багатьох прихильників, частина з яких перейшла на бік партії Наша Батьківщина і перетворилася на нішеву партію на правому спектрі угорської політики. На виборах до Європейського парламенту 2019 р. вона ледве зберегла одне місце [60].

Парламентські вибори в Угорщині 3 квітня 2022 р. стали черговою перемогою В. Орбана. Всупереч численним прогнозам про те, що цього разу його партія вже не отримає конституційної більшості в Державних зборах (2/3 голосів), оскільки виборці надто втомилися від 12 років правління Фідес. Але Фідес повторила успіх, якого досягла на виборах 2010 р., 2014 р. та 2018 років, і цього разу коаліція Фідес-ППКД конкурувала з набагато серйознішим, ніж раніше, суперниками. Опозиція – ліві соціалісти (ПСП), ліберали з Демократичної коаліції (ДСП) на чолі з колишнім прем'єр-міністром Ф. Дюрчанієм, ліберали з руху «Політика може бути іншою!» (ЛМПП) та праві від партії Йоббік об'єднали всі сили та виступили єдиним фронтом, чого ніколи не було в угорській політиці. Вони висунули єдиного кандидата на посаду прем'єр-міністра – мера міста Ходмезевасархей, 50-річного П. Маркі-Зая. Економіст-маркетолог та інженер-електрик за професією П. Маркі-Зай став відомий широкій аудиторії виборців незадовго до виборів, після перемоги на праймеріз серед опозиційних кандидатів на пост прем'єр-міністра [30, с. 84].

За оцінками експертів об'єднана опозиція складала серйозну конкуренцію В. Орбану та його команді, опитування показували обнадійливі результати для опозиції. Але завершальний етап виборчої кампанії в Угорщині збігся з початком масштабної російської агресії проти України 24 лютого 2022 р. Партія В. Орбана зайняла виразну проросійську позицію: це не наша війна, Угорщина має залишитися непричетною та не дозволити втягнути себе в бойові дії, вона не постачатиме зброю Україні та не дозволить проходити через свою територію військовим вантажам до України [30, с. 83]. Пізніше ця позиція

доповнилася відмовою від будь-якого ембарго на російські енергоносії – газ, нафту, сировину для атомних електростанцій, що не відповідало інтересам ЄС та НАТО, але відповідало інтересам росії. Угорський уряд навіть погодився платити за російські ресурси в рублях, що викликало зрозуміле обурення в ЄС.

Тобто, основним меседжем Фідес на виборах 2022 р. був такий: Угорщина має залишатися в безпеці та спокої, що відповідає її національним інтересам. Але опозиція наголосила, що в разі перемоги на виборах розгляне питання про постачання зброї Україні, за прикладом Польщі чи Словаччини. Після цієї заяви, яка була технологічно використана політтехнологами Фідес, рейтинг об'єднаної опозиції буквально обвалився [57].

Зазначимо, що у Фідес не було передвиборчої програми як такої, а на офіційному сайті партії відсутні документи з пропозиціями щодо внутрішньої та зовнішньої політики у разі переобрання [52]. Головним гаслом кампанії стало гасло про продовження того ж курсу, який, загалом, виявився досить успішним у попередні каденції: успіх в боротьбі з пандемією (зараз – позиція в російсько-українській війні), порівняно з іншими країнами регіону; реалізація масштабних соціальних програм для забезпечення високої зайнятості, у тому числі за рахунок активної східної політики, допомога найбільш незахищеним верствам населення; зниження податків для підприємців, регулярна індексація пенсій, пільги та бонуси для багатодітних сімей, підвищення мінімальної зарплати та пенсій, зниження цін на житлово-комунальні послуги за рахунок імпорту дешевого російського газу [159]. Такі важливі для угорського виборця питання як боротьба з корупцією, обмеженнями свободи ЗМІ, погіршенням міжнародного іміджу, надто консервативна сімейна політика не актуалізувалися в електоральних промовах лідерів Фідес [7]. Це вплинуло на зростання рейтингів об'єднаної опозиції та результати опитувань, згідно з якими 51 % виборців були незадоволені діяльністю чинної влади, тобто Фідес [7].

Але риторика Фідес щодо позиції партії в російсько-українській війні призвела до того, що на парламентських виборах 2022 р. шість партій

опозиційної коаліції сумарно набрали лише 24 % голосів, тоді як тандем Фідес –ППКД отримав 54 % голосів лише за партійними списками, не рахуючи голосів, зібраних в одномандатних округах (разом з ними – 68 % голосів). Зі 199 місць у парламенті коаліція Фідес – ППКД отримала 135 (87 – в одномандатних округах та 48 – за партійним списком), а опозиція – лише 57 голосів [118] (Додаток А).

Фідес використала на парламентських виборах 2022 р. політичну технологію поєднання виборів з референдумом. Референдуми характерні для плебісцитарної демократії і використовуються для легітимізації рішень, але в Угорщині уряди використовували їх для мобілізації виборців та дискредитації опонентів. Вони розуміли, що референдуми формально будуть програні, оскільки непопулярну позицію уряду підтримують менше половини виборців, але закликаючи до бойкоту референдумів, опозиція опинялася у вразливому становищі – їй доводилося протистояти народним ініціативам. У 2022 р. виборцям в Угорщині було запропоновано відповісти на чотири запитання, пов'язаних з уроками сексуальної орієнтації в школах, демонстрації неповнолітнім медіаконтенту про сексуальність або зміну статі, а також з просуванням різних тем, пов'язаних зі зміною статі серед неповнолітніх [7]. Таким чином, опозицію фактично зіштовхували зі стурбованими батьками. Але формулювання питань були досить обережними, без прямої пропаганди. ЄС розцінив референдум як порушення Хартії основних прав ЄС, а президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн назвала винесені на референдум питання дискримінаційними та ганебним.

Перемога на виборах дала право Фідес знову сформувати уряд. Свої посади в кабінеті міністрів зберегли міністр фінансів М. Варга, міністр закордонних справ П. Сійярто, міністр юстиції Ю. Варга та голова канцелярії прем'єр-міністра Г. Гайяс. Колишній дипломат К. Салай-Бобровницький змінив на посаді міністра оборони професійного військового Т. Бенке. У структурі кабінету відбулися деякі зміни: було ліквідовано посаду Я. Зюли, міністра без портфеля, відповідального за розширення атомної електростанції

Пакш, але водночас було створено пост міністра економічного розвитку, на який було висунуто колишнього заступника голови Нацбанку М. Надя. Ще одна знакова подія – обрання новим президентом Угорщини К. Новак, першої жінки на цій посаді. Раніше К. Новак обіймав посаду державного секретаря у справах сім'ї та молоді (2014–2020 рр.) та міністра у справах сім'ї (2020–2021 рр.). Від часу своєї інавгурації вона була дуже активною і була основною речницею в оголошенні напрямів діяльності уряду В. Орбана – соціальної політики, захисту християнських цінностей, національної політики.

Результат, який Фідес показав на виборах 2022 р. є, зокрема і відображення попередньої 12-річної роботи партії та її партнерів: економічне зростання на 5–7 % ВВП щорічно, створення 1 млн. нових робочих місць у країні з населенням 9 мн., підвищення зарплат та пенсій [5]. Крім того, це оцінка політики В. Орбана щодо збереження відносної автономії країни від Брюсселя щодо збереження християнських цінностей, «зконсолідації нації», політики «відкритості до Сходу», партнерства з росією, Китаєм, Туреччиною, та азіатськими країнами (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан).

Таким чином, у ХХІ ст. до влади в Угорщині прийшли консервативні проросійські євроскептики, які не заперечували необхідності членства в ЄС, але були незадоволені політикою його інститутів, й наполягали на необхідності захисту національної ідентичності своєї країни як держави-члена ЄС.

2.3. Вплив медіа на електоральну підтримку проросійських партій в Угорщині

У квітні 2022 р. прем'єр-міністр В. Орбан привів свою правлячу партію Фідес до четвертої поспіль перемогу на парламентських виборах. Багато хто пов'язує цю перемогу з жорстким контролем правлячої партії над ЗМІ: державні ЗМІ Угорщини жорстко контролюються, а багато інших великих ЗМІ знаходяться під прямим чи опосередкованим впливом уряду, незалежні ЗМІ залишаються працювати переважно онлайн.

Відповідно до звіту Всесвітнього індексу свободи преси від «Репортерів без кордонів» упродовж останнього десятиліття В. Орбан проводив політику «безупинної атаки плюралізму та незалежності медіа» [132]. Зокрема, суспільне мовлення (MTI) було перетворено на урядовий медіаорган пропаганди, а опозиційні партії мали надто обмежений час для висвітлення своєї позиції. Угорське національне інформаційне агентство отримувало вказівки від керівника прес-служби прем'єр-міністра В. Орбана про те, що висвітлювати, а що не висвітлювати, включаючи терміни, заголовки та теми, які слід використовувати в ефірі [51]. MTI втратив організаційну самостійність у 2015 р., коли був інтегрований у суспільний медіа-холдинг. Сьогодні він працює як один із підрозділів суспільного телеканалу M1, його репортери є співробітниками державної медіакомпанії MTVA, бюджет якої у 2022 р. становив 130 мільярдів форинтів (близько 340 мільйонів євро) [51].

Більшість комерційних медіа також контролюються проурядовими діями через акції, державну рекламу чи інші форми державного фінансування. Деякі іноземні ЗМІ, такі як німецька комерційна телестанція RTL Klub, мають більше свободи, але більшість іноземних ЗМІ залишили угорський медіаринок. Як наслідок, політики та чиновники не часто стикаються з критичними запитаннями та можуть не відповідати на запити журналістів. Доступ журналістів до інформації обмежений, а критично налаштовані журналісти піддаються наклепу і переслідуванням в Інтернеті. У 2021 р. стало відомо, що Міністерство юстиції схвалило використання шпигунського програмного забезпечення для кібербезпеки Pegasus з метою його використання проти журналістів-розслідувачів та власників ЗМІ. У лютому Klubrádió, остання критично важлива опозиційна радіостанція, що залишилася в угорському ефірі, була змушена припинити мовлення та перейти лише в Інтернет, оскільки Рада ЗМІ, контрольована правлячими партіями, відмовилася продовжити її ліцензію. Не дивно, що лише 15 % респондентів соціологічних опитувань вважають угорські ЗМІ незалежними від надмірного політичного чи урядового впливу, зокрема і в електоральних кампаніях [128].

Інтернет-простір є вільнішим, ніж традиційні ЗМІ, але величезний дисбаланс у ресурсах відображається в домінуванні публікацій від правлячих партій. Facebook, який використовують близько шести з десяти угорців (60 %) для отримання новин, перед парламентськими виборами 2022 р. був переповнений проурядовими повідомленнями. Проурядові ЗМІ використовуються для просування повідомлень у соціальних мережах, які підтримують правлячу партію Фідес.

Проурядові та незалежні ЗМІ розділяють лідерство з онлайн-брендами index.hu та Origo, які раніше належали до незалежної онлайн-журналістики, а тепер стали проурядовими. Двома незалежними мовниками з охопленням понад 20 % угорської аудиторії є 444.hu і Telex, створені колишніми журналістами index.hu, відповідно у 2013 р. та 2020 р., як відповідь на посилення державного впливу на index.hu. Власник найпопулярнішого незалежного видання 24.hu З. Варга (Central Group) став інформаційною мішенню для Pegasus, що ілюструє сильний тиск на незалежну журналістику Угорщини [128].

В цих умовах комерційний національний телеканал RTL Klub запустив портал новин (rtlklub.hu), який уже охоплює 25 % аудиторії. Що стосується офлайн джерел новин, то RTL Klub є найбільш популярним на сьогодні: 48 % угорської аудиторії звертаються до RTL Klub, щоб отримати новини. Два національні суспільні телеканали Duna TV і MTV є найменш популярними каналами інформування серед угорських виборців (Додаток Б).

Відсутність вільної конкуренції та тотальний контроль над ЗМІ спричинили надзвичайно низький рівень довіри до новин – 27 % (Додаток Б). Найвищий рівень довіри в угорських виборців до незалежних ЗМІ: HVG та RTL Klub, та незалежних онлайн-брендів Telex та 24.hu. Державний мовник MTV є одним із мовників, якому найменше довіряють: його новинам довіряє менше третини виборців.

В таких умовах не могло йтися про партійну конкуренцію на парламентських виборах 2022 р. Промовистим є приклад, коли угорське

державне телебачення було зобов'язане виборчим законом надати ефірний час опозиційному кандидату П. Маркі-Зая для інтерв'ю, то йому надали лише п'ять хвилин. За словами незалежних спостерігачів, це був приклад того, як угорські ЗМІ спотворили виборчу конкуренцію і дуже ускладнили для опозиції донесення своїх повідомлень до виборців [50]. У доповіді Міжнародного інституту преси державні ЗМІ описуються як такі, що «некритично повторюють повідомлення уряду та діють як інструмент цілорічної кампанії правлячої партії» [128], а уряд Угорщини звинувачують у розподілі свого величезного рекламного бюджету на фінансування приватних ЗМІ, які його підтримують.

Саме проурядові угорські ЗМІ транслиували дезінформаційні наративи правлячої партії Фідес та ультраправого Йоббіка. Фідес максимально скористався своїм домінуванням у ЗМІ, щоб поширювати неправдиві та оманливі твердження та розповіді про своїх політичних опонентів, практично без зовнішнього контролю. Інформаційний наступ Фідес ще більше погіршив, і без того насичений дезінформацією, медіа-простір Угорщини, створюючи ще більший тиск на залишки незалежної преси.

Формально виборча парламентська кампанія 2022 р. мала розпочатися в ЗМІ лише 12 лютого, але вона фактично почалася місяцями раніше, а разом з нею й почалося поширення різних дезінформаційних наративів. Цей процес став ще більш виразним в початком масштабної російської агресії проти України 24 лютого 2022 р., що змінило фокус кампанії в ЗМІ [67]. Упродовж кількох тижнів лютого – березня 2022 р. всі агітаційні меседжі, які були зосереджені на економічних питаннях, були повністю замінені наративами, пов'язаними з російсько-українською війною.

Початок масштабної війни змусив правлячу партію публічно засудити російську агресію та відсунути свою прокремлівську позицію на другий план заяв у ЗМІ [64; 116]. Тобто в ЗМІ відбулося відмежування інформаційної кампанії про проросійську зовнішню політику уряду В. Орбана та його поточну комунікацію російсько-української війни. Це пов'язано з тим, що електорат Фідес розділився через російсько-українську війну. Тому

комунікації правлячої партії фокусувалися на мирі та природній потребі людей у безпеці, щоб уникнути електоральних втрат [74].

У той час як урядові повідомлення та деякі статті в проурядових ЗМІ засуджували російську агресію та зосереджувалися на зусиллях допомогти тим, хто тікає з України, інші повідомлення в державних і проурядових ЗМІ почали поширювати явно прокремлівські наративи дезінформації. Їх в основному поширювали експерти та проурядові політики нижчої ланки в медіа «сірої зони», що мали провладний ухил та анонімну чи непрозору структуру власності. Рух Наша Батьківщина та ультраправі приєдналися до поширення дезінформації, пов'язавши у своїй виборчій кампанії свої антизахідні теорії змови з прокремлівськими наративами дезінформації [95]. Вони почали кампанію проти НАТО та на користь нейтралітету Угорщини, відповідно до наративів Фідес й антивоєнних настроїв, породжених прокремлівськими рухами в регіоні ЦСЄ.

Після початку масштабної російської агресії в Україні мейнстрімові ЗМІ Угорщини надавали своїм читачам відносно об'єктивну, похвилинну інформацію, засновану на фактах і цифрах. Але, на відміну від незалежних ЗМІ, вони транслиували у своїх матеріалах оцінки, які легітимізували російську агресію та російські наративи, які використовувалися як виправдання вторгнення росії в Україну, і були ворожими до України [158]. Зокрема, після інтерв'ю опозиційного кандидата П. Маркі-Зая під час якого він заявив, що «Угорщина повинна виконати спільне рішення НАТО. Отже, якщо НАТО вирішить підтримати Україну зброєю, звичайно, [Угорщина] це підтримає» [106], весь медіа-простір Фідес почав звинувачувати П. Маркі-Зая та об'єднаний опозиційний альянс у спробах втягнути Угорщину в війну [83].

Новизна виборчої кампанії 2022 р. полягала в широкому використанні сірих ЗМІ та проведенні кампаній у коментарях посів в соціальних мережах. Платформи соціальних медіа, зокрема Facebook і YouTube, були заповнені цільовою політичною рекламою, переважно у формі коротких відео. Повідомлення передвиборчої кампанії Фідес поширювали такі сайти, як

Megafon Center, Aktuális i Budapest Beszél. Подібно до цих великих сайтів, десятки менших сайтів з провладним ухилом, анонімних або з непрозорими структурами власності та невідомим складом редакції приєдналися до виборчої кампанії Фідес.

Найпомітнішим прикладом цих сірих провладних сторінок є анонімна сторінка у Facebook «Числа – протиотрута від лівих фейкових новин», дописи якої змішували найпоширеніші проросійські дезінформаційні наративи з рекламними повідомленнями про Фідес. За інформацією експертів, три чверті грошей, витрачених на політичну онлайн-рекламу Фідес, були спрямовані в медіа сірої зони [77]. Хоча політичним партіям заборонено приймати пожертви від іноземних організацій, неугорських юридичних осіб та анонімні пожертви, в Угорщині немає закону, який регулює участь третіх сторін у виборчих кампаніях. Крім того, регулювання політичної реклами під час виборчої кампанії має обмежений вплив на онлайн платформи, які офіційно не пов'язані з жодними партіями чи політиками. Це спосіб, за допомогою якого політики та партії Угорщини можуть легко обійти правила передвиборчої кампанії.

Фідес також використовував державні ресурси для просування власної політичної програми, стираючи межі між партією та державою, а також між інформацією та виборчою кампанією. Правляча партія регулярно використовувала державні комунікації для поширення своїх партійних політичних меседжів і до виборів [149]. Таким чином, Фідес міг поширювати повідомлення та дезінформаційні наративи, які відповідали її політичним інтересам, як під час виборів, так і поза офіційним періодом кампанії, зловживаючи державними ресурсами, домінуючи в ЗМІ та проводячи виборчу кампанію з сірої медійної зони.

До масштабної російсько-української війни медіа кампанія Фідес була зосереджена на економічних питаннях. Основний меседж полягав у тому, що поки влада підтримує населення у вигляді додаткових пенсій, податкових знижок, зниження вартості комунальних послуг, опозиція прагне підвищити податки, відновити плату за госпіталізацію, приватизувати медицину [56]. Крім

того, угорські ЗМІ наполегливо висвітлювали урядовий референдум про «захист дітей» [105]. Твердження, зроблені в повідомленнях, майже повністю ґрунтувалися на реченнях, вирваних із контексту, або на відвертій брехні. Опозиційна коаліція вела кампанію саме за налагодження державної системи охорони здоров'я та пенсійної системи, а П. Маркі-Зай навіть неодноразово боровся за збереження політики скорочення комунальних платежів.

Інший наратив стосувався ролі колишнього прем'єр-міністра Угорщини Ф. Дюрчання, якого Фідес називала маріонетководом П. Маркі-Зай та опозиційної коаліції. Прикладом цього є «Шоу Дюрчання», яке часто з'являлося в рекламі та на банерах, де лідера опозиційної коаліції зображували як людину Ф. Дюрчання, таким чином спрощуючи політичне змагання до двобою між В. Орбаном. Його конкурентами. Ця інформаційна кампанія розпочалася перед опозиційними праймеріз і завжди переналаштовувалася Фідес на того кандидата, який перемагав на той момент – спочатку Г. Карачоня, мера Будапешта, а потім на П. Маркі-Заю [86].

Після початку масштабного вторгнення росії в Україну, перші кілька днів після 24 лютого 2022 р. російсько-українська війна домінувала в медіа-просторі Угорщини, і провладним ЗМІ потрібен був час, щоб переналаштувати свої наративи. Обрана стратегія була спрямована на згладжування розбіжностей між попередньою проросійською зовнішньою політикою уряду В. Orbana та його поточною антивоєнною комунікацією. Оскільки виборча база Фідес розділилася через війну, їй довелося одночасно транслювати відповідні групи меседжів, щоб уникнути розколу електорату. Ці меседжі були суперечливими: офіційні заяви уряду засуджували агресію Росії, а через провладні ЗМІ транслювалися антиукраїнські та антизахідні позиції, які зображували Росію як жертву [38]. Подальша артикуляція проблем російсько-української війни в ЗМІ, контрольованих Фідес, була зосереджена на нейтралітеті Угорщини та необхідності відновлення миру та безпеки, а не прийняття чиєїсь сторони – російської чи української [74]. Медіа-імперія Фідес почала звинувачувати П. Маркі-Заю та об'єднаний опозиційний альянс у спробі втягнути Угорщину в

війну, доправивши до України солдатів та зброю. Це стало тим меседжем, який сконцентрував увагу виборців на загрозах з боку опозиції. Таким чином, після початку масштабної агресії росії проти України головним меседжем кампанії Fidesz в ЗМІ став вислів: праві за мир, а ліві за війну. У Таблиці 1 наведені приклади інформаційних меседжів та наративів виборчої кампанії Фідес у 2022 р.

Таблиця 1

Інформаційні меседжі та наративи виборчої кампанії Фідес. 2022

Наратив	Інформаційний меседж
Ліві посиляли б зброю і солдатів в Україну, втягуючи таким чином Угорщину у війну	«Уряд підтримує суверенітет України, і наша країна також відповідає спільній позиції ЄС. Натомість ліві використовують нинішню ситуацію для агітації. А Петер Маркі-Зай відправив би угорських солдатів та зброю прямо в Україну» [41]
Ліві скасують скорочення комунальних послуг	«Вони не тільки не голосували за наші заходи, але й продовжували їх атакувати. Найкращий приклад – скорочення комунальних послуг. Якщо хтось відключає російський газ і нафту, що вони збираються зробити, як вони будуть захищати ці скорочення? Це неможливо» [68]
Іноземні сили втручаються у вибори на підтримку лівих	Опозиція домовилася з міжнародними гравцями, такими як Україна, негайно розпочати поставки зброї в Україну та проголосувати за санкції щодо поставок газу та нафти з росії у разі їхньої перемоги на виборах [114]
Ліві = війна, Фідес = мир	«Війна чи мир. Якщо ми хочемо миру, ми повинні вибрати національну сторону; якщо ви хочете війни, підтримайте лівих» [117]
Російська меншина в Україні має бути захищена від звірств чи ймовірного геноциду	В ефірі М1 старший редактор зовнішньополітичного відділу наголошував, що Путін діє на захист населення Донецької та Луганської областей, де більшість населення становлять росіяни [146]. Експерт із закордонних справ на М1 виправдовував російські операції: «невідомо, чи мав місце геноцид у класичному розумінні цього

	слова» [91]. Експерт в ефірі М1, заявив, що в Україні розробляють ядерну зброю: «Якщо ці звинувачення правильні, вони затьмарять картину односторонньої війни» [75].
Відповідальними за конфлікт є агресія НАТО чи України	США «наполегливо працюють», щоб «відірвати» Україну від Росії, і що для Володимира Путіна це неприйнятно [147].
України як держави не існує, вона є штучним утворенням	«Скажу вам відверто, мене абсолютно не хвилює, що буде з українцями. (...) І ні, мене, на біса, не зворушує ситуація в Криму, наприклад. (...) У кого більше права на Трансільванію, у нас чи румунів? І все ж Трансільванія була під владою Румунії вдвічі довше, ніж Крим був під владою України» [42].

Наведені в Таблиці 1 інформаційні меседжі та наративи виборчої кампанії Фідес у 2022 р. не тільки привели її до електорального успіху, але й стали інструментом формування проросійської громадської думки в Угорщині. Зокрема, за результатами соціологічних опитувань 43 % виборців Фідес вважають, що «росія діяла законно, щоб захистити свої інтереси та безпеку», коли напала на Україну в лютому 2022 р., тоді як лише 37 % вважають, що «росія вчинила серйозну та невинуватну агресію» проти України, 20 % не визначилися. На противагу цьому, лише 9 % опозиційних виборців вважають, що «Росія діяла законно, щоб захистити свої інтереси та безпеку», тоді як 84 % вважають, що «Росія вчинила серйозну та невинуватну агресію проти України» і 7 % не визначилися. Ті виборці, які підтримали інші партії в 2022 р. розділилися: 38 % з них вважають, що «Росія діяла законно, щоб захистити свої інтереси та безпеку», тоді як 50 % вважають, що «Росія вчинила серйозну та невинуватну агресію». проти України», 12 % не визначилися [148].

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙ У СЛОВАЧЧИНІ

3.1. Історія та розвиток проросійських політичних партій у Словаччині

У пострадянську епоху відносини між колишніми країнами Варшавського договору стали центром офіційної зовнішньої політики Росії. Нові договори зі Словаччиною Росія підписала в серпні 1993 р., тобто минуло менше ніж півроку з часу виникнення Словацької Республіки як самостійної держави в сфері міжнародних відносин. Така увага росії до Словаччини була пов'язана з перспективами розширення НАТО в Європі і неприйняттям цього процесу росією. Росія здійснювала свою зовнішню політику стосовно країн Центральної та Східної Європи через те, що вважала їх гідними партнерами, а для того, щоб не допустити подальшого розширення НАТО шляхом розширення власної сфери впливу. Наслідки для безпеки, що випливали із нового договору між Словаччиною та росією, можна підсумувати як змушування Словаччини зайти в поле прийняття російських ідей щодо її подальшого існування в європейських структурах безпеки, зокрема, створивши додаткові труднощі для Словаччини під час її вступу до НАТО [54].

В цей час, на початку 1990-х рр. лідер Народної партії – Рух за демократичну Словаччину (НП-ДДС) В. Мечіар був підтриманий росією як політик, який підтримує альтернативний до інтеграції Словаччини в структури ЄС та НАТО курс [97, р. 336]. Словаччина не отримувала запрошення до НАТО до 1997 р., з приводу чого В. Мечіар заявив: що «якщо нас не хочуть на Заході, ми звернемося на Схід» [54]. Але, орієнтована на Схід зовнішня політика так і не була концептуалізована, навіть попри співпрацю в економічній та безпековій

сферах з росією, яка заповнювала прогалину, що утворилася у зв'язку з погіршенням відносин із Заходом.

1990-ті рр. були часом інтенсивного пропагування спільної слов'янської лояльності не лише В. Мечіаром, а й лідерами інших, не таких впливових парламентських партій. У квітні 1994 р. Словацька національна партія (СНС) , разом із НП-ДДС відправила делегацію для участі в з'їзді Ліберально-демократичної партії росії і Конгресі слов'янських і православних народів, на якому був створений Всеслов'янський парламент і його статут був підписаний делегацією СНС. На Конгресі слов'янських і православних народів обговорювалися питання створення Всеслов'янських збройних сил. І хоча Мечіар і його партія продемонстрували словесну підтримку вступу Словаччини до ЄС і НАТО, вони зробили кроки, які означали збереження дистанції від Заходу. Провал євроінтеграції Словаччини тоді пояснювали ворожістю Заходу, але лише 10 % Словаччини підтримували проросійську орієнтацію держави [97, р. 330]. Проросійська позиція НП-ДДС та СНС не була підтримана лідерами інших політичних партій, але і не була заперечена. Зокрема лідери націоналістичної Словацької національної партії Ян Слота і Ян Луптяк заявили, що нейтралітет Словаччини має вирішальне значення, а непропорційне розширення НАТО слугуватиме дестабілізуючим елементом [150, р. 61]. Контекстом цієї заяви була позиція СНП, відповідно до якої Словаччина повинна пам'ятати про слов'янську солідарність. Прем'єр-міністр В. Мечіар фактично висловив ті ж настрої і під час свого візиту до Москви в жовтні 1995 р., означаючи росію як друга Словаччини.

Після 2000 р. підтримка слов'янофільської ідеї почала звужуватися, але незважаючи на це, лідер політичної партії «Курс – соціальна демократія» Р. Фіцо, який сьогодні є прем'єр-міністром Словаччини, у січні 2001 р. відвідав Москву. Будучи тоді опозиційним політиком, він критикував політику уряду М. Дзурінди щодо Росії, оскільки він ініціював державну політику з просування інтеграційних процесів до НАТО [97, р. 339].

Упродовж перших десяти років членства Словаччини в ЄС та НАТО між політичними елітами існував загальний партійний консенсус щодо зовнішньої політики країни [97, р. 340]. Цей консенсус проіснував до 2013–2014 рр. коли відбулася Революція Гідності в Україні, спровокована відмовою тодішнього президента України В. Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Хоча серед словацької партійної еліти існував консенсус щодо територіальної цілісності України, але не було консенсусу до того, як Захід має діяти у відносинах з росією. Тодішній прем'єр-міністр Р. Фіцо (НП-ДДС) та його наступник П. Пеллегріні (НП-ДДС), підтримані їхньою партією SMER-SD, відверто критикували санкції проти росії та відмовилися називати росію ворогом. Р. Фіцо назвав конфлікт суперечкою між Заходом і росією, а інший член його партії, Л. Блага також підтримав більш позитивне висвітлення росії в ЗМІ. Він був ще відвертішим, звинувачуючи Захід у розпалюванні конфлікту в Криму та поширюючи російські наративи про фашизм в Україні, відкидаючи будь-яку критику Росії як русофобію [97, р. 341].

З іншого боку, тодішній безпартійний президент Словаччини А. Кіска підтримував санкції, засуджував дії російської федерації та виступав на підтримку створення бази НАТО у Словаччині. Він також звинуватив росію у проведенні дезінформаційної кампанії проти ЄС. Зрештою, Словаччина підтримала заходи ЄС, запроваджені після російської окупації Криму [100, р. 56]. Разом з тим, завдяки міцним економічним зв'язкам та енергетичній залежності Словаччина досі залишалася однією з найбільш проросійських країн ЄС. Д. Калан та А. Васс пояснюють, що Словаччина майже повністю залежить від російського газу, нафти і навіть ядерного палива, що ставить її в унікальне становище навіть серед країн В4, де Росія є найбільшим постачальником на енергетичному ринку [80, р. 328]. Відповідно, були зроблені невеликі, але суттєві кроки словацького уряду у послабленні позитивного ставлення до росії [70] між березнем 2018 р., коли після справи Скрипаля словацький уряд вирішив, на відміну від багатьох європейських країн, не вислати російського дипломата, і листопадом 2018 р., коли дипломата вислали за шпигунство [139].

Російських дипломатів підозрювали у диверсії на складі боєприпасів у селі Врбетіце в Чехії у 2014 р. [139]. Цей крок був актом солідарності та підтримки Чехії, і хоча прем'єр-міністр Е. Гегер (партія Звичайні люди) зазначив про бажання будувати відносини з росією на основі взаємної поваги, він наголосив на пріоритеті безпеки Словаччини, який завжди домінуватиме.

До лютого 2022 р. уряд Словаччини дотримувався думки, що необхідно зберігати добрі відносини з росією. Але в умовах появи можливостей для розвитку напрямків диверсифікації в енергетичному секторі, Словаччина може стати більш незалежною від росії і тим самим трансформувати її зовнішньополітичну модель. Відповідно, 22 липня 2022 р. Словаччина була додана до російського Списку недружніх країн разом із ЄС. Причиною такого кроку Москви було рішуче засудження з боку Міністерства закордонних справ Словаччини збройної агресії росії проти України, яка була названа грубим порушенням міжнародного права та суверенітету і територіальної цілісності України та скороченням чисельності членів російського дипломатичного представництва на 35 осіб в березні 2022 р. [97, р. 337]

Діяльність проросійських політичних партій в Словаччині опосередковано підтримується партією Котлебовці – Народна партія, наша Словаччина, яка є ультраправою. Її історія починається в 1995 р. зі створення націоналістичної партії Словацька єдність, яка організувала вшанування пам'яті суперечливих подій словацької історії: дня створення Першої Словацької республіки, держави-сателіта нацистської Німеччини, дня народження і смерті її президента Й. Тісо, який підтримав участь країни у Другій світовій війні на боці Німеччини і був відповідальним за злочини проти словацьких громадян єврейського походження [101]. У 2003 р. М. Котлеба став лідером Словацької єдності. З його приходом суттєво змінилася внутрішня структура партії: з'явилася сильна вертикаль, оформилася централізація та уособлення влади [123].

У 2010 р. представники Словацької єдності на чолі з М. Котлебою вивели на політичну арену Словаччини нову партію – Народну партію Наша

Словаччина (НПНС). У листопаді 2013 р. Котлеба здобув сенсаційну перемогу на виборах голови Банської Бистрицької області [88]. Його діяльність на посаді губернатора супроводжувалася низкою скандалів, які запам'яталися як словацькій, так і європейській громадськості. Наприклад, у січні 2014 р. М. Котлеба написав листа колишньому президенту України В. Януковичу, в якому фактично стверджував, що відмова від європейської інтеграції України є єдиною можливою умовою збереження її державності [88]. У березні 2014 р., на честь 75-ї річниці створення Першої Словацької республіки, М. Котлеба наказав прибрати прапори ЄС і НАТО з будівлі адміністрації, заявивши, що «навіть сам Гітлер не дозволив собі того, що ЄС дозволяє сьогодні. За часів Гітлера на фасадах словацьких урядових будівель не майоріли німецькі прапори. Подивіться, яка країна сьогодні. Цей синій окупаційний прапор висить на кожній будівлі» [89]. У 2015 р., в гострий період європейської міграційної кризи, НПНС ініціювала кілька демонстрацій проти ісламізації Європи.

Таким чином, в партійній системі сучасної Словаччини є дві впливові парламентські політичні партії, які можна назвати проросійськими – це НП-ДДС та СНС, які мають стабільну підтримку виборців. Зважаючи на це, визначимо та проаналізуємо причини стабільної присутності в парламенті Словаччини проросійських політичних партій.

Зазвичай ці причини пов'язують з маргінальній позиції Словаччини між Сходом і Заходом, що знаходить своє відображення в громадських настроях. Такі настрої були продемонстровані в опитуваннях, проведених Globsec у період з 2017 р. по 2019 р. під час цих досліджень близько 50 % поділяли позицію, що Словаччина в міжнародному порядку перебуває «десь посередині». З іншого боку, прихильність Словаччини до Заходу поділяли 21 – 21 % респондентів, а приналежність до Сходу – 9–13% респондентів [70]. А. Кажарські означає це як нестабільне балансування національної та наднаціональної ідентичностей [84, р.39]. Приналежність до більшої історичної та геополітичної суб'єктної одиниці видається такою і важливою для словацької національної ідентичності, як її перебування в місці поділу на Схід і

Захід. Це підтверджується свідченнями зростання євроентузіазму в після завершення у 1998 р. каденції проросійського В. Мечіара. Але більшість науковців вказують на збереження контрасту між прозахідними настроями, які поділяють багато політичних еліт, та проросійськими [97, р. 349].

У цьому контексті Ю. Марусяк чітко розділяє цінності, які словаки приписують Заходу – модель ліберальної демократії, та цінності, по'язані зі Сходом – співпраця з росією на військовому, політичному та безпековому рівні, неприйняття глобалізації, ліберальний індивідуалізм, відокремлення держави від будь-якої релігії чи ідеології в просторі ідеї панславізму. Дослідник пояснює, що відродження панслов'янської риторики в Словаччині є репрезентативним для ідентичної та цивілізаційної опозиції ліберальній глобалізації, включаючи європейську інтеграцію [97, р. 348]. Це апеляція до традиції, в основі якої лежить лінгвістична і сконструйована культурна схожість слов'янських націй на противагу Заходу. Тому проєвропейським політичним партіям небезпечно діяти з не беручи до уваги маргінальність або периферійність. А. Кажарські вказує на те, що поняття *периферійна Центральна Європа* спочатку звучить дивно, але це відповідає ситуації, в якій опинилася Словаччина, порівняно з іншими країнами Центральної Європи. Водночас, Словаччина, поряд з іншими країнами Центральної Європи, є периферією Західної Європи [85, р. 391]. Таким чином формується політична позиція «наполовину всередині, наполовину ззовні», яка відображається в ідеологічних конструкціях політичних партій.

Ідея маргіналізації Словаччини аж не нова, це закономірність, яка простежується від часів імперії Габсбургів. Через те, що словаки не мали юридично чи інституційно визначеної територіальної одиниці, відповідно домодерної традиції державності, в основу націєтворення були покладені національна мова та націоналістичні міфи. Саме тут бере свій початок скептицизм щодо модернізації та лібералізму в політичних інститутах – Відень надав угорській монархії фактичну свободу дій у культурній та мовній асиміляції неугорців задля стабільності імперії, що призвело до недовіри

словаків до західних політичних інститутів та цінностей [66]. Одночасно, в цей період відбувся поворот на Схід, до *слов'янських братів* словацького народу, з прийняттям російських ідеалів. Ю. Батора зауважує, що цей погляд на Схід за одночасної зрадницької оцінки західних феодальних інституцій з їх аристократичними свободами, поставив Словаччину десь посередині [43, р. 101].

Словаччина має дуже унікальне відношення до своєї слов'янськості, що також відбилося на формуванні проросійських політичних партій в цій державі. Вона є окремим випадком центральноєвропейської слов'янської держави, що має історичне коріння в регіоні Центральної Європи та домінування західної моделі християнства [97, р. 338]. Слов'янська належність була важливим аспектом ідентифікації словаків, особливо по відношенню до інших народів в Європі. Тому для партійного дискурсу Словаччини характерним є обговорення ідеї панславізму як чинника партійного позиціонування в процесі інтеграції до ЄС. Статус центральноєвропейської слов'янської держави є повторюваною темою партійних програм, яка підкріплюється національними наративами про словацьку мову, що маркують її як міст між усіма слов'янськими мовами [84, р. 91].

Насправді, під час витоків словацького руху за національне відродження у XIX ст. не було чіткого розмежування між словацьким і слов'янським, як в сучасному політичному процесі. Ян Коллар, прихильник слов'янської взаємності, дотримувався думки, що словаки є серцевиною слов'янства [55]. Він уявляв собі єдину слов'янську спільноту по всій Європі. Цю словацьку позицію можна розглядати як основу чехословацького суспільства в тому вигляді, в якому вона була зображена під час утворення чехословацької держави в 1918 р.

Отже, розташування на периферії (маргіналізація) та визнання своєї належності до наднаціональної ідентичності, відобразилося в стратегіях політичної та партійної діяльності. Вище ми аналізували, як В. Мечіяр заявляв: якщо Словаччину не приймуть у західній спільноті, вона повернеться на Схід. Із закінченням періоду його правління у 1998 р. для словацького

громадянського суспільства був шанс мобілізуватися на проєвропейській та прозахідній основі, створивши коаліцію партій, які б розходилися в ідеології на іншій основі.

Пріоритетом для партійної системи Словаччини стало подолання шкоди, яку мечіаризм завдав на міжнародному рівні, включивши до порядку денного питання доєднання до ЄС і досягнення прогресу в напрямі ліберальної демократії та вільного ринку. Таким чином була започаткована проєвропейська лінія в словацькій ідентичності, що призвело не лише до приєднання до ЄС у 2004 р., Шенгенської зони у 2007 р., але й до Єврозони у 2009 р. Тим не менш, Словаччина так і не змогла позбутися своєї ідентичності «ні тут, ні там», вважаючи свою позицію посередині ключем до своєї ідентичності.

Проти повернення ідеї Сходу в партійну політику після ступу до ЄС застерігав І. Ондрейчак – тодішній державний секретар Міністерства оборони, який у 2018 р. опублікував есе, в якому артикулював Словаччину як європейську державу, посиляючись на історичне коріння та підкреслюючи домінування західного християнства в Словаччині. Він критично ставився до рамок, де Словаччина була мостом між Сходом і Заходом, відкидаючи нейтральну позицію і називаючи панслов'янські та проросійські настрої ефемерними. За його словами, Словаччина була занадто мала, щоб взяти на себе таку роль, і настрої Росії також не сприймали спроб поєднати різні ідеології. Необхідність акцентувати увагу на цих моментах у 2018 р. свідчить про певний рівень занепокоєння серед проєвропейських словаків та посилення позицій дискурсу, орієнтованого на Схід, або принаймні острах його повернення. Це відкрило нові дискусії щодо периферійної позиції Словаччини та створило підґрунтя. А. Кажарські пояснює, що хоча альтернативою членству в ЄС є орієнтація на Схід, однак країна з такою маленькою економікою, як Словаччина, з такою залежністю від ЄС та єврозони, зазнає більшої шкоди від потенційного виходу з ЄС, ніж Велика Британія. Проєвропейські політичні партії висловлювали подібне занепокоєння та думку про те, що геополітична міць малих держав полягає в альянсах, наголошуючи, що Словаччина повинна

зберігати свою участь у процесі, де вона може брати участь у прийнятті рішень і не перетворюватися на «іграшку в руках сильних» [84, р. 69]. Певний час навіть лідер проросійської партії Р. Фіцо, експлуатував дискурс євроентузіазму, оприлюднюючи прагнення приєднання Словаччини до ядра ЄС, заявивши, що не хоче, щоб «Словаччина запізнилася на потяг». Разом з тим, Р. Фіцо, хоча прямо не критикував Польщу чи Угорщину, він натякнув на їхні постійні проблеми з демократією та верховенством права, стверджуючи, що Словаччина не стикається з такими проблемами, маючи і проросійську позицію.

Таким чином, проаналізовані чинники поширення проросійських позицій серед політичних партій Словаччини пояснює, чому до 1998 р. в партійній системі незалежної Словаччини домінувала Народна партія – Рух за демократичну Словаччину (НП-ДДС), що призвело до існування 1,5-партійної системи. У період 1998–2006 рр. популярність пішла на спад, і в країні на той момент існувала проста багатопартійна система. Трансформація партійно-політичної системи Словаччини почалася відразу після вступу країни до ЄС у 2004 р., що проявилось вже за підсумками парламентських виборів 2006 р. [43, р. 94]. За шість років (2009–2015 рр.) у Словаччині з'явилися шість нових політичних партій: мейнстрімна партія угорської меншини Мост, помірковані ліберальні євроскептики Свобода і солідарність (S&S), «Звичайні люди та незалежні особи» (OLANO), Нова більшість (NB), а також націоналістичні партії NP-PS та Ми – сім'я. Всі ці партії успішно увійшли до Національної ради, оновивши партійно-політичний ландшафт країни.

3.2. Основні електоральні кампанії проросійських партій Словаччини та їх результативність

Словацька Республіка існує як незалежна держава з 1 січня 1993 р. і з самого початку була унітарною державою із парламентською республікою з однопалатним парламентом. Законодавча влада належить Національній раді Словацької Республіки, до складу якої обирається 150 депутатів і яка висловлює довіру Уряду Словацької Республіки. Партійна система в

Словаччині характеризується великою мінливістю та частим успіхом нових партій та занепадом усталених партій, про що найкраще свідчить той факт, що після виборів 2020 р. в Словацькій національній раді не з'явилося жодної усталеної партії з 1990-х рр. Для формування Національної ради застосовується 5 % бар'єр. Словаччина відрізняється наявністю великої національної угорської меншини, тому деякі політичні партії активно декларують себе як захисників своїх інтересів, а їх електорат зосереджений переважно в цій меншині [45, р. 34].

Після падіння комуністичного режиму домінуючою силою на словацькій політичній сцені стала група Громадськість проти насильства (VPN), яка перемогла на перших парламентських виборах з результатом 29,4 % [45, р. 39]. Її метою була, насамперед трансформація республіки в бік ліберальної демократії західноєвропейського типу. Втім, варто відзначити високу електоральну підтримку націоналістичної СНС (13,9 %). За часів існування Чехословацької Федеративної Республіки ключовою темою словацьких націоналістів було або створення незалежної Словаччини, або улаштування словацької державності на конфедеративній основі [92, р. 35], і ці теми знайшли відгук в словацьких виборців одразу після падіння комунізму. Сучасна СНС є серед національно орієнтованих утворень спадкоємицею історичної Словацької національної партії, яка діяла вже в австро-угорський період, але за часів Першої республіки Чехословаччини вплив історичної СНС був затьмарений більш радикальними та клерикальними СНС, заснованими більш радикальними членами історичної СНС, яка зрештою була об'єднана з HSL'S у 1938 р. [45, р. 15].

НП-ДДС в електоральному процесі позиціонувалася як широка центристська група, яка поглинула низку соціал-демократичних, християнських чи націоналістичних течій [72, р. 15]. У 1990-х Мечіар знайшов ключового політичного союзника – СНС, яку він також сприймав як джерело нових голосів [119, р. 28]. На виборах 1992 р. НП-ДДС використовувала

націоналістичну риторику і запропонувала словацький шлях економічних перетворень, який мав пом'якшити соціальні наслідки посткомуністичних перетворень. Таким чином, головним суб'єктом, який визначив себе відповідальним за соціальні наслідки посткомуністичних трансформацій, була не ліва партія (Партія демократичних лівих, СДЛ), а НП-ДДС як широке центристське утворення.

Як наслідок, на виборах 1992 р. НП-ДДС перемогла з перевагою в 37,3 % і згодом разом з СНС було сформовано другий уряд Мечіара, заснований на підтримці СДЛ. Однак у 1994 р. було прийнято вотум недовіри уряду, і президент Ковач призначив новий уряд безпартійного Ю. Моравчика. Однак на дострокових виборах 1994 р. НП-ДДС знову перемогла, цього разу в коаліції з Селянською партією Словаччини, з перевагою в 35,0 %, і Мечіяр втретє став прем'єр-міністром Словаччини в коаліції з СНС та тепер лівою групою Асоціація трудящих Словаччини (ZRS), яка відкололася від СДЛ.

Період і стиль правління Мечіара іноді називали мечіаризмом, який розглядався як суміш демократії та автократії, в якій демократичні інститути зберігалися, але політичних опонентів шантажували або залякували. Для влади також характерний був націоналізм, який проявлявся, наприклад, у конфлікті з угорською меншиною та загрозі міжнародної ізоляції Словаччини [90, р. 8, 22]. В результаті такого стилю правління утворилася лінія конфлікту, яка розділила політичну сцену відповідно до ставлення до правління Мечіара.

Цю лінію конфлікту використовувала СНС, яка не заперечувала політичного стилю Мечіара [87, р. 492]. Після обрання Яна Слоти головою та формування третього уряду Мечіара СНС стала лояльним членом коаліції. У той же час СНС мала вплив на формування порядку денного в період мечіаризму і ініціювала, наприклад, закон про мову, який скасував можливість використання мови меншини в офіційному спілкуванні. Цей та інші закони були спрямовані насамперед проти угорської меншини, проти якої СНС різко визначала себе протягом усього виборчого періоду [119, р. 34].

На парламентських виборах 1998 р. СНС збільшила свій електоральний приріст з 5,4 % до 9,1 %, але втратила парламентську більшість разом з НП-ДДС, а новим прем'єр-міністром був обраний М. Дзурінда з правоцентристської Словацької демократичної коаліції (SDK), внаслідок чого була сформована коаліція з SDL, SMK-MKP і SOP. На цьому період мечіаризму закінчився, і СНС перейшла в опозицію.

У той час як метою уряду М. Дзурінди було насамперед закріпитися в ЄС, НАТО та інших міжнародних структурах, опозиційна СНС переживала період розколу. Я. Слоту критикували за його часті екстремальні, вульгарні, п'яні виступи, внаслідок чого замість нього в 1999 р. головою партії була обрана А. Малікова. Згодом Я. Слота заснувала Праву словацьку національну партію (PSNS) у 2001 р. Через розкол ані ПСНС (3,7%), ані СНС (3,3%) не увійшли до складу Національної ради на наступних парламентських виборах 2002 р. [92, р. 42]. На парламентських виборах 2002 року НП-ДДС знову здобула перемогу, хоча і зменшила голоси підтримки до 19,5 %. SDKÚ посіла друге місце з 15,1 %, а SMER третє з 13,5 % [45, р. 72]. Другий уряд М. Дзурінди з невеликою більшістю в 78 депутатів був сформований SDKÚ-DS у складі SMK, KDH і нового утворення ANO.

В опозиції залишилися HZDS, SMER, а також Комуністична партія Словаччини, яка потрапила до словацького парламенту з перевагою в 6,3 %. Внаслідок результатів парламентських виборів 2002 р., на опозиційній сцені HZDS ослабла, і провідна опозиційна партія поступово перетворилася на соціал-демократичну SMER-SD. Одночасно відбулося посилення позиції партії «Курс – соціальна демократія» (Курс–СД). Починаючи з 2006 р., соціал-демократи стабільно виборювали понад 29 місць у парламенті, що робило їх помітно сильнішими за інші партії, а словацьку партійну систему знову можна було вважати 1,5-партійною системою. Водночас, спостерігалось послаблення позицій інших партій у європейському політичному мейнстрімі. Наприклад, НП-ДДС, яка входила до Альянсу лібералів і демократів за Європу, поступово втратила свої позиції і була розпущена в 2014 р. З 2010 по 2016 рр.

представництво словацьких партій з ліберально-правоцентристською орієнтацією в Національній раді скоротилося з 35 до 8% [19, с. 20].

На виборах 2006 р. СНС отримала 11,7 % голосів, а перемогу здобула SMER (29,1 % голосів виборців), яка згодом сформувала урядову коаліцію з СНС, до якої було запрошено НП-ДДС Мечіара (перейменовано на НДДС). Прем'єр-міністром цієї трипартійної коаліції став Р. Фіцо. На парламентських виборах 2010 р. позиція SMER зміцнилася до 34,8 %, але в той же час СНС значно ослабла до 5,1 %, HZDS взагалі не пройшла до парламенту [45, р. 91]. Однак, урядова криза спричинила дострокові вибори, які були оголошені на березень 2012 р. На них перемогу здобула SMER-SD, яка отримала 44,4 % голосів та 83 місця в парламенті, що дозволило сформувати однопартійний уряд Р. Фіцо [45, р. 18].

За результатами виборів 5 березня 2016 р. знову перемогу здобула SMER-SD, яка здобула 28,3 % голосів виборців та 49 депутатських місць. SaS несподівано опинилася на другому місці з 21 %, а коаліція OL'ANO-NOVA (19 %) фінішувала третьою. СНД повернулася до Національної ради з 8,6 % (15 місць), тоді як СНД здивувала зростанням у 8,0% (14 місць). Об'єднання Сме Родіна – Борис Коллар також увійшла до парламенту, трохи випередивши MOST-HÍD отримала 6,6 % (11 місць). Вибори були невтішними для партії Siete з результатом 5,6 % (10 місць) [19, с. 21].

Варто звернути увагу і на посилення ролі націоналістичних і популістських партій на виборах 2016 р. На виборах до Національної ради 2016 р. три націоналістичні партії отримали загалом 23 % голосів. Окрім Словацької національної партії (СНП), заснованої у 1989 р., у виборах брали участь і нові націоналістичні об'єднання: Народна партія – наша Словаччина (НП–НС), утворена у 2010 р., та партія «Ми – сім'я», створена у 2015 р. Антимігрантська риторика стала лейтмотивом передвиборчої програми НПНС (М. Котлеба) на парламентських виборах 2016 р., за результатами яких партія вперше у своїй виборчій історії змогла здобути 14 зі 150 місць у Національній раді Словацької Республіки [141]. На виборах до Європейського парламенту 2019 року НПНС

здобула два місця. За результатами виборів до Національної ради Словаччини у 2020 р. партія посіла четверте місце, отримавши 17 мандатів зі 150 [142]. У квітні 2022 року Верховний суд Словацької Республіки підтвердив раніше винесений вирок, винесений М. Котлебі у зв'язку з благодійною акцією, проведеною 141 березня 2017 року, під час якої керівник НПНС особисто передав трьом сім'ям чеки на суму 1488 євро. Рішення Верховного суду автоматично призвело до того, що Котлеба втратив депутатський мандат, а НПНС втратила своє представництво в Національній раді. Резонансний судовий процес і вирок спричинили нищівну поразку партії на позачергових парламентських виборах 2023 р., на яких НПН отримала лише 0,84 % голосів [143].

Зовнішньополітичні питання в політичній програмі НПНС констатує, що вступ Словаччини до ЄС у 2004 р. слід розглядати як втрату країною державного суверенітету та незалежності. З точки зору НПНС, першим кроком, який необхідно зробити на шляху повалення «диктату» Брюсселя, є встановлення пріоритету національного законодавства над законами ЄС [155], далі необхідно відновити економічний суверенітет, оскільки у зв'язку з приєднанням країни до ЄС «сотні словацьких компаній перестали існувати, внаслідок чого ми сьогодні купуємо багато товарів за завищеними цінами з-за кордону» [155]. Крім того, НПНС звинувачує ЄС у «безбожності», вказуючи на те, що Європейський Союз «відкрито підтримує гомосексуалістів і транссексуалів, показує їх молоді як приклади для наслідування... заохочує цих збоченців і дає їм право виховувати дітей» [155]. У 2016 р. НПНС навіть організувала збір підписів під референдумом щодо виходу Словаччини з ЄС, але ця ініціатива не мала успіху, оскільки не отримала необхідної підтримки з боку громадян.

Важливою темою в політичній риториці НПНС є ставлення до НАТО. НПНС послідовно критикує НАТО і закликає до виходу з цієї «злочинної, терористичної організації, яка служить лише інструментом американської експансії», війська якої «регулярно порушують міжнародне право і здійснюють

акти агресії проти суверенних держав» [155]. На думку НПНС, НАТО – це марна організація, яка не змогла захистити Словаччину від вторгнення мігрантів, а тому «у разі справжньої війни жодні іноземні війська не захистять нас [тобто Словаччину]... Членство в НАТО робить нас першою мішенню в конфлікті з Росією» [155]. НПНС стверджувала, що Словаччина повинна відмовитися від «одностороннього атлантизму», повернути словацькі військові з «окупаційних місій за кордон» [35], а після виходу з НАТО прийняти нейтральний, позаблоковий статус: «ми відродимо блок військового нейтралітету – Швейцарію, Австрію, Словаччину» [35]. Симпатії НПНС до російської федерації ґрунтуються, по-перше, на неприйнятті агресивної та провокаційної політики НАТО, яка, на думку партії, може призвести до прямого військового конфлікту з росією [156], а по-друге, на ідеї слов'янської солідарності, пов'язаної зі спорідненістю культур та мов двох народів. Наприклад, НПНС активно використовувала гасло «За слов'янське братерство, проти війни з Росією» [157]. Незважаючи на те, що НПНС не визнала кримський референдум 2014 р., під час виборчої кампанії 2019 р. М. Котлеба назвав Крим «невід'ємною частиною Росії» та висловився за негайне зняття санкцій з Російської Федерації [157].

У дослідженнях парламентських результатів виборів в Словаччині було описано п'ять найважливіших факторів впливу на вибори: по-перше, корупційні скандали; по-друге, вихід на політичну сцену нових партій і політичних акторів; по-третє, дебати про коаліції; по-четверте, економічне становище країни; по-п'яте, система освіти і страйк вчителів.

29 лютого 2020 р. відбулися восьмі парламентські вибори до Національної ради Словацької Республіки з моменту створення незалежної Словаччини. Результат виборів здивував багатьох щодо кінцевих преференцій політичних сил та здобуття мандатів, подальшого формування правлячої чотирипартійної коаліції. На цих виборах закінчилася епоха домінування влади партії SMER-SD, яка протягом трьох попередніх виборчих каденцій створювала урядові коаліції в різних варіаціях (Додаток В [45, р. 54–57]). Нова

чотирипартійна коаліція з конституційною більшістю в 95 місць у парламенті представлена рухом OĽANO та партіями «Ми – сім'я», «SaS» та «Для людей». У порівнянні з виборами 2016 р., можна позитивно оцінити вищу явку виборців, яка сягнула майже 66 %.

Voľby	1994	1998	2002	2006	2010	2012	2016	2020
Účasť v %	75,66	84,25	70,07	54,67	58,54	59,11	59,82	65,80
Vítaz volieb	HZDS-RSS	HZDS	HZDS	SMER-SD	SMER-SD	SMER-SD	SMER-SD	OĽANO
Zisk v %	34,96	27,00	19,50	29,14	34,79	44,41	28,28	25,02
Mandáty	61	43	36	50	62	83	49	53

Малюнок 1. Переможці виборів до Національної ради Словацької Республіки у 1994 – 2020 роках

Отже, якщо ми подивимося на ці вибори у порівняльному контексті з попередніми парламентськими виборами, то виявимо, що, за винятком 2002 р., це була найвища явка виборців, які мали право голосу. У зв'язку зі специфікою пропорційної виборчої системи, а особливо необхідністю подолання виборчого бар'єру (5% для одного, 7% для двох, трьох та 10% для чотирьох кандидатів), цього разу найвищий електоральне зростання голосів у коаліції PS/SPOLU, (на 6,96 %). До виборів 2020 р. не було ситуації, коли політична партія набрала понад 5 % голосів виборців і не потрапила до законодавчого органу. Чотирипартійна коаліція «Спільні вибори» 1994 р. була відносно близькою до такого негативного результату, але в підсумку набрала 10,41 % і ледве потрапила до перерахунку місць у парламенті [157].

Результати парламентських виборів 2020 р. змінили поточну конфігурацію політичних сил у парламенті, оскільки дві колишні коаліційні партії – СНС та Мост-Хід – не подолали встановленого законом виборчого порогу у 5 %. Консервативна партія KDH, яка представляє конфесійні цінності, не змогла пройти до Національної ради Словацької Республіки. Так само в Національній раді Словацької Республіки не представлені виборці прогресивно-

ліберальної коаліції партій PS-SPOLU, які не змогли подолати виборчий бар'єр у 7 % та зафіксували найбільше падіння голосів [157].

Зауважимо, що парламентські вибори 2020 р. відбувалися в умовах пандемії, яка домінувала над усіма політичними аспектами, тому в підсумку структура парламенту була неочікуваною. Саме тому перші вісім місяців роботи новообраного парламенту та діяльність уряду були зосереджені насамперед на придушенні супутніх негативних явищ у медичній, соціальній та економічній сферах загалом. Уряд І. Матовича не мав звичних перших ста днів для ознайомлення з процесом управління, йому доводилося вирішувати проблеми з одразу. Можливо, саме тому, вперше в новітній політичній історії Словаччини, згідно з опитуваннями громадської думки, коаліція втратила не лише конституційну, а й пропорційну більшість у законодавчому органі. Значним фактором стала поява нової політичної партії попереднього прем'єр-міністра П. Пеллегріні соціал-демократична HLAS, яка одразу здобула підтримку виборців.

9 червня 2023 р. спікер парламенту Б. Коллар оголосив дату парламентських виборів відповідно до Резолюції Національної ради Словацької Республіки про скорочення строку повноважень парламенту. Чергові вибори були заплановані на 30 вересня. Перемогу на позачергових виборах здобула партія SMER – словацька соціал-демократія (22,94 % голосів) [33, с. 34–39]. Головний конкурент, ліберальна партія «Прогресивна Словаччина», посіла друге місце (17,96 %). Трійку переможців замикають колишні члени партії SMER «Голос – соціал-демократія» (14,7 %), за ними йдуть представники руху «Трансформовані звичайні люди та незалежні особистості» колишнього прем'єр-міністра Матовича (8,89 %) та член двох коаліцій «Свобода та солідарність» (6,32 %). Виборчий бар'єр подолали і старожили словацької політики: Християнсько-демократичний рух (6,82 %) та Словацька національна партія (5,62 %) [154], які не були представлені у попередніх складах Національної ради (Додаток В). Явка виборців (68,5 %) була надзвичайно високою і стала рекордною з моменту вступу країни до ЄС.

Повною несподіванкою став провал правої партії Республіка. У свідомості багатьох словаків ця партія, фрагмент ультраправої Народної партії – Наша Словаччина, була безпосередньо пов'язана з її одіозним лідером М. Котлебою. Незважаючи на прагнення поміркованої частини організувати свою партію, далеку від крайніх націоналістичних гасел з розумною національно орієнтованою програмою, їх потенційні виборці віддавали перевагу СМЕР і СНП.

Провал Республіки, яка відводила важливе місце у своїй передвиборчій програмі співпраці з росією та не виключала виходу Словаччини з ЄС та НАТО, засвідчив, що населення країни не бачить альтернативи військово-політичним організаціям євроатлантичного регіону. Свідомо проросійська та антизахідна позиція партії відлякувала словаків, хоча вони відчували симпатії до росії, вбачаючи в ній альтернативний полюс у світі, партнера в культурному співробітництві, заснованому на спільних слов'янських коренях.

Результати виборів наочно засвідчили існування двох політичних таборів у словацькому партійно-політичному житті. Переможець 2023 р. зміг зібрати навколо себе тих, для кого важливо дотримуватися принципів соціальної справедливості та захищати національні інтереси у зовнішній та внутрішній політиці.

Починаючи з 2022 р. важливого значення партійного позиціонування набрала проблема російсько-української війни. До 2022 р. ставлення Словаччини до росії залежало від партійного складу влади. Так, однопартійний лівий кабінет партії «Напрямок – соціал-демократія» на чолі з Р. Фіцо, який перебував при владі до 2016 р., та лівоцентристські коаліційні уряди Р. Фіцо та П. Пеллегріні на чолі з цією партією у 2016-2020 рр. ставили під сумнів санкційну політику ЄС проти Росії. Обидва політики перебували з офіційними візитами в росії [46]. Навпаки, правоцентристські кабінети І. Матовича та Е. Гегер у 2020 р. – поч. 2022 р. змінили курс країни на антиросійський. У 2021 р., під час пандемії COVID-19, спроба прем'єр-міністра І. Матовича закупити

вакцину Sputnik V у рф завершилася його відставкою, оскільки його колеги в уряді вважали такий крок відступом від санкцій ЄС.

Водночас серед прихильників тиску на рф були ліберальні президенти А. Кіска (2014–2019) та З. Чапутова (2019–2024). До жорстких опонентів росії можна віднести і прихильників А. Кіски з ліберальної партії «За народ», яка набрала 5,8 % голосів на виборах 2020 р. А. Кіска вважав, що росія має намір підірвати єдність ЄС, а тому санкції проти неї необхідні [133]. У тому ж дусі висловилися і його наступниця З. Чапутова, яка перемогла на виборах 2019 р. з результатом 58,4 % (близький до неї блок, очолюваний ліберальною партією «Прогресивна Словаччина», у 2020 році набрав менше 7 % голосів, необхідних для коаліцій, і не пройшов до парламенту, але мав своїх євродепутатів). З. Чапутова вважала росію прямою загрозою своїй країні [47].

Консервативна проєвропейська партія «Звичайні люди та незалежні особи», яка набрала 11 % голосів на виборах 2016 р., перемогла через чотири роки з результатом 25 %, а її представники І. Матович та Е. Гегер очолювали уряд у 2020-2023 рр. Ця партія розглядала дії рф з перегляду кордонів як загрозу для Словаччини та всього європейського порядку [69, р. 80]. Помірковані праві євроскептики з партії «Свобода і солідарність», які на виборах 2016 та 2020 рр. набрали відповідно 12,1 % та 6,2 % відповідно, підтримали політику санкцій, оскільки вважали росію винною у війні проти України [69, р. 81]. Партія «Найбільше», яка представляє інтереси угорської меншини (на виборах 2016 р. отримала 6,5 % голосів, але не змогла пройти до парламенту через чотири роки), також критикувала політику росії, але вважала, що навіть у разі розриву політичних контактів із рф економічні зв'язки мають бути збережені. Консервативна євроскептична партія «Ми – сім'я» (на виборах 2016 р. набрала 6,6% голосів, а у 2020 р. – 8,2 %) на чолі зі спікером парламенту у 2020-2023 рр. Б. Колларом висловилися про росію досить загально: з одного боку, вона не підтримувала дії росії та не критикувала антиросійські санкції, натомість її представники їздили до Криму, який був окупований росією [52].

Лівочентристська партія «Напрямок – соціал-демократія» (у 2016 р. перемогла на виборах з результатом 28,3 %, але через чотири роки посіла лише друге місце з 18,3 % і перейшла в опозицію) не визнала факту входження Криму до складу росії та створення «ДНР» і «ЛНР», але виступала за збереження економічних зв'язків з РФ та ставила під сумнів необхідність антиросійських заходів з боку ЄС. У 2015 р. її лідер Р. Фіцо заявив: «Санкції не дали бажаного ефекту, вони шкодять як Європі, так і Росії» [46]. П. Пеллегріні, який змінив Р. Фіцо на посаді прем'єр-міністра у 2018 р., уточнив, що у питанні санкцій Словаччина підтримує своїх партнерів з ЄС та НАТО, хоча й не вважає їхню думку правильною [120]. Націоналісти зі Словацької національної партії принципово виступили проти політики ЄС щодо Росії (у 2016 р. вони набрали 8,6 % голосів, але через чотири роки так і не потрапили до парламенту). Представники цієї партії їздили до Криму у 2017 р., а її лідер А. Данько говорив про важливість слов'янської солідарності та виступав проти санкцій [138]

3.3. Роль медіа та інформаційних технологій у формуванні електоральної підтримки проросійських партій Словаччини

Навіть через понад 30 років після падіння тоталітарного режиму Словацька Республіка все ще користується популярністю сильних лідерів. У виборчій кампанії 2023 р. також з'являються гасла «Тільки сильна держава допоможе народу» (партія «Смер-СД»), «Ми зробимо порядок» (рух «Республіка») або «Стабільність, порядок і соціальна захищеність» (партія Smer-SD). Згідно з дослідженнями Г. Хофтседе та Г. Й. Хофстеде, які проаналізували ситуацію у 50 країнах, Словаччина належить до країн з абсолютною схильністю довіряти чоловікам альфа-самцям як бойовим, конкурентоспроможним та наполегливим політикам [73, р. 96–98]. Більше того, у Словаччині зростає кількість людей, які воліли б, щоб ними керував сильний автократичний лідер. В опитуванні Globsec 2022 р. 49 % респондентів схилилися до автократичної форми правління. Поряд з Болгарією, Словаччина також є однією з країн, де люди найбільш схильні вірити в теорії змови. Довгий

час найпопулярнішою теорією змови є та, яка висловлює сумніви щодо існування самої демократії та віри в правління таємних еліт, які керують світом [69, р. 83–89]. Тому не дивним є те, що проросійські політичні партії Словаччини отримували підтримку виборців. Адже, згідно з психологічним профілем, президент росії відповідає характеристикам авторитарного лідера. На основі непрямої оцінки особистості А. Иммельман і Я. В. Трензелюк виявили, що первинними особистісними рисами російського президента є домінантність, що характеризується ступенем агресії і ворожості до оточуючих, честолюбство, завдяки якому він легко бере на себе керівні ролі, і сумлінність, яка повинна проявлятися сильною трудовою етикою і заявленою увагою до деталей [76].

Сьогодні немає сумнівів, що частина дезінформаційних кампаній на території Словацької Республіки підтримувалася безпосередньо російською федерацією. На початку 2022 р. словацька поліція задокументувала зустрічі співробітників та прямі фінансові виплати посольства росії в Словаччині з представниками інформаційного простору Словаччини [152]. Б. Німмо, експерт з дезінформації та операційного впливу, зазначає, що російська пропагандистська машина використовує складну мережу чиновників, псевдожурналістів та інтернет-тролів, але її меседжі надзвичайно прості – вони намагаються просувати наратив про те, що США намагаються захопити світ, і лише росія достатньо смілива та сильна, щоб їх зупинити [107].

Дезінформацією та пропагандою займається окремий відділ словацької поліції, який у своєму звіті за 2022 р. визначив, що творці прокремлівської пропаганди поставили кілька основних цілей щодо Словацької Республіки, включаючи отримання підтримки рф за рахунок непідтримки України; тиск на органи державної влади; спричинення хаосу в інформаційному просторі; сіяння сумнів про демократію у Словаччині [140]. За даними І. Смоленової, проросійські дезінформаційні кампанії у Словаччині характеризуються, зокрема, активністю в соціальних мережах та організацією публічних заходів і мітингів, на яких ті самі аргументи використовуються для створення позитивного іміджу росії [136, р. 26–29]. Прокремлівська пропаганда довгий

час була зосереджена на поширенні базових тез про те, що російські етнічні меншини пригнічуються в Україні та ЄС; США та ЄС організували кольорові революції в кількох пострадянських країнах проти росії; росія – фортеця у боротьбі з сучасним фашизмом; російська православна церква є єдино правильною релігією; Європа стає гей-Європою; «русский мир» – це альтернатива гей-Європі та іншим. Подібні наративи ми спостерігаємо у комунікаціях політичних лідерів у Словаччині.

Під час парламентських виборів, окрім білбордів, мітингів та друкованої реклами, політичні партії витрачають значну частину своїх коштів перед виборами на спонсорування дописів у соціальних мережах. Цю тенденцію можуть підтвердити прозорі рахунки, які партії-кандидати мали створити для обліку своїх витрат перед позачерговими парламентськими виборами в Словаччині 2023 р. На рахунках сторін, а також на сайтах www.transparentneucty.sk, які розкривають кожну реальну транзакцію, ми можемо бачити платежі на Facebook в сумі сотень євро двічі на день. Кандидати та партії, які балотуються, можуть з надзвичайною точністю таргетуватися на односторонній контент у соціальних мережах, через які вони впливають на громадську думку.

Дослідження передвиборчої комунікації партій-кандидатів у Facebook вказує на те, що вторгнення росії в Україну та допомога Заходу Україні змінили комунікаційну стратегію частини політичного спектру в Словаччині. На перший план вийшов наратив «Перш за все Словаччина і словаки». На парламентських виборах 2023 р. брали участь 24 політичні партії та рухи та одна виборча коаліція. Державна комісія з виборів і контролю за фінансуванням політичних партій зареєструвала у списках кандидатів 2722 кандидати.

Т. Скарба і Я. Віснівський виміряли популярність перших десяти та останніх чотирьох кандидатів у партійних списках кандидатів у Facebook за кількістю підписників. Особливістю деяких кандидатів, які брали участь у парламентських виборах у Словаччині в 2023 р. було розміщення помітних кандидатів, наприклад, у випадку з лідером OĽaNO, на останньому місці у

списках кандидатів. Це пов'язано з особливостями виборчої системи Словаччини. Для вимірювання популярності кандидатів у Facebook, науковці використовували CrowdTangle – інструмент аналітики, який збирає дані з усіх публічних фан-сторінок, публічних груп та верифікованих профілів. До уваги бралися кандидати, які мають понад 100000 підписників у Facebook [135].

За результатами оцінки профілів кандидатів та дописів, можна визначити особливості ролі медіа та інформаційних технологій у формуванні електоральної підтримки партій Словаччини в 2023 р., зокрема і проросійських. По-перше, Голова партії Hlas П. Пеллегріні досяг найбільшої кількості взаємодій за допомогою попередньо записаного відеоінтерв'ю від 17 серпня 2023 р. Він коментував внутрішньополітичний скандал у силових структурах навколо Секретної служби та Управління національної безпеки. Колишній прем'єр-міністр поставив під сумнів розслідування та затримання топ-чиновників силовиків за 6 тижнів до виборів. У промові тривалістю 2 хвилини та 11 секунд він каже, що, на його думку, у керівництві поліції та прокуратури є таємна група, яка могла діяти за підбурюванням політичних опонентів. Не маючи доказів, він говорить про змову в Міністерстві внутрішніх справ і в правоохоронних органах. Меседж Пеллегріні полягає в тому, що він відкидає вплив поліції на вибори. На завершення він згадує про соціально-економічне становище населення, високі ціни на продукти харчування та енергоносії, стан системи охорони здоров'я та збереження регіональних диспропорцій. Він звертається до аудиторії зі стандартними меседжами про необхідність створення сильної держави, яка вирішуватиме внутрішні проблеми. Пост отримав 4169 реакцій, 903 коментарі та 488 поширень. Саме відео переглянули 121.403 користувачів, воно було спонсороване, партією «Глас» належним чином на правах передвиборчої реклами.

Таблиця 2

Список кандидатів та кількість підписників у Facebook

Candidate	Party of Candidate	Position on list	Public page name	Followers
Peter Pellegrini	<i>Hlas</i>	1	Peter Pellegrini	315.918
Igor Matovič	<i>OLaNO</i>	150	Igor Matovič	272.187
Robert Fico	<i>Smer</i>	1	Robert Fico	220.745
Milan Mazurek	<i>Republika</i>	150	Milan Mazurek - Republika	195.348
Milan Uhrík	<i>Republika</i>	1	Milan Uhrík - Republika	168.359
Richard Sulík	<i>SaS</i>	1	Richard Sulík	141.468
Boris Kollár	<i>Sme rodina</i>	1	Boris Kollár	137.631
Andrej Danko	<i>SNS</i>	1	Andrej Danko - the chairman of SNS	109.617

По-друге, І. Матович Голова руху OĽaNO – єдиний кандидат, який спілкується у Facebook не через публічну сторінку, а через особистий верифікований профіль. Під час виборчої кампанії 2023 р. не було зафіксовано елементів російської пропаганди. У кількох постах він виступав проти руху Республіка і засуджував окупацію Чехословаччини в 1968 р. Він публікував дописи з передвиборчих мітингів та ділився внесками інших кандидатів у виборчу коаліцію OĽaNO a priatelja.

По-третє, Р. Фіцо, голова партії SMER, досяг найбільшої кількості взаємодій після своєї промови, яку він виголосив 29 серпня 2023 р. під час альтернативних святкувань своєї партії з нагоди річниці Словацького національного повстання в Зволені. Він опублікував у Facebook відео, яке триває 14 хвилин і 25 секунд. Лідер виборчої партії SMER критикує організацію офіційних урочистостей у Банській Бистриці, де, за його словами, вищі посадовці Конституції боялися зустрічатися з громадянами. Лідер SMER критикує дії України, яка, на його думку, пригнічує росіян на своїй території. Він подякував Радянському Союзу за визволення Чехословаччини та похвалив тоталітарного лідера Комуністичної партії Чехословаччини та колишнього

президента Г. Гусака, який, на його думку, був найважливішою людиною в сучасній словацькій історії. Р. Фіцо стверджував, що офіційне вшанування повстання ознаменувалося прийняттям симптомів сучасного нацизму, про що свідчить підтримка Клубу «Азов» або «Бандери» в Україні, які, за словами Р. Фіцо, захищають фашисти. Він оголошує, що якщо він отримає достатню підтримку на виборах, то після виборів буде сформовано словацький суверенний уряд, який складатиметься зі словацьких суверенних політиків, а не представників неурядових організацій чи засобів масової інформації. Він оголосив про боротьбу з антиросійськими економічними санкціями. Поширюється дезінформація про те, що економіка рф зростає, а ЄС скочується в рецесію. Представники партії SMER регулярно поширювали російську пропаганду і давно заявляють, що підтримка Словаччиною України затягує війну. З одного боку, вони відкидають війну, але водночас завжди беруть на озброєння наративи прокремлівської пропаганди. Пост отримав 26444 реакції, 3784 коментарі та 4007 поширень. Його побачили 271627 користувачів.

По-четверте, М. Мазурека, віце-президент руху Республіка, досяг найбільшої кількості взаємодій на своїй сторінці у Facebook під попередньо записаним відеовиступом від 8 серпня 2023 р. В описі виступу він заявляє, що ЄС ініціює судовий процес проти Угорщини, демократично обраний парламент якої ухвалив закон про захист молоді від нетрадиційних спільнот. М. Мазурек стверджує, що ЄС розпочав відкриту війну проти власних держав-членів, які вирішили виступити проти радикального екстремістського райдужного порядку денного. Відео закінчується передвиборчою обіцянкою: «У русі Республіка ми чітко усвідомлюємо наші цінності, якщо ви довіритесь нам, вам не потрібно турбуватися про те, що ваші діти будуть піддані збоченим програмам. Ми не боїмося виступати проти Брюсселя». М. Мазурек був засуджений за злочин, пов'язаний з расовою дифамацією у 2019 р. Рух Республіка вже давно є одним із найвідоміших розповсюджувачів дезінформації про ЄС, орієнтується на стратегічні альянси з рф та регулярно транслює прокремлівський наратив про появу гей-Європи. Пост з найбільшою кількістю взаємодій отримав 6869

реакцій, 369 коментарів та 1390 поширень. Відео переглянули 81772 користувачі. Він був спонсорований, і рух Республіка вказаний належним чином як політичний рекламодавець.

По-п'яте, М. Угрік, голова руху Republika, отримав найбільшу кількість взаємодій за оновлення статусу від 30 серпня 2023 р., в якому він відреагував на оголошення кандидатури в президенти екс-міністра закордонних справ І. Корчака: Корчок за президента? Словаччині не потрібна ще одна Чапутова в штаних 🍌 Їй потрібен чоловік, який сміливо заступиться за Словаччину. Протилежність Когчок ». Пост отримав 12312 реакцій, 2015 коментарів та 3117 поширень. Зазначимо, що лідери руху Республіка називають президентку З. Чапутову прогресивною маріонеткою Європейського Союзу та США, яка втягує країну у війну. Вони звинувачували І.Корчка у просуванні оборонної угоди зі США, критикуючи його за підтримку санкцій після російського вторгнення в Україну та військову підтримку України

По-шосте, на публічній сторінці Р. Суліка, голови партії SaS, зафіксована найбільша кількість взаємодій на дописі з 31 серпня 2023 р. за підсумками теледебатів тривалістю 1 хвилина 24 секунди. У ньому він представляв економічну передвиборчу програму партії та критикує популізм. Він закликає до просування правих реформ, відновлення єдиного податку в розмірі 19 % і підвищення фіксованих витрат для приватних підприємців. Під дописом було зареєстровано 3284 реакції, 2200 коментарів та 164 поширення. Відео переглянули 113900 користувачів. Воно було спонсороване, і партія SaS належним чином вказана як політичний рекламодавець.

По-сьоме, на публічній сторінці голова Національної ради Словацької Республіки та руху Sme rodina Б. Коллара найбільша кількість взаємодій під повідомленням від 14 серпня 2023 р. У відеодописі, який триває 1 хвилину і 19 секунд, він показує святкування свого дня народження з кількома дітьми. Відомо, що у Б.Коллара 13 дітей від 11 дружин. В описі до відео він дякує всім, хто згадав про його день народження і особливо улюбленим дітям, які

приготували для нього сюрприз. Пост отримав 6506 реакцій, 1257 коментарів та 147 поширень. Його побачили 590434 користувачів.

По-восьме, на публічній сторінці голови Slovenská národná strana (SNS) А. Данко найбільшу кількість взаємодій зафіксовано під фотографією від 7 серпня 2023 р. з підписом «Я пив у Лондоні з цим хлопцем. Чи знаєте ви його? Денні Коллар. Завтра розповім більше. Приємного вечора. Андрій». Пост отримав 4493 взаємодії, 439 коментарів та 148 поширень. Д. Коллар (справжнє ім'я Даніель Бомбіч), є переслідуваною зіркою словацької дезінформаційної сцени. На нього виданий європейський ордер на арешт і він повинен носити електронний браслет моніторингу в Лондоні, де він живе вже тривалий час. Він перебуває під слідством у Словаччині за звинуваченням у екстремізмі та кібербулінгу. На час виборів його акаунт вже був заблокований у Facebook, але політик продовжив працювати на платформі Telegram. Після російського вторгнення в Україну він явно став на бік путінського режиму, описавши президента України Володимира Зеленського як єврейського гомосексуаліста та щура, встановленого нацистським режимом.

Таким чином, елементи прокремлівської пропаганди були зафіксовані у чотирьох з десяти відстежуваних профілях. У дописах з найбільшою кількістю взаємодій проявилися приховані симпатії проросійських кандидатів М. Уріка (Republika) та Андрія Данка (SNS), які прямо не заявляють про підтримку рф. Однак, після знання контексту та історій кандидатів, які розглядаються, ставлення до них, як до проросійських, є однозначним. У дописі Р. Фіцо (Смера) сконцентрована ціла низка елементів російської пропаганди – утиски російської етнічної меншини, боротьба росіян проти нацизму, спотворення історії, конспірологія ЗМІ. Політики, які поширюють проросійську пропаганду, є постійними гостями дезінформаційних медіа. Хоча сама рф блокує інтернет портали, які не відповідають її пропаганді, в західних суспільствах, включаючи Словаччину, вона використовує вільний інтернет для впливу на громадську думку багатоканальним способом. Не дивно, що соціальні мережі часто є інкубатором для поширення контенту ненависті та дезінформації, на які

перенаправляється значна частина політичної реклами. Політичні партії та рухи у Словаччині, які мають право на державні внески, фактично вкладають гроші платників податків у поляризацію суспільства та руйнування основ ліберальної демократії. Якщо соціальні мережі не змінять принципів своєї роботи і поведінка користувачів у соціальних мережах не буде прозорою, то відбудеться підрип основних елементів демократичного суспільства. Починаючи з 2020 р., в передвиборчих кампаніях Словаччини фіксується поширення дедалі витонченіших способів поширення фейкових новин завдяки технологічному розвитку штучного інтелекту.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПАРТІЙ УГОРЩИНИ ТА СЛОВАЧЧИНИ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ЄС

Приєднання країн Вишеградської четвірки до ЄС вплинуло на партійно-політичну систему всього Європейського Союзу. Місця в Європейському парламенті розподіляються між державами-членами ЄС пропорційно їх чисельності населення. Вперше політичні сили з країн Нової Європи увійшли до Європейського парламенту у 2004 р. Після вступу країн Центральної Європи до ЄС традиційна для Європарламенту 2,5-партійна система почала розмиватися, зокрема і через кризу соціал-демократії, підйом популізму і націоналізму.

Європейський парламент, Європейська комісія та Європейська рада намагаються зупинити розвиток авторитарних тенденцій у країнах-членах ЄС шляхом використання як важеля для зміни національних політик загрози призупинення фінансування Угорщини та Словаччини, які, на думку Брюсселя, не повною мірою відповідають основоположним принципам європейського конституційного ладу – незалежності судової влади, суспільному плюралізму та забезпеченню свободи преси.

Протиріччя у політиці Угорщини та ЄС проявилися на початку кампанії вакцинації протикоронавірусу, коли офіційний Будапешт оголосив, що має намір проводити «багатовекторну політику» у закупівлях вакцин. 21 січня 2021 р., після проведення необхідних досліджень угорським фармацевтичним регулятором, Угорщина, діючи всупереч політиці ЄС, першою в Європейському Союзі схвалила використання російської вакцини Супутник V і вже наступного дня підписала контракт на закупівлю 2 млн доз для вакцинації 1 мільйона угорців. Це завдало удару по політиці ЄС щодо вакцинації. Угорщина стала першою країною у світі, яка використала одночасно вакцини всіх великих світових виробників – Pfizer, AstraZeneca, Moderna, Sinopharm, Sputnik-V. За оцінками заступника міністра закордонних справ Угорщини Т. Менцера,

економічні втрати від ковіду становитимуть близько \$2 млрд. [98], а прискорена вакцинація дозволить Угорщині перезапустити економіку швидше, ніж іншим країнам ЄС, і вийти на допандемічні темпи зростання ВВП на рівні 5-6 % у 2021 р. Згодом уряд Угорщини вирішив побудувати в країні завод з виробництва вакцин за російськими технологіями та ліцензіями [112].

Ще одним виміром протиріч між Угорщиною та ЄС є дотримання верховенства права. У липні 2020 р. протидія національного уряду Угорщини регулюванню умов дотримання верховенства права ледь не призвела до блокування роботи фонду Next Generation EU (NGEU), створеного для ліквідації соціально-економічних наслідків пандемії COVID-19 [59]. Угорщина вважала, що саме вона є головною ціллю угоди, укладеної Європарламентом та Європейською радою щодо регулювання умов дотримання верховенства права шляхом виділення коштів з цього фонду. На думку уряду Угорщини такий підхід був великою помилкою, але багато євродепутатів назвали угоду історичною.

Питання поваги до верховенства права при використанні фінансування ЄС також опинилося в центрі уваги в грудні 2020 р. з прийняттям нового Регламенту про Загальний режим дотримання вимог для захисту бюджету ЄС [61]. Щоб заблокувати затвердження Регламенту, Угорщина подала позов до Суду Європейського Союзу щодо скасування рішення ЄС щодо власних ресурсів та рішень Фонду відновлення та стійкості. Угорська сторона обґрунтовувала свої вимоги відсутністю належної правової бази в Договорі про функціонування ЄС, невідповідності окремих положень Регламенту процедури, передбаченій статтею 7 Договору про функціонування ЄС, перевищенні ЄС своїх повноважень та порушенні принципу правової визначеності. У зв'язку з цим питання законності регулювання умов дотримання норм права стало предметом судового розгляду в Суді Європейського Союзу.

У лютому 2022 р. Суд ЄС відмовив у задоволенні Заперечення Угорщини проти Правил [48; 47]. У своєму рішенні Суд постановив, що Регламент було прийнято на відповідній правовій основі та процедурі призупинення певних

прав держави-члена та відповідає статті 7 Договору про функціонування ЄС. Суд пояснив, що спільні цінності, закріплені у статті 2 Договору, є конституційними основами ЄС, і що «повага до цих цінностей не може бути зведена до зобов'язання, яке держава-кандидат має виконати, щоб приєднатися до Європейського Союзу, і яким вона може знехтувати після свого приєднання» [48]. Таким чином, Суд ЄС підтримав Регламент і відхилив твердження Угорщини про те, що Регламент порушує принцип правової визначеності, наголосивши, що держави-члени «в змозі визначити з розумною точністю суттєвий зміст і вимоги, що впливають з кожного з принципів, перелічених ... в оспорюваних Правилах» [48]. На нашу думку, вплив сучасного конституційно-правового розвитку Угорщини та функціонування електоральної системи на політичну та економічну інтеграцію в рамках ЄС, а також доцентрові тенденції в діяльності інститутів ЄС, ще належить вивчати.

Майже одночасно в Будапешті на заході, присвяченому 30-річчю завершення виведення радянських військ з Угорщини у 1991 році, прозвучав своєрідний програмний маніфест, у якому було поставлено питання про майбутнє відносин між Брюсселем та Будапештом – «Маніфест Орбана» (також відомий як «7 пунктів В. Орбана») [112]. Наведемо лише деякі тези цього маніфесту:

- «Ми стрімко рухаємося до ЄС, який є імперським за своєю природою. Замість Європи націй Брюссель будує супердержаву, на що ніхто не погоджувався. Побудова імперії неминуче веде до відсутності демократії. Ми хочемо демократії демократій, основу якої створять європейські нації. На національній основі ми протистоїмо будівничим імперії» [112].
- «Європейським Союзом керують ті, хто зробив інтеграцію самоціллю, вони хочуть переписати всі традиційні цінності. Словосполучення *дедалі тісніший союз* має бути вилучене з основного Договору про Європейський Союз» [112].
- «ЄС делегував значну частину своєї влади мережам Джорджа Сороса та американських демократів. Процес проходив у три етапи. По-перше,

громади, які належать до мереж Сороса. Нарешті стан справ у країнах ЄС почали оцінювати на основі думок цих самих громадянських спільнот, а це вже пряме зловживання владою, яку країни ЄС передали Єврокомісії» [112].

- «Європарламент – це глухий кут, він переслідує лише ідеологічні інтереси. Тому роль національних парламентів має бути значно посилена. Необхідно делегувати депутатів національних парламентів до Європейського парламенту і дати їм право вето на певні законопроекти ЄС, дати їм право підняти червону картку» [112].

Як видно з маніфесту Орбана, розкол у відносинах між Будапештом і Брюсселем продовжує поглиблюватися. Ще в серпні 2021 р. в Угорщині вперше заговорили про можливий вихід країни з ЄС на рівні правлячої верхівки: «Настав час поговорити про Нухіт», – такий був заголовок провладної газети Magyar Nemzet 17 серпня 2021 р., який викликав величезний суспільний резонанс [65]. Тема можливого виходу Угорщини з ЄС, звичайно, піднімалася в угорській пресі і раніше. Але те, що про це вперше відкрито заявили на сторінках провладного видання – безпрецедентний факт. Деякі тези статті майже дослівно перегукуються з тезами Маніфесту Орбана. Статтю написав Т. Фріц, відомий в Угорщині політолог, впливовий член кількох організацій, наближених до В. Орбана, зокрема Форуму громадських об'єднань, який періодично проводить так звані *марші миру* – тисячні демонстрації на підтримку влади, переважно під антиєвропейськими гаслами. Процитуємо дослівно кілька уривків з публікації: «Тепер ми повинні нарешті серйозно розглянути можливий вихід із союзу держав, який стікає кров'ю, має тисячі ран, але водночас демонструє імперські звички та зневажливо та зарозуміло поводить з державами-членами зі Східної Європи» [65]; «Наші шляхи розійшлися. У той час, як Захід свідомо ламає християнську мораль і цінності і натомість будує космополітичну, безлику світову спільноту, засновану на самознищенні особистості, ми – угорці, поляки та інші європейці, що живуть у центральній частині континенту – хочемо зберегти свою тисячолітню

культурну та релігійну основу. За даними європейських ЗМІ, угорська влада, оприлюднивши цю публікацію, зняла негласне табу на публічне обговорення можливості виходу Угорщини з ЄС. Показово, що до обговорення одразу долучилися перші особи адміністрації. Наприклад, спікер парламенту, найближчий соратник Віктора Орбана і, по суті, друга людина в державі Ласло Кевер заявив, що якби голосування про вступ Угорщини до ЄС відбувалося сьогодні, він би голосував проти. А міністерка юстиції Ю. Варга, коментуючи антиугорські рішення Європарламенту, написала у соцмережах, що ЄС – це «у духовному сенсі морг» [106].

Потужно відбувалося й протистояння Будапешта та Брюсселя після ухвалення 15 червня 2021 р. парламентом Угорщини за пропозицією В. Орбана «Закону про пропаганду проти гомосексуалізму» переважною більшістю голосів: зі 199 депутатів 157 проголосували «за», один — проти, близько 40 осіб були відсутні в залі засідань під час голосування. «Є речі, які діти до певного віку можуть неправильно розуміти, що може згубно позначитися на їхньому розвитку. Є також те, що діти не можуть «переробити», отже, їхні моральні цінності чи їхнє уявлення про себе і світ буде під загрозою», — прокоментував В. Орбан новий закон [112].

Зауважимо, що В. Орбан має в ЄС репутацію найближчого до росії європейського лідера. Наприклад, у 2023 р. він був єдиним лідером ЄС, який зустрівся з В. Путіним в Пекіні на третьому міжнародному форумі «Один пояс, один шлях». Угорщина, критикуючи європейську політику щодо України, регулярно голосувала за всі санкційні пакети проти росії, але наполягаючи на винятках — як секторальних, так і особистих. Вона блокувала плани щодо введення будь-яких санкцій проти російської атомної енергетики, виходячи з того, що це унеможливить розвиток атомної галузі в самій Угорщині: Росатом є давнім партнером Угорщини, який реалізує проєкт з будівництва двох блоків атомної електростанції «Пакш-2». Угорщина також наполягала на виключенні з попередніх санкційних списків патріарха Кирила та російських чиновників,

причетних до постачання російської вакцини Sputnik V до Будапешта під час боротьби з пандемією COVID-19 [106].

Очевидним наслідком відносин між Будапештом і Брюсселем є те, що сьогодні з десяти угорців четверо негативно ставляться до ЄС, троє – позитивно, решта налаштовані нейтрально або їм важко відповісти. Потенційно, тиск на Будапешт з боку ЄС загострюватиме відцентрові тенденції у відносинах з Брюсселем, що особливо імовірно на тлі вислову В. Орбана: «Життя поза ЄС теж можливе» [112].

На політичні процеси в ЄС впливає і зовнішньополітична позиція Йоббіка, яка свого часу була однією з найзапекліших противників вступу Угорщини до ЄС. Ще в маніфесті 2003 р. вона закликала переглянути курс на європейську інтеграцію країни, оскільки ЄС представляє інтереси лише вузької групи країн, таких як Німеччина чи Франція. Йоббик критикував ЄС за двома ключовими пунктами. Перший – це політичний тиск Брюсселя, спрямований на реалізацію проекту Сполучених Штатів Європи. Другий момент – руйнування усталеної соціально-економічної моделі Угорщини: «нас просто обдурили... У нас забрали ринки. Вони руйнували, зносили наші заводи» [109]. У 2014 р. М. Сондоші констатував, що навіть радянське управління Угорщиною було менш жорстким, ніж домінування ЄС, оскільки «за комунізму» національний капітал залишався під контролем держави, і сьогодні жодне багатство країни не залишається в руках угорців [109]. Тому партія неодноразово намагалася організувати референдум щодо виходу Угорщини з ЄС, а також пропонувала розширити центральноєвропейське та вишеградське співробітництво на противагу Брюсселю, зокрема, створити польсько-угорсько-хорватську вісь як ідеологічну альтернативу старій Європі.

У ході зміни політичної парадигми у другій половині 2010-х рр. партія Йоббик перестала вимагати виходу країни з ЄС і перейшла на позицію м'якого євроскептицизму. Її головними гаслами були заклики до реформування ЄС та його інститутів з метою повернення політичного та економічного суверенітету державам-членам. У її політичній програмі на 2018 р. зазначено, що членство

Угорщини в ЄС є «константа, яка не потребує змін» [96]. Водночас партія наполягала на залученні в економіку країни додаткових інвестицій, які, на її думку, мав би забезпечити Брюссель.

Ще однією важливою темою в політичній програмі руху є ставлення до США і НАТО як інструменту тиску на ЄС. Спочатку, виступаючи з позиції антиамериканізму, партія Йоббік прирівнювала США до Північноатлантичного альянсу. Партія стверджувала, що НАТО є провідником американських інтересів, включаючи підлив обороноздатності Угорщини, знищення національного військового виробництва та перетворення Угорщини в значну залежність від американського військово-промислового комплексу. Партія Йоббік також звинуватила США у використанні угорських солдатів у закордонних інтервенціях під прикриттям інтересів НАТО. Тому рух вимагав відмовитися від одностороннього євроатлантизму та переглянути більшість військово-політичних договорів зі США, які заперечували суверенітет і суперечили національним інтересам Угорщини [126].

Розпочавши процес ребрендингу, Йоббік переглянула свої погляди на США та НАТО. Визнаючи, що США є провідною світовою державою, Йоббік погодився з тим, що відносини з ними мають вирішальне значення для досягнення зовнішньополітичних цілей Угорщини, а розвиток взаємного співробітництва з НАТО необхідний для захисту національних інтересів країни [96]. Зокрема, М. Шендоші заявив, що альтернативи членству в НАТО для Угорщини немає [79].

Відносини з росією також займають важливе місце в зовнішньополітичній доктрині партії та впливають на європейську спільну зовнішню політику. Довгий час рух «За кращу Угорщину» сприймався як агенти Кремля. Партія підтримала позицію росії під час конфлікту з Грузією у 2008 році. Під час подій в Україні у 2014 р. один із засновників та лідерів партії Йоббік Б. Ковач був спостерігачем на кримському псевдореферендумі, а також на псевдовиборах у ДНР та ЛНР, після чого Йоббік випустила прес-реліз, в якому не лише визнала легітимність референдуму в Криму, а й назвала його

«торжеством народного самовизначення» [78]. Партія також розкритикувала політику санкцій, яку проводить ЄС, стверджуючи, що вони завдають шкоди не стільки рф, скільки економіці Угорщини. Рух «За кращу Угорщину» неодноразово проводив демонстрації та мітинги, вимагаючи юридичного визнання кримського референдуму, а водночас і повернення Закарпатської області України до складу Угорщини [81]. Разом з тим, у передвиборчій програмі 2018 р. Йоббі» жорстко критикував зовнішню політику рф як міжнародного агресора [96], а єдиним елементом проросійськості було положення про необхідність тісних двосторонніх контактів через їхню економічну доцільність. Окремо зазначимо, що у 2019 р. лідер фракції Йоббік у парламенті П. Якоб, критикуючи неоімперську політику Росії, голосно заявив, що «якщо Орбан залишиться при владі ще на 15 років, Угорщина перестане бути членом ЄС і стане колонією росії» [93].

Щодо впливу Словаччини, то він є не таким виразним. Урядова коаліція, яка мала конституційну більшість у парламенті Словаччини до 2023 р., складалася з партій, з яких лише дві були представлені в Європейському парламенті— рух OĽaNO (один депутат у групі EPP) і партія SaS (два депутати – чоловік і жінка – у групі ECR). Загалом можна зробити висновок, що урядова коаліція має відносно скромне представництво в ЄП. На виборах 2019 р. до Європарламенту не потрапив рух «Ми – сім'я», партнерами якого в Європі є італійська Ліга та французька Національний союз. Ще п'ять непарламентських словацьких партії (Smer-SD, KDH, PS, Spolu-OD, ĽSNS) представлені в Європарламенті, тоді як два словацьких депутати Європарламенту є позапартійними – один був обраний за списком кандидатів від Smer-SD [1010].

Голосування словацьких депутатів у Європарламенті свідчить про існування значної лінії розмежування між двома кількісно різними групами – непартійними депутатами та депутатами, які представляють основні партії. Перша група складається з двох незалежних євродепутатів, обраних від ультраправої ĽSNS (М. Угрік, член ĽSNS, і М. Радачовський, позафракційний). Обидва відомі своїми публічними проявами симпатії до російського режиму та

однозначною підтримкою його зовнішніх і внутрішніх політичних дій, а також – особливо у випадку М. Радачовського – російських ревізійністських історичних наративів. Їхнє голосування в Європарламенті цілком відповідало такому ставленню, про що свідчить їх вкрай низький рейтинг в обох індексах.

Певною несподіванкою стало голосування М. Угріка за ухвалення резолюції, яка засуджує переслідування російськими судовими органами литовських суддів за участь у судовому закритті справи про трагічні події у Вільнюсі в січні 1991 р. Сам М. Угрік не коментував це голосування. В інших голосуваннях щодо політики росії М. Угрик голосував за Москву. Обидва кандидати обрані в списку кандидатів від LSNS, голосували в Європарламенті всупереч офіційній позиції словацького уряду та зовсім інакше, ніж інші 12 словацьких депутатів Європарламенту.

Друга, набагато більша група в Європарламенті складається зі словацьких євродепутатів, членів груп EPP, RE, ECR та S&D, які голосують відповідно до офіційного прозахідного та критичного щодо росії курсу та продемократичної позиції нового парламенту словацького уряду. Жодного з 12 депутатів не можна назвати відкритим чи прихованим симпатиком російського режиму чи прихильником авторитарних режимів в інших країнах. Навпаки, виходячи з аналізу голосів, кількох словацьких євродепутатів можна охарактеризувати як фундаментальних критиків внутрішньої та зовнішньої політики сучасної росії та однозначних прихильників свободи та демократії у світі. Деякі з цих депутатів відкрито висловлювали різко критичні погляди на політику росії (поширення дезінформації, втручання у вибори, історичний ревізійнізм, гібридні загрози) у виступах у залі Європарламенту, опублікованих статтях, інтерв'ю та публікаціях у соціальних мережах. Найчастіше це робили В. Більчик, М. Шимечка та І. Штефанець, були зафіксовані також різко критичні виступи Л. Дюріш-Нікольсонової [110].

Після початку масштабної аргесії росії проти України питання дій Словаччини відповідно до політики ЄС щодо допомоги Україні та тиску на росію стало одним із ключових питань для словацької еліти. Напередодні

виборів президент З. Чапутова та правоцентристські уряди Е. Гегера та Л. Одора слідували курсу ЄС на повну підтримку України та розрив зв'язків з Росією. Однак після приходу до влади лівоцентристського кабінету Р. Фіцо, Словаччина відмовилася від постачання зброї Україні та жорсткої риторики проти рф. Такі зміни безпосередньо впливали з програмних заяв політичних сил. Пропрезидентська партія Прогресивна Словаччина виступала за надання максимально можливої допомоги Україні та надзвичайно жорсткий тиск на росію, щоб «завдяки санкціям у Путіна було менше коштів для агресії» [62]. Партія Свобода і солідарність вкрай різко висловилися про російську агресію, вона вимагала виведення російських військ, повернення України до кордонів 1991 р., наполягала на тому, що допомога Україні має надаватися «на межі її можливостей», і пропонувала виключити рф зі складу ООН [125, р. 258].

Колишня правляча ліберально-консервативна коаліція партій «Звичайні люди та незалежні особи» та «За людей» на чолі з колишнім прем'єр-міністром І. Матовичем виступала дещо м'якше, але й відповідала загальному жорсткому курсу ЄС на всебічну підтримку України та тиск на росію. На її думку, потрібно було навіть подумати про збільшення допомоги Україні. Але в той же час, на відміну від двох вищезгаданих партій, коаліція наголосила на необхідності діалогу з рф [153]. Консервативний Християнсько-демократичний рух також беззастережно підтримував надання допомоги Україні та запровадження антиросійських санкцій, але зазначив, що в майбутньому, за певних умов, готовий розвивати зв'язки з рф [131, с. 12]. Очолювана чинним президентом П. Пеллегріні, який був обраний 6 квітня 2024 р., лівоцентристська партія «Голос – соціал-демократія», що відкололася від партії Р. Фіцо, є єдиною великою партією в Словаччині, яка загалом уникає висловлювань на тему росії та України, хоча з її програми випливає, що партія негативно ставиться до російської агресії і вважає, що основою зовнішньої політики Словаччини має бути слідування спільному курсу Європейського Союзу [129].

Партія Р. Фіцо «Напрямок – соціал-демократія» прямо виступала за припинення поставок зброї в Україну та ставила під сумнів політику санкцій проти РФ, хоча про підтримку агресивної політики Росії, вона не проголошувала: «... Партія оцінюватиме пропозиції щодо запровадження санкцій проти будь-якої держави світу на основі ефективності, ... виходячи з їхнього впливу на Словаччину» [151]. На загальному тлі виділяються дві партії словацьких націоналістів, які не засуджують російської агресії, виступають проти надання допомоги Україні та виступають за збереження зв'язків з РФ. Так, Словацька національна партія виступила проти допомоги Україні, за зняття антиросійських санкцій та за збереження закупівель російських енергоресурсів [137]. У тому ж ключі розвиває свій дискурс партія Республіка [134].

ВИСНОВКИ

Здійснений комплексний політологічний аналіз особливостей електоральної підтримки проросійських політичних партій в Словаччині та Угорщині дозволяє зробити низку висновків.

По-перше, аналіз теоретико-методологічних підходів до вивчення електоральної підтримки політичних партій у виборчих процесах вказує на необхідність в подальшому удосконаленні підходів та методів аналізу даного явища. Розвиток політичної науки вимагає системного підходу та глибокого розуміння складності політичних процесів, тому необхідно акцентувати увагу на створенні більш комплексних моделей аналізу електоральної поведінки, які враховують різноманітні геополітичні, соціокультурні та економічні контексти одночасно.

По-друге, вивчення чинників виникнення проросійських політичних партій в Угорщині та Словаччині довело, що Угорщина не має тривалої історії протистояння з росією. До 1939 р. вона не мала спільного кордону ані з росією, ані Російською імперією, чи з СРСР. Головною претензією Угорщини до росії є придушення повстання 1956 р., але В. Орбан трактує ці події як наслідок політики комуністичного СРСР, а не росії, що вписується в його логіку неприйняття комунізму. Він не пов'язує сучасну російську владу з цими подіями, а російсько-угорський договір 1991 р. діє досі.

Від середини 2014 р. і до сьогодні прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан вказує на відмінності між західною моделлю демократії, заснованою на ліберальних цінностях, і східним підходом до організації публічної влади. Остання, за словами В. Орбана, орієнтована на реалізацію ідеї сильної держави зі слабкою опозицією та номінальними стримуваннями і противагами. Лідер Угорщини висловлює скептицизм щодо ідеалів європейської інтеграції, вважаючи найкращими перспективами для створення успішних і конкурентоспроможних суспільств є не ліберально-демократичні, а

неліберальні і, можливо, навіть недемократичні державні системи, наводячи приклад росії.

Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан відмовився постачати зброю Україні після початку масштабної російської агресії, за що зазнав критики з боку політичного істеблішменту ЄС. Особлива (проросійська) позиція Угорщини зумовлена як ідеологічними, так і прагматичними міркуваннями. Не підтримуючи дії росії загалом, але і не будучи зацікавленою в подальшому розширенні простору російсько-української війни, Угорщина намагалася зайняти відносно нейтральну позицію. При цьому стратегічний розрахунок В. Orbana доповнився тактичними міркуваннями через бажання амбітного політика виторгувати для своєї держави фінансові преференції і від ЄС, і від росії.

Для Словаччини формування проросійських політичних партій пов'язане з тим, що на початку 1990-х рр. лідер Народної партії – Рух за демократичну Словаччину В. Мечіар був підтриманий росією як політик, який підтримує альтернативний до інтеграції Словаччини в структури ЄС та НАТО курс. Орієнтована на Схід зовнішня політика так і не була концептуалізована, навіть попри співпрацю в економічній та безпековій сферах з росією, яка заповнювала прогалину, що утворилася у зв'язку з погіршенням відносин із Заходом. 1990-ті рр. були часом інтенсивного пропагування спільної слов'янської лояльності не лише лідерами багатьох політичних партій, які навіть відправляли делегацію для участі в з'їзді Ліберально-демократичної партії росії і Конгресі слов'янських і православних народів, на якому був створений Всеслов'янський парламент і його статут був підписаний делегацією СНС. На Конгресі слов'янських і православних народів обговорювалися питання створення Всеслов'янських збройних сил. І хоча Мечіар і його партія продемонстрували словесну підтримку вступу Словаччини до ЄС і НАТО, вони зробили кроки, які означали збереження дистанції від Заходу. Після 2000 р. підтримка слов'янофільської ідеї почала звужуватися, але до сьогодні є чинником підтримки проросійських політичних сил.

По-третє, здійснений аналіз виборчих кампаній проросійських партій в Угорщині та Словаччині вказує, що в Угорщині проросійські партії мають значний потенціал для розгортання своєї діяльності. У партійно-політичній системі Угорщини існує чітке розмежування між основними демократичними партіями та націоналістичними силами. Так формується й коаліційний уряд: мейнстримні сили та популісти в Угорщині не утворюють коаліції один з одним. У період завершальних приготувань до вступу до ЄС та перших років членства в Європейському Союзі при владі перебувала проєвропейська коаліція Угорської соціалістичної партії та Альянсу вільних демократів – Угорської ліберальної партії (2002–2009 рр.). З 2010 р. при владі в Угорщині перебуває коаліція популістів та поміркованих євроскептиків – Фідес та Християнсько-демократична народна партія. З 1998 по 2010 р. в Угорщині існувала партійна система з двома домінуючими силами – Фідес та ВРП. Однак з 2010 р. в країні встановилася 1,5-партійна система, в якій домінує Фідес.

Основним технологічним прийомом виборчих кампаній проросійських партій в Угорщині у 2014 р. стали ідеологеми націоналізму та риторика популізму. Це пов'язано не лише з тим, що партія Фідес ставить на перше місце інтереси угорської нації та угорського народу, а не європейські інтереси. Фідес під час виборів активно артикулює проблему становища угорської національної меншини в Сербії, Румунії, Словаччині та Україні. В. Орбан використав риторику *тріанонської травми* – синдрому розділеної нації, що є чутливим для угорського суспільства питанням. Тому питання угорської меншини в сусідніх країнах є одним з ключових напрямків внутрішньої та зовнішньої політики та було, відповідно присутнім у передвиборчій комунікації.

Фідес використала на парламентських виборах 2022 р. політичну технологію поєднання виборів з референдумом. Референдуми характерні для плебісцитарної демократії і використовуються для легітимізації рішень, але в Угорщині уряди використовували їх для мобілізації виборців та дискредитації опонентів.

В Словаччині, починаючи з 2022 р. важливого значення партійного позиціонування набрала проблема російсько-української війни. До 2022 р. ставлення Словаччини до росії залежало від партійного складу влади. Так, однопартійний лівий кабінет партії «Напрямок – соціал-демократія» на чолі з Р. Фіцо, який перебував при владі до 2016 р., та лівоцентристські коаліційні уряди Р. Фіцо та П. Пеллегріні на чолі з цією партією у 2016-2020 рр. ставили під сумнів санкційну політику ЄС проти Росії. Обидва політики перебували з офіційними візитами в росії. Навпаки, правоцентристські кабінети І. Матовича та Е. Гегер у 2020 р. – поч. 2022 р. змінили курс країни на антиросійський. У 2021 р., під час пандемії COVID-19, спроба прем'єр-міністра І.Матовича закупити вакцину Sputnik V у рф завершилася його відставкою, оскільки його колеги в уряді вважали такий крок відступом від санкцій ЄС.

По-четверте, дослідження впливу медіа та інформаційних технологій на електоральну підтримку проросійських партій в Угорщині та Словаччині дозволило встановити, що до масштабної російсько-української війни медіа кампанія Фідес була зосереджена на економічних питаннях. Основний меседж полягав у тому, що поки влада підтримує населення у вигляді додаткових пенсій, податкових знижок, зниження вартості комунальних послуг, опозиція прагне підвищити податки, відновити плату за госпіталізацію, приватизувати медицину.

Після початку масштабного вторгнення росії в Україну, перші кілька днів після 24 лютого 2022 р. російсько-українська війна домінувала в медіа-просторі Угорщини, і провладним ЗМІ потрібен був час, щоб переналаштувати свої наративи. Обрана стратегія була спрямована на згладжування розбіжностей між попередньою проросійською зовнішньою політикою уряду В. Орбана та його поточною антивоєнною комунікацією. Оскільки виборча база Фідес розділилася через війну, їй довелося одночасно транслювати відповідні групи меседжів, щоб уникнути розколу електорату. Ці меседжі були суперечливими: офіційні заяви уряду засуджували агресію Росії, а через провладні ЗМІ транслювалися антиукраїнські та антизахідні позиції, які зображували Росію як

жертву. Подальша артикуляція проблем російсько-української війни в ЗМІ, контрольованих Фідес, була зосереджена на нейтралітеті Угорщини та необхідності відновлення миру та безпеки, а не прийняття чиеїсь сторони – російської чи української.

В Словаччині елементи прокремлівської пропаганди були зафіксовані у багатьох профілях партійних лідерів у соціальних мережах під час виборчих кампаній. У дописах з найбільшою кількістю взаємодій проявилися приховані симпатії проросійських кандидатів М. Уріка (Republika) та Андрія Данка (SNS), які прямо не заявляють про підтримку рф. Однак, після знання контексту та історій кандидатів, які розглядаються, ставлення до них, як до проросійських, є однозначним. У дописі Р. Фіцо (Смера) сконцентрована ціла низка елементів російської пропаганди – утиски російської етнічної меншини, боротьба росіян проти нацизму, спотворення історії, конспірологія ЗМІ. Політики, які поширюють проросійську пропаганду, є постійними гостями дезінформаційних медіа. Хоча сама рф блокує інтернет портали, які не відповідають її пропаганді, в західних суспільствах, включаючи Словаччину, вона використовує вільний інтернет для впливу на громадську думку багатоканальним способом. Не дивно, що соціальні мережі часто є інкубатором для поширення контенту ненависті та дезінформації, на які перенаправляється значна частина політичної реклами. Політичні партії та рухи у Словаччині, які мають право на державні внески, фактично вкладають гроші платників податків у поляризацію суспільства та руйнування основ ліберальної демократії. Якщо соціальні мережі не змінять принципів своєї роботи і поведінка користувачів у соціальних мережах не буде прозорою, то відбудеться підриг основних елементів демократичного суспільства. Починаючи з 2020 р., в передвиборчих кампаніях Словаччини фіксується поширення дедалі витонченіших способів поширення фейкових новин завдяки технологічному розвитку штучного інтелекту

Здійснена характеристика впливу проросійських партій Угорщини та Словаччини на політичні процеси в ЄС здійснюються на інституційному та позаінституційному рівні Об'єднання, а його зміст сьогодні визначається

контекстом російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балабан Р. Електоральна перебудова в Україні: 2019. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019 . № 2 (98). С.155–176.
2. Балашова О. Електоральна волатильність як характеристика стабільності партійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Історія. Філософія. Політологія. 2020. № 19. С. 84–89.
3. Балашова О. Націоналізація партійної системи України: вимірювання, динаміка і тренди. *Політичні партії і вибори: збірник статей і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина*. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. С. 308–316
4. Богашева Н., Ключковський Ю. Міжнародні стандарти демократичних виборів та законодавство про вибори народних депутатів України. *Вибори та демократія*. 2012. №2. С. 29 – 31.
5. Давимука О. Парламентські вибори в Угорщині: переобрання Орбана і наслідки для України та Європи. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-04/vibori_ugorschina.pdf
6. Дем'яненко В. Особливості правового популізму в Угорщині: політичні та соціальні детермінанти. *Scientia et societas: зб. наук. пр. / Ун-т Григорія Сковороди в Переяславі*. Переяслав, 2022. Вип. 2. С. 126-132.
7. Держалюк М. Результати парламентських виборів в Угорщині 3 квітня 2022 р. та перспективи українсько-угорських відносин (Частина 1). URL: https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_46869_2707-6776-2022-18-7
8. Дяченко О. В. Мова ворожнечі як характеристика погіршення якості демократії в Угорщині. *Держава і право: зб. наук. пр. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ, 2020. Вип. 87. С. 405-415.
9. Зеленько Г. Політична система та політичний режим: пошук ліків від вірусу самознищення. *Національна єдність у конкурентному суспільстві: аналітична доповідь / за ред. О.М.Майбороди*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 7–49.
10. Кармазіна М. Тридцять років української багатопартійності (кінець 1990–початок 2020 рр.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.

- 11.Ключкович А. «Мечіаризм» у Словаччині – «девіація» демократизаційного шляху. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія / редкол.: І. Варзар, М. Вегеш, В. Денисенко та ін. Ужгород: Говерла, 2015. Вип. 1(18). С. 92–95.
- 12.Ключкович А. Вплив парламентських виборів 2020 р. на партійно-політичний розвиток Словаччини. *Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти*: матеріали наук. конф., присвяч. 30-річчю від дня утворення каф. політології і держ. упр. ДВНЗ «Ужгор. нац. ун-т» / за заг. ред. М. М. Вегеша і Ю. О. Остапця. Ужгород: Вид-во ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. С. 31–37.
- 13.Ключкович А. Парламентські вибори 2012 р. у Словацькій Республіці та їх вплив на конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. Науковий збірник: збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Куди прямуєш, Центральна Європо» (21 березня 2013 року). – Спецвипуск №7 (2). Центральна Європа. Ужгород: Ліра, 2013. С. 123-132.
- 14.Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: аналіз основних передумов і чинників. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К. : «Видавництво «Гілея», 2019. – Вип. 142 (3). – Част. 3. – С. 33–36.
- 15.Ключкович А. Перехід до демократії та трансформація державно-владних інститутів в Словацькій Республіці: основні етапи та напрями. *Науковий вісник Ужгородського університету*: серія: Політологія. Соціологія. Філософія / редкол.: В. Андрущенко, О. Бабкіна, І. Варзар та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ Говерла, 2012. Вип. 16. С. 31–32.
- 16.Ключкович А. Популізм у словацькій політиці : форми прояву і тенденції розвитку. *Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура* : матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів, прав національних меншин та пандемії Covid–19» / оргкомітет : Ю. Остапець, І. Савченко, В. Гиря та ін.; відп. за випуск : В. І. Гиря., М. М. Вегеш. Ужгород: ТОВ РІК-У, 2021. С. 182-185.
- 17.Ключкович А. Популізм у Словаччині: особливості політичного феномена. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, серія «Питання політології». 2021. Вип. 39. С. 100-107.

- 18.Ключкович А. Правий радикалізм і екстремізм у сучасній Словаччині. *S.P.A.C.E./Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 6. С. 50–54.
- 19.Ключкович А. Проблемні аспекти функціонування моделі суспільно-політичного розвитку Словаччини на сучасному етапі. *Науковий журнал «Політикус»*. 2020. Випуск 1. С. 18–23.
- 20.Ключкович А. Розвиток парламентської виборчої системи в Словаччині та проблеми її функціонування на сучасному етапі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В. М. Вашкевич. К.: «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 131 (4). С. 466–470.
- 21.Кушніривська Л. А. Зростання популярності правих партій в Угорщині. *Актуальні проблеми розвитку суспільних наук в умовах сьогодення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.*, 26-27 січ. 2018 р. Київ, 2018. С. 78-83.
- 22.Остапець Ю. Вплив парламентських виборів 2013-2016 рр. на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської четвірки. *Геополітика в Україні: історія і сучасність: Збірник наукових праць*. 2017. Випуск 1. С. 31-52
- 23.Остапець Ю. О., Гайданка Є. І. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки. Ужгород: Центр інформаційно-видавничої діяльності ЗППО, 2014. 256 с.
- 24.Остапець Ю. О., Ключкович А. Ю. Партійна система Словаччини: проблеми функціонування та тенденції розвитку на сучасному етапі / Ю. О. Остапець, А. Ю. Ключкович. *Регіональні студії*. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика». Вип. 24. 2021. С. 59–66.
- 25.Остапець Ю. О., Червеньяк К. Т., Кеменяш О. М. Характеристика акторного складу та конфігурації партійних систем країн Центральної Європи за результатами парламентських виборів 2023 року. *Регіональні студії*. 2024. № 36. С. 59-68.
- 26.Остапець Ю. Характеристика партійного ландшафту країн Європейського Союзу за результатами парламентських виборів 2022 року. *Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнародної наукової конференції «Малі політичні партії та актори у політичному процесі на регіональному та локальному (субнаціональному) рівнях : Україна і світ» – шостої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 2–3 листопада 2022 року* / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. Вип. 7. С. 139–165

27. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: монографія / Серія «*Studia Regionalistica*», № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ПП Роман О.І., 2014. 256 с.
28. Остапець Ю., Грабчак Е. Вплив парламентських виборів 2023 року на трансформацію політичного ландшафту країн Європейського Союзу. *International scientific conference «World economy and civilizational progress amidst polystructural changes: economic-technological, resource, political-legal, security-social factors»: conference proceedings* (April 16–17, 2024. Uzhhorod, Ukraine). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. P. 148–152.
29. Остапець Ю., Нестер О., Фюрейс А. Характеристика парламентських виборів 2023 року у країнах Центральної Європи. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті російсько-української війни, гарантій безпеки та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 20 жовтня 2023 року) / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2023. С. 118–126.
30. Остапець Ю., Радько А. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 81-86 .
31. Остапець Ю. Вибори як фактор толерантності / інтолерантності в перехідних суспільствах (на прикладі електоральних процесів в Україні) / Ю. Остапець. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія / редкол.: І. Варзар, М. Вегеш, В. Денисенко та ін. – Ужгород : Говерла, 2015. – Вип. 1(18) : Матер. міжнар. наук. конф. Політичні кризи в державах та регіонах Європи : внутрішні передумови та зовнішні виклики у XX - на початку XXI століття. С. 108–112.
32. Остапець Ю., Сорока М. Становлення і розвиток партійної системи Угорської Республіки (1989–2006 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. До 45-річчя від дня народження Вегеша Миколи Михайловича / редкол.: В. Андрущенко, О. Бабкіна, І. Варзар та ін. – Ужгород : Говерла, 2007. – Вип. 7–8. – С. 164–184. – Рез.– англ. – Бібліогр.: с. 182–184
33. Остапець Ю., Червеняк К. Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського Союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових

- коаліцій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами Міжнародної наукової конференції «Інституційні, партійні та виборчі чинники політичного процесу в Україні й інших країнах Європи в умовах війни і невизначеності: національний, наднаціональний і субнаціональний рівні» – восьмої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори : українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 24–25 листопада 2023 року* / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. Вип. 8. С. 13–42.
34. Попович Т. П. Особливості формування виборчої системи в Угорщині в 1980-ті – 1990-ті роки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2019. Вип. 59. Т. 1. С. 70-73.
 35. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.
 36. Туреччина та Угорщина готуються до президентства Трампа і визначають свій власний курс в НАТО. POLITICO. URL: <https://zn.ua/ukr/WORLD/pohani-khlopchiki-nato-turechchina-j-uhorshchina-hrajut-u-vlasnu-hru-politico-.html>
 37. 10 Bodov za naše Slovensko! Volebný program politickej strany. 2016. Kotlebovci Ľudová strana Naše Slovensko. Bratislava. 4 s. URL: <https://web.archive.org/web/20160327112906/http://www.naseslovensko.net/wpcontent/uploads/2015/01/Volebný-program-2016.pdf>
 38. A Kreml és trolljai csúcsra járatták az áldozathibáztatást. 2022-02-28. URL: https://politicalcapital.hu/hireink.php?article_read=1&article_id=2954
 39. Ajzen I. Nature and Operation of Attitudes. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. P. 27–58.
 40. Ajzen I. The Theory of Planned Behaviour. *Organization Behaviour and Human Decision Process*. 1991. Vol. 50. No. 2. P. 179–211.
 41. A baloldal háborúba sodorná Magyarországot. 2022. 02. 24. URL: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/02/a-baloldal-haboruba-sodorna-magyarorszagot>
 42. A kanadai diktatúráról az orosz agresszióig. 2022-02-24. URL: <https://pestisracok.hu/a-kanadai-diktaturatol-az-orosz-agresszioig/>
 43. Batora J. Slovakia's Layered into International Society and the Possibilities of Its Exit. *Memories of Empire and Entry into International Society: Views from the European Periphery*. London: Routledge, 2017.

44. Benoit K. Hungary: Holding back the Tiers. in: Michael Gallagher. *The Politics of Electoral Systems*. Paul Mitchell (eds.). Oxford university Press, 2006. P. 231–252
45. Blašková B., Košťál. L., Novák. M. Voľby a referendá na území Slovenskej republiky od roku 1989–2020. Trnava: FSV UCM, 2020.
46. Buchláková L. Fico: sankcie Rusku škodia, zrušme ich. *Pravda*. Bratislava. – 02.06.2015 URL: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/357071-fico-vrusku-nepotrebuje-rincanie-zbranami-ani-sankcie/>
47. Čaputová: Rusko je pre nás hrozbou. *Hlavné Správy*. Bratislava. 13.03.2019. URL: <https://www.hlavnespravy.sk/caputova-rusko-je-pre-nas-hrozbou-harabin-rusko-predstavuje-pod-vedenim-putina-stabilizacny-prvok-vo-svetovej-politikebezpecnosti/1696878/>
48. Case C-156/21: Hungary vs Parliament and Council : judgment of the Court. *Court of Justice of the European Union. Luxembourg*. 16.02.2022. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=254061&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=3725739>.
49. Case C-157/21: Poland vs Parliament and Council: judgment of the Court. (2022) / Court of Justice of the European Union. – Luxembourg. – 16.02. – URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=254062&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=3728590>.
50. Claims of media bias overshadow Hungarian election campaign. URL: <https://www.euronews.com/2022/03/29/claims-of-media-bias-overshadow-hungarian-election-campaign>
51. Direkt36. Leaked documents show how Orbán's circle dictates the news at Hungary's state news agency. URL: <https://www.direkt36.hu/en/kiszivargott-iratok-mutatjak-hogyan-diktalnak-orbanek-a-nemzeti-hirugynoksegnek/>
52. Dokumentumtár. FIDESZ. 2022. URL: <https://fidesz.hu/dokumentumtar>
53. Drinoczi T., Bien-Kacala A. Iliberal constitutionalism in Poland and Hungary: the deterioration of democracy, misuse of human rights and abuse of the rule of law. London; New York: Routledge., 2022. 238 p.
54. Duleba A. From domination to partnership: the perspectives of Russian-Central-East European relations. 1998. URL: <https://www.nato.int/acad/fellow/96-98/duleba.pdf>
55. Duleba A. Panslavizmus — zmŕvychvstanie zabudnutej ideológie? *Medzinárodné otázky*. 1994. № 3(3). P. 29–34. URL: <http://www.jstor.org/stable/44960822>
56. Egymillióval Több Dolgozó, Brutális Export, Erőszakos Migránsok – Orbán Évértékelőjének 6 Állítását Ellenőriztük. 2022/02/12. URL:

- <https://www.lakmusz.hu/egymillioval-tobb-dolgozo-brutalis-export-eroszakos-migransok-orban-evertelokojenek-6-allitasat-ellenoriztuk/>
- 57.Egyszerűsített honosítás. Magyarország Nagykövetsége Belgrád. 2022. URL: <https://belgrad.mfa.gov.hu/page/tajekoztato-az-egyszerusitett-honositasi-eljarasrol>
- 58.Erlanger S. Ukraine war accelerates shift of power in Europe to the East. The New York Times. 26.01.2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/01/26/world/europe/eu-nato-power-ukraine-war.html>.
- 59.European Council. European Council conclusions. 17– 21.07. 2020. Brussels. 67 p. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/45109/210720-euco-final-conclusions-en.pdf>
- 60.Európai Parlamenti képviselők választása 2019: összesített eredmények. () / Nemzeti választási iroda. Budapest. 2019. URL: https://www.valasztas.hu/osszesitetteredmenyek_ep2019
- 61.European Parliament. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. Strasbourg. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/2092/oj>
- 62.Európska a zahraničná politika, humanitárna pomoc. *Progresívne Slovensko*. Bratislava. 2023. URL: <https://progresivne.sk/programy/europska-a-zahranicnapolitika-humanitarna-pomoc/>
- 63.Fishbein M., Ajzen I. Predicting and Changing Behavior: The Reasoned Action Approach. New York; Hove: Psychology Press. Series. 2011. URL: <http://EconPapers.repec.org/RePEc:hrv:hksfac:7779639>
- 64.Five points on the 11th (or, taking 2009 into account, the 12th) Orbán-Putin meeting. 2022-02-02. URL: https://politicalcapital.hu/news.php?article_read=1&article_id=2943
- 65.Fricz T. It's time to talk about Huxit. *Magyar Nemzet*. Budapest. 17.08. 2021. URL: <https://magyarnemzet.hu/english/2021/08/itstime-to-talk-about-huxit>
- 66.Gyárfášová O. From Anti-Establishment to Anti-System Parties in Slovakia. *New Perspectives*. 2018. № 26(1). P 109–134. URL: <https://www.jstor.org/stable/26497638>.
- 67.Háború és béke a kampányban. URL: https://politicalcapital.hu/hirek.php?article_read=1&article_id=2959
- 68.Háború vagy béke – Orbán Viktor a választás tétjéről. URL: https://www.origo.hu/itthon/2022/04/haboru-vagy-beke-orban-viktor-a-valasztas-tetjerol-mn#google_vignette
- 69.Hajdu D. GLOBSEC Trends 2022: CEE amid the war in Ukraine. Slovak Republic. 2022. P. 83-89.

- 70.Hajdu D., Klingová K., Sawiris M. GLOBSEC Vulnerability Index 2021. Bratislava. URL: https://www.globsec.org/sites/default/files/2021-11/Vulnerability-Index_Slovakia.pdf
- 71.Hegedüs D. Pioneering illiberal state building in the European Union : the case of Hungary. *Illiberal and authoritarian tendencies in Central, South-Eastern and Eastern Europe* / ed. M. Solska, F. Bieber, D. Taleski / M. Solska, F. Bieber, D. Taleski (Eds.). Bern. 2018. P. 123–146.
- 72.Hloušek V., Kopeček L. Politické strany: původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě. Praha: Grada, 2010.
- 73.Hofstede G., Hofstede G. J. Kultury a organizace. *Software lidské mysli*. Great Britain. 2005. P. 96-98.
- 74.Hungary 2022 – Campaign Finale: Warmongers vs. Peace-lovers. 2022-04-01. URL: https://politicalcapital.hu/news.php?article_read=1&article_id=2988
- 75.Ifj. Lomnici Zoltán: Jogilag nehéz megítélni a háborút. 2022. február 24. URL: <https://www.origo.hu/nagyvilag/2022/02/orosz-ukran-haboru-ifj-lomnici-zoltan>
- 76.Immelman A., Trenzeluk J. V. The political personality of Russian Federation president Vladimir Putin. *USA*. 2017. P. 1-38. URL: https://digitalcommons.csbsju.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1106&context=p_sychology_pubs
- 77.Introducing: the secret weapon of online smear campaigns. arch 31. 2022. URL: <https://telex.hu/english/2022/03/31/introducing-the-secret-weapon-of-online-smear-campaigns>
- 78.Jobbik: Crimea referendum is exemplary. *Jobbik*. Budapest. 18.03.2014 URL: https://web.archive.org/web/20140320215121/https://www.jobbik.com/jobbik_crimea_referendum_exemplary
- 79.Jobbik: NATO has become an offensive alliance but there is no real alternative now. *Daily news Hungary*. Budapest. 18.03.2016. URL: <https://dailynewshungary.com/jobbik-nato-has-become-an-offensive-alliance-but-thereis-no-real-alternative-now/>
- 80.Kaľan D., Vass Á. Big Gestures, Small Actions: Paradoxes of Slovakia's Policy towards Russia. *PISM Bulletins*. 2015. № 775.
- 81.Kárpátalja elszakadásáért tüntetett a Jobbik. *24.hu*. Budapest. 29.03.2014. URL: <https://24.hu/belfold/2014/03/29/karpatalja-elszakadasaert-tuntetett-ajobbik/>
- 82.Kárpátalja: autonómia. Orbán Viktor nyilatkozata. Karpatalja. URL: https://karpatalja.blog.hu/2014/05/18/karpatalja_autonomia_orban_viktor_nyilatkozata

- 83.Kárpáti J. A Haború Kirobbanása Óta Alig Telt Nap, Hogy A „Háborús Baloldal” Ne A Békéért Kiáltott Volna. 2022/03/30. URL: <https://www.lakmusz.hu/a-haboru-kirobbanasa-ota-alig-telt-nap-hogy-a-haborus-baloldal-ne-a-bekeert-kialtott-volna/?lang=hu>
- 84.Kazharski A. Central Europe Thirty Years after the Fall of Communism: A Return to the Margin? Lexington Books, 2022
- 85.Kazharski A. Frontiers of hatred? A study of right-wing populist strategies in Slovakia. *European Politics and Society*. 2019. № 20(4). P. 393–405.
- 86.Kocsis Máté: Gyurcsány mindenkit bedarál. URL: <https://www.origo.hu/itthon/2021/10/kocsis-mate-gyurcsany-mindenkit-bedaral-fb>
- 87.Kopeček L. Politické strany na Slovensku 1989 až 2006. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007.
- 88.Kotleba napísal Janukovyčovi list : Neustúpte! *Aktuality*. Bratislava. 31.01.2014 URL: <https://www.aktuality.sk/clanok/245111/kotleba-napisal-janukovycovilist-neustupte/>
- 89.Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=501216971608643&ref=sharing>
- 90.Kovaříková M. Antimečiarismus na Slovensku. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. 2011. URL: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/49016/120059007.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- 91.Külügyi szakértő: Putyin népirtásra hivatkozva indította meg a műveletet. 2022.02.24. URL: https://hirado.hu/kulfold/cikk/2022/02/24/kulugyi-szakerto-putyin-nepirtasra-hivatkozva-inditotta-meg-a-muveletet?fbclid=IwAR2zu6hFObWSuC7LQAYopyfWvyD2FMVbHm0wGR_TkBP0ncpBNzK22WZBfNc
- 92.Kupka P., Laryš M., Smolík J. Krajní pravice ve vybraných zemích střední a východní Evropy: Slovensko, Polsko, Ukrajina, Bělorusko, Rusko. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009.
- 93.Kvárik A. Ha Orbán marad, 15 év múlva Magyarország nem az Európai Unió része lesz, hanem orosz gyarmat. *Alfahír*. Budapest. 27.07.2019. URL: https://alfahir.hu/2019/07/27/jakab_peter_jobbik_orban_viktor_tusvanyos
- 94.Lóránt K. Az Európai Unió jövője és Magyarország mozgáster. Budapest Kairosz Kiadó. 2015, 224 ol.
- 95.Magyar szélsőjobboldali szereplők reakciói az Ukrajna elleni orosz agresszióra. 2022-03-30. URL: https://politicalcapital.hu/hirek.php?article_read=1&article_id=2979

96. Magyar szívvel, józan ésszel, tiszta kézzel : a Jobbik 2018-as választási programja. *Jobbik*. Budapest. 2018. 68 ol. URL: https://blob.jobbik.hu/programs/magyar_szivvel_jozan_esszel_tiszta_kezzel.pdf (date of access: 16.03.2024).
97. Marušiak J. Slovakia: Emergence of an Old-New Pseudo-Pan-Slavism in the Context of the Conflict Between Russia and Ukraine After 2014. *Pan-Slavism and Slavophilia in Contemporary Central and Eastern Europe*. Cham: Springer International Publishing, 2023. P. 329–355.
98. Megint hazudott a baloldali propagandasajtó az orosz vakcináról. *Origo*. Budapest. 20.02.2021. URL: <https://www.origo.hu/itthon/20210220-cafolta-az-alhireket-menzcer-tamas.html> (date of access: 20.03.2023).
99. Melnikoff D., Bargh J. The Mythical Number Two. *Trends in Cognitive Science*. 2018. Vol. 22. No. 4. P. 280—293.
100. Metodieva A. Disinformation as a Cyber Threat in the V4: Capabilities and Reactions to Russian Campaigns. Bratislava, 2018.
101. Mikušovič D. Slovenská pospolitost' včera a dnes. *Rexter: časopis pro výzkum radikalismus, extremismu a terorismu* / Centrum pro bezpečnostní a strategická studia. Brno. 2007. Roč. V, č. 1. URL: https://web.archive.org/web/20180422110441id_/http://casopis.rexter.cz/01-2007/rexter_01_2007-2.pdf
102. Nemzeti Választási iroda. 2010. évi Országgyűlési képviselő választás: az Országgyűlés összetétele. Budapest. URL: <https://static.valasztas.hu/dyn/pv10/outroot/vdin2/hu/l50.htm>
103. Nemzeti Választási iroda. Az Európai Parlamenti választás összesített eredménye. 2014. Budapest. URL: <https://static.valasztas.hu/dyn/ep14/szavossz/hu/eredm.html>
104. Nemzeti Választási iroda. Az Európai Parlamenti választáson leadott szavazatok. 2009. Budapest. URL: <https://static.valasztas.hu/dyn/ep09/outroot/hu/0/emjk.htm>
105. Neuberger E. Félrevezető Statisztikákkal Harcol A Fidesz A Nyugati Nemátalakító Műtétek Őrlete Ellen. 2022/01/11. URL: <https://www.lakmusz.hu/felrevezeto-statisztikakkal-harcol-a-nematalakito-mutetek-orulete-ellen-a-fidesz/>
106. Neuberger E. Orbánék Szerint Az Ellenzék Katonákat Küldene Ukrajnába. Valójában A Nato-T Követnék, Amely Inkább Kimaradna A Háborúból. 2022/03/03. URL: <https://www.lakmusz.hu/orbanek-szerint-az-ellenzek-katonakat-kuldene-ukrajnaba-valojaban-a-nato-t-kovetnek-amely-inkabb-kimaradna-a-haborubol/>
107. Nimmo B., Anatomy of an Info-War: How Russia's Propaganda Machine Works, and How to Counter It, Central European Policy Institute.

2015. URL: <https://www.cepolicy.org/publications-anatomy-info-war-how-russiaspropaganda-machine-works-and-how-counter-it/>
108. Nyilas G. Gyöngyösi Budapest. 16.03.2021. URL: https://index.hu/kulfold/2014/03/16/gyongyosi_a_krim_esely_a_magyaroknak_is.
109. Nyilas G. Gyöngyösi: a Krím esély a magyaroknak is Index. URL: https://index.hu/kulfold/2014/03/16/gyongyosia_magyaroknak_is
110. Odpor inštitúcií EÚ. https://politicalcapital.hu/authoritarian_shadows_in_the_eu/research_results.php?article_read=1&article_id=2580
111. Orbán V. A munkaalapú állam korszaka következik (beszéd, Tusványos 2014). *Mandiner*. Tusnádfürdő. 26.07.2014. URL: https://mandiner.hu/cikk/20140728_orban_viktor_a_munkaalapu_allam_korszaka_kovetkezik_beszed_tusvanyos_2014
112. Orbán V. Előadás a «Harminc év ingyenes» konferencian // Magyarország Kormánya. Budapest. 19.06.2021. URL: <https://kormany.hu/beszedek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-eloadasa-a-harminc-eveszabadon-cimu-konferencian>
113. Orbán V. Nem elhagyjuk, hanem elfoglaljuk Brüsszelt. *Mandiner*. Budapest. 13.12.2023. URL: <https://mandiner.hu/video/2023/12/nem-elhagyjuk-hanemelfoglaljuk-brusszelt-orban-viktor-a-mandinernek>
114. Orbán Viktor beszéde a kampány-nagygyűlésen. 2022. április 1. Székesfehérvár URL: <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/orban-viktor-beszede-a-kampany-nagygyulesen/>
115. Orbán Viktor Évértékelő 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wGEu7r9iKQI>
116. Orbán Viktor Facebook-nyilatkozata a Nemzetbiztonsági Operatív Törzs alakuló ülését követően. 2022. február 24. Budapest. URL: <https://2015-2022.miniszterelnok.hu/orban-viktor-facebook-nyilatkozata-a-nemzetbiztonsagi-operativ-torzs-alakulo-uleset-kovetoen/>
117. Orbán Viktor. Háború vagy béke - Orbán Viktor a választás tétjéről. 2022. április 02. URL: <https://www.origo.hu/itthon/2022/04/haboru-vagy-beke-orban-viktor-a-valasztas-tetjerol-mn>
118. Országgyűlési képviselők választása. *Nemzeti Választási iroda*. Budapest. 2014. URL: https://static.valasztas.hu/dyn/pv14/szavossz/hu/JLCS/jlcs_1015.html
119. Peisertová V. Slovenská národná strana: analýza jejího působení a postavení ve slovenském politickém systému v letech 1989–2006. Praha, 2009. Bakalářská práce. Univerzita Karlova URL:

- <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/147061/130094896.pdf?sequence=1>
120. Pellegrini: sankciami proti Rusku sme nedosiahli dokopy nič. *SME*. Bratislava. 10.10.2018 URL: <https://domov.sme.sk/c/20934562/pellegrini-rusko-sankciedanko-lajcak-unia-moskva.html>
 121. Perugini M, Richetin J., Zogmaister C. Prediction of Behavior. In: B. Gawronski, K. Payne (eds.) *Handbook of Implicit Social Cognition: Measurement, Theory, and Applications*. New York, NY: Guilford Press, 2010. P. 255–278.
 122. Perugini M. Predictive Models of Implicit and Explicit Attitudes. *British Journal of Social Psychology*. 2005. Vol. 44. No. 1. P. 29—45
 123. Poláčková K. The white dream of Marian Kotleba. *Krytyka polityczna and European alternatives*. Warsaw. 25.08.2018. URL: <http://politicalcritique.org/cee/slovakia/2018/the-white-dream-of-marian-kotleba/>
 124. Prime Minister Viktor Orbán's Speech at the 25th Balványos Summer Free University and Student Camp, 26 July 2014, Tusnádfürdő (Băile Tușnad), Romania. *Magyarország jobban teljesít*. URL: http://2010-2015.miniszterelnok.hu/in_english_article/_prime_minister_viktor_orban_s_speech_at_the_25th_balvanyos_summer_free_university_and_student_camp
 125. Program ekonomického rastu. *Sloboda a Solidarita*. Bratislava. 2023. 268 s. URL: <https://drive.google.com/file/d/1LtK9nyf9Rl1KKWEbGn3ro3I0zAqbavwk/view>
 126. Radikális változás: a Jobbik országgyűlési választási programja a nemzeti önrendelkezésért és a társadalmi igazságosságért. *Jobbik*. Budapest. 2010. URL: <https://docplayer.hu/158036-Radikalis-valtozas-a-jobbik-orszaggyulesi-valasztasiprogramja-a-nemzeti-onrendelkezesert-es-a-tarsadalmi-igazsagossagert.html>
 127. Rasz B., Political Pluralism in Hungary: The 1990 Elections. *Soviet Studies*. 1991. Vol. 43, No.1. P. 35–41.
 128. Reuters Institute Digital News Report 2022. URL: https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2022-06/Digital_News-Report_2022.pdf
 129. Rezortný program. *Hlas–Sociálna Demokracia*. –Bratislava. 2023. 39 s. URL: https://www.silnystat.sk/app/uploads/2023/09/Rezortny_program_HLAS.pdf (date of access: 18.03.2024).

130. Rogers T., Aida M. Why Bother Asking? The Limited Value of Self-Reported Vote Intention. Harvard Kennedy School of Government. Faculty Research Working Paper, 2012.
131. Rozumnejšie, zodpovednejšie, lepšie : naša odpoveď na amaterizmus, populizmus a nevšímavos : volebný program KDH.). Bratislava. 2023. 148 s. URL: <https://kdh.sk/volebny-program-kdh/>.
132. RSF. Hungary. URL: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/hungary>
133. Rusko se snaží rozštepit EU. ČT24. Praha. 23.04.2018. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/svet/2459224-rusko-se-snazi-rozstepit-eu-varovalslovensky-prezident-kiska-pred-kremelskou>
134. Silné Slovensko v srdci Európy. Republika. Bratislava. 2023. URL: <https://www.hnutie-republika.sk/zahranicna-politika/>
135. Škarba T., Assoc, Višňovský J. Pro-Russian Propaganda on Social Media During The Pre-Election Campaign In Slovakia. URL: https://www.nordsci.org/_files/ugd/32dbef_5900dca713864c6eaae0403f28c2061f.pdf
136. Smoleňová, I. The Pro-Russian Disinformation Campaign in the Czech Republic and Slovakia, Per Concordiam. *Journal of European Security nad Defence Issues*. 2016. Vol. 7. P. 26–29.
137. SNS. 15 programových priorít SNS pre Slovensko. 2023. Bratislava. 3 s. URL: https://www.sns.sk/wp-content/uploads/2023/09/VP_Web.pdf
138. SNS. Andrej Danko: som rád, že sa potvrdzujú moje slová. Bratislava. 07.10. 2018. URL: <https://www.sns.sk/andrej-danko-som-rad-ze-sa-potvrdzujumoje-slova-ze-svet-musi-spolupracovat-s-ruskom/>.
139. Spectator staff. Slovakia has expelled Russian diplomat for espionage. *The Slovak Spectator*. 2018.
140. Správa Policajného zboru o dezinformáciách na Slovensku v roku 2022. Odbor komunikácie a prevencie Prezídia Policajného zboru, Slovak Republic. URL: https://www.minv.sk/swift_data/source/images/sprava-odezinformaciach-sr-2022.pdf
141. Štatistický úrad Slovenskej republiky Voľby do Národnej rady SR 2016: definítive výsledky hlasovania. Bratislava. 2016 URL: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>
142. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky: počty mandátov pridelené politickým subjektom a veková štruktúra zvolených poslancov. 2020. URL: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2020/sk/data03.html>

143. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Voľby do Národnej rady Slovenskej republiky 2023: hlasy pre politické subjekty. Bratislava. 2023. URL: https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2023/sk/vysledky_hlasovania_strany.html
144. Stop Gyurcsány, Stop Márki-Zay! címen folytatja a Fidesz az aláírásgyűjtését. YouTube. 26.10.2021. URL: https://youtu.be/ASyfJXYg_lk
145. Strack F., Deutsch R. Reflective and Impulsive Determinants of Social Behavior. *Personality and Social Psychology Review*. 2004. Vol. 8. No. 3. P. 220–247.
146. Szakértő: Az orosz lakosság háromnegyede támogatja Putyin lépéseit. 2022.02.24. URL: <https://hirado.hu/kulfold/cikk/2022/02/24/szakerto-az-orosz-lakossag-haromnegyede-tamogatja-putyin-lepeseit>
147. Szakértő: Érdeemes komolyan venni, amit az orosz elnök mond. 2022. február 24. URL: <https://www.origo.hu/nagyvilag/2022/02/szakerto-erdemes-komolyan-venni-amit-az-orosz-elnok-mond>
148. Tenczer G. A Medián 128-71 arányban biztosnak látja a Fidesz győzelmét. 2022. március 30. URL: <https://telex.hu/valasztas-2022/2022/03/30/a-median-biztosnak-latja-a-fidesz-gyozelmet>
149. Választási kampány 2022: törvényt sérthetett a Fidesz, nyolcszoros túlerőben a kormányoldal plakátkampánya az ellenzékkal szemben. URL: https://politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/Kozteruleti_Kampanykoltesek_2022marcius.pdf
150. Van Duin P. Between Bohemia and Russia: Ľudovít Štúr, Slovak identity, and the controversies of the Slavic world. *Studia Politica Slovaca*, 2016. № 9 (2). P 50–73.
151. Volebný program strany Smer–Slovenská sociálna demokracia. Smer–Slovenská sociálna demokracia. Bratislava. 2023. URL: <https://www.stranasmer.sk/aktuality/blogy/post/volby-2023>
152. Vražda D. Ruský špión Garbár z Hlavných správ dostal za vyzvedačstvo a korupciu podmienku a peňažný trest 15-tisíc eur, Slovak Republic, 2023. URL: <https://dennikn.sk/3260192/rusky-spion-garbar-z-hlavnych-spravdostal-za-vyzvedacstvo-a-korupciu-podmienku-a-penazny-trest-15-tisic-eur/>
153. Vyhrá mafia alebo ľudia: ty rozhodneš: volebný program. OL’ANO a Priatelja. Bratislava. 2023 242 s. URL: <https://www.obycajniludia.sk/volebny-program2023/>
154. Výsledky parlamentných volieb 2023. SME. Voľby. URL: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2023/vysledky>
155. Vystúpenie z EÚ je otázkou nášho prežitia. *Naše Slovensko / Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko*. Bratislava. 2016. Október. S. 3–4. URL:

- <https://web.archive.org/web/20170606112648/http://www.naseslovensko.net/wp-content/uploads/2016/10/nase-slovensko-oktober-2016.pdf> (date of access: 16.03.2024).
156. Vyzývame Pellegriniho, aby zastavil protiruské besnenie a nehlasoval za predĺženie sankcií. *Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko*. Bratislava. 11.12. 2018. URL: <http://www.naseslovensko.net/nase-nazory/zahranicna-politika/vyzyvamepellegriniho-aby-zastavil-protiruske-besnenie-a-nehlasoval-za-predlzenie-sankcii/>
 157. Volebný program pre silný štát 2016–2020. Tomášov. SNS. 28.11.2015. URL: http://sns.sk/wp-content/uploads/2017/04/volebny_program_2016.pdf
 158. Hazugságok a háború szolgálatában. 2022-03-18. URL: https://politicalcapital.hu/hirek.php?article_read=1&article_id=2969
 159. Választások utáni pártrend: Fidesz, DK, Mi Hazánk. Index. 19.05.2022. URL: <https://index.hu/belfold/2022/05/19/kozvelemenykutatas-idea-intezet-felmeres-part>

ДОДАТКИ

Додаток А

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ В УГОРЩИНІ, 2010–2022

Таблиця 1

Підсумки першого туру Парламентських виборів в Угорщині

11 квітня 2010 року

Партія	Кількість регіональн их списків	Кількість голосів	% голосі в	Індивідуаль ні місця	Регіональ ні місця	Регіональ ні місця %	Загальна кількість місць	Загальна кількість місць %
Фідес — Угорський громадянський союз (<i>FIDESZ</i>)	20	2705174	52,73	119	87	59,59	206	53,37%
Угорська соціалістична партія (<i>MSZP</i>)	20	990095	19,31	0	28	19,18	28	7,25%
Рух за кращу Угорщину (<i>JOBBIK</i>)	20	855109	16,67	0	26	17,81	26	6,74%
Політика може бути іншою (<i>LMP</i>)	20	383443	7,44	0	5	3,42	5	1,3%
Угорський демократичний форум (<i>MDF</i>)	17	136829	2,66	0	0	-	-	-
Громадський рух (<i>CM</i>)	9	45863	0,9	0	0	-	-	-
Угорська комуністична робітнич партія (<i>Munkáspárt</i>)	4	5606	0,11	0	0	-	-	-
MSZDP (<i>MSZDP</i>)	4	4117	0,08	0	0	-	-	-
Összefogás Párt (<i>ÖP</i>)	1	2732	0,05	0	0	-	-	-
Угорська партія справедливості (<i>MI ÉP</i>)	2	1286	0,03	0	0	-	-	-
Загалом (явка 64,37%)		5169836	100	119	146	100	265	68,65%

Таблиця 2

Підсумки другого туру Парламентських виборів в Угорщині 25 квітня 2010 року

Партії	Кількість голосів	Регіональні голоси	Загальні голоси	%	Fragmentary votes	Constituency seats	Регіональні місця	National list seats	Загальні місця
Фідес — Угорський громадянський союз (<i>Fidesz – Magyar Polgári Szövetség</i>)	620232	2 706 292	3 326 524	52,73	135 592	172	87	3	262
Угорська соціалістична партія (<i>Magyar Szocialista Párt, MSZP</i>)	326361	990428	1 316 789	19,30	1 221 523	2	28	29	59
Рух за кращу Угорщину (<i>Jobbik Magyarországért Mozgalom</i>)	141415	855436	996 851	16,67	925 252	0	26	21	47
Політика може бути іншою (<i>Lehet Más a Politika</i>)	43437	383876	427 313	7,48	471 305	0	5	11	16
Загалом	1152693	5132531	6285224	96,18	2753672	176	146	64	386

Результати Парламентських виборів в Угорщині, 2014 р.

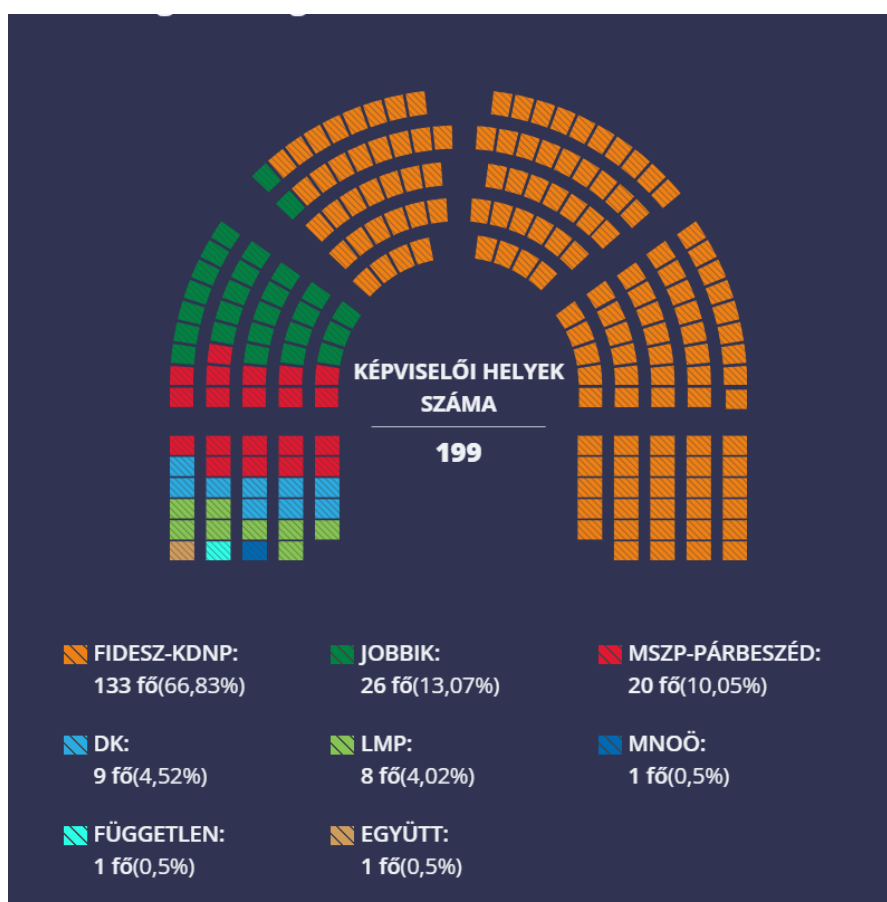
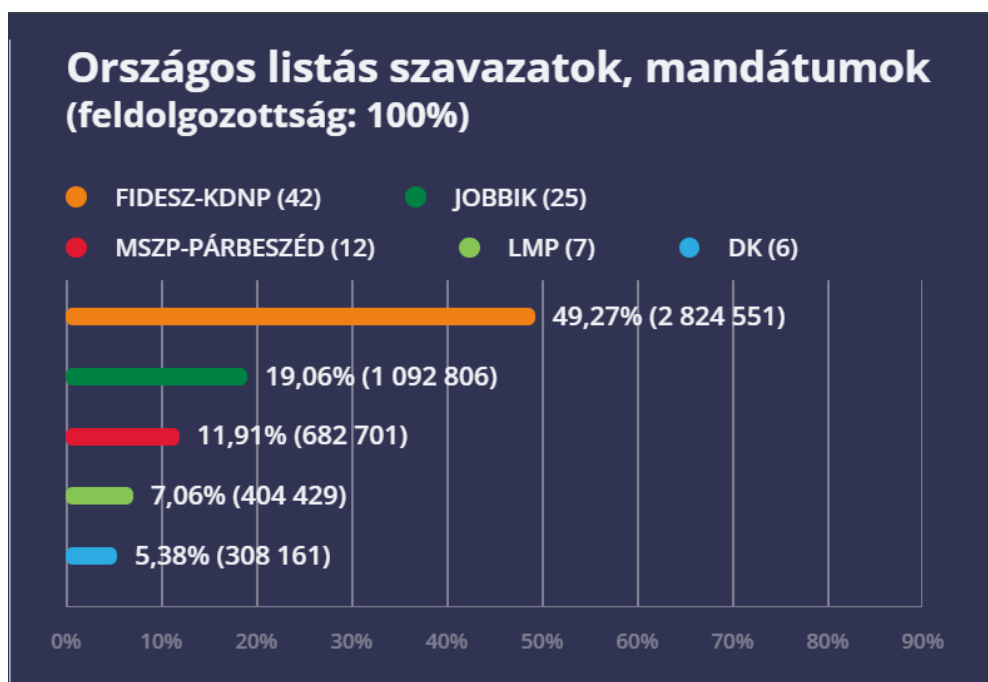
Pártok	Hazai eredmény		Levéiben történő szavazás		Összesített eredmény		Pártlisták szavazatainak megoszlása
	Szavazat	%	Szavazat	%	Szavazat	%	
FIDESZ-KDNP	2 142 142	43.55 %	122 638	95.49 %	2 264 780	44.87 %	45,04 %
MSZP-EGYÜTT-DK-PM-MLP	1 289 311	26.21 %	1 495	1.16 %	1 290 806	25.57 %	25,67 %
JOBBIK	1 017 550	20.69 %	2 926	2.28 %	1 020 476	20.22 %	20,30 %
LMP	268 840	5.47 %	574	0.45 %	269 414	5.34 %	5,36 %
MUNKÁSPÁRT	28 260	0.57 %	63	0.05 %	28 323	0.56 %	0,56 %
A HAZA NEM ELADÓ MOZGALOM PÁRT	23 478	0.48 %	29	0.02 %	23 507	0.47 %	0,47 %
SERES MÁRIA SZÖVETSÉGESEI	22 192	0.45 %	27	0.02 %	22 219	0.44 %	0,44 %
ZÖLDEK PÁRTJA	18 328	0.37 %	229	0.18 %	18 557	0.37 %	0,37 %
SZOCIÁLDEMOKRATÁK	15 012	0.31 %	61	0.05 %	15 073	0.3 %	0,30 %
EGYÜTT 2014	14 052	0.29 %	33	0.03 %	14 085	0.28 %	0,28 %
SEM	12 438	0.25 %	125	0.1 %	12 563	0.25 %	0,25 %
MNOÖ	11 415	0.23 %	0	0.0 %	11 415	0.23 %	
KTI	10 889	0.22 %	80	0.06 %	10 969	0.22 %	0,22 %
JESZ	9 885	0.2 %	40	0.03 %	9 925	0.2 %	0,20 %
MCP	8 793	0.18 %	17	0.01 %	8 810	0.17 %	0,18 %
FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT	8 040	0.16 %	43	0.03 %	8 083	0.16 %	0,16 %
ÖSSZEFOGÁS	6 527	0.13 %	25	0.02 %	6 552	0.13 %	0,13 %
ORSZÁGOS ROMA ÖNKORMÁNYZAT	4 048	0.08 %	0	0.0 %	4 048	0.08 %	
ÚDP	2 082	0.04 %	18	0.01 %	2 100	0.04 %	0,04 %
ÚMP	1 572	0.03 %	6	0.0 %	1 578	0.03 %	0,03 %

ORSZÁGOS HORVÁT ÖNKORMÁNYZAT	1 212	0.02 %	0	0.0 %	1 212	0.02 %	
SZLOVÁK LISTA	995	0.02 %	0	0.0 %	995	0.02 %	
ORÖ	463	0.01 %	0	0.0 %	463	0.01 %	
MROÖ	362	0.01 %	0	0.0 %	362	0.01 %	
UKRÁN ORSZÁGOS ÖNKORMÁNYZAT	293	0.01 %	0	0.0 %	293	0.01 %	
SZOÖ	236	0.0 %	0	0.0 %	236	0.0 %	
ORSZÁGOS SZLOVÉN ÖNKORMÁNYZAT	134	0.0 %	0	0.0 %	134	0.0 %	
ÖRMÉNY ÖNKORMÁNYZAT	110	0.0 %	0	0.0 %	110	0.0 %	
MAGYARORSZÁGI GÖRÖGÖK	102	0.0 %	0	0.0 %	102	0.0 %	
ORSZÁGOS LENGYEL ÖNKORMÁNYZAT	99	0.0 %	0	0.0 %	99	0.0 %	
BOLGÁR ORSZÁGOS ÖNKORMÁNYZAT	74	0.0 %	0	0.0 %	74	0.0 %	

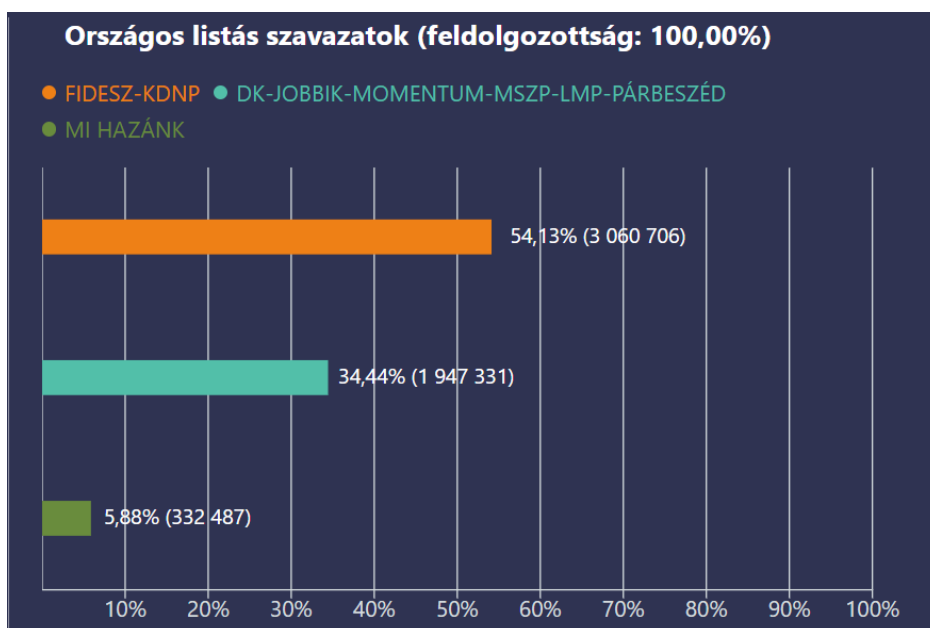
Результати Парламентських виборів в Угорщині, 2014 р.

Місце	Партія/блок	Голосів	% голосів
1.	«Фідес»-ХДНП (блок)	2 264 780	44,87
2.	Угорська соціалістична партія	1 290 806	25,57
3.	«Йоббік»	1 020 476	20,22
4.	«Політика може бути іншою»	269 414	5,34

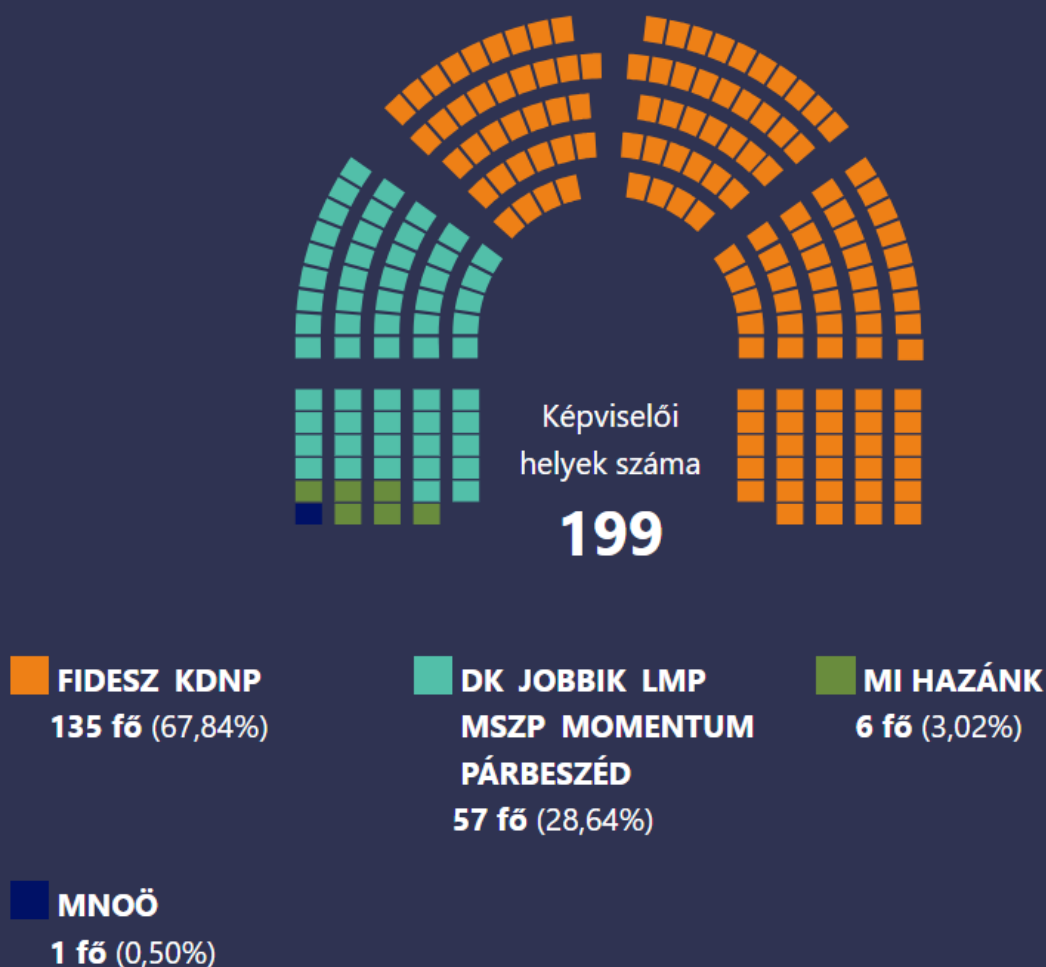
Результати Парламентських виборів в Угорщині, 2018 р.

Результати Парламентських виборів в Угорщині, 2022 р.

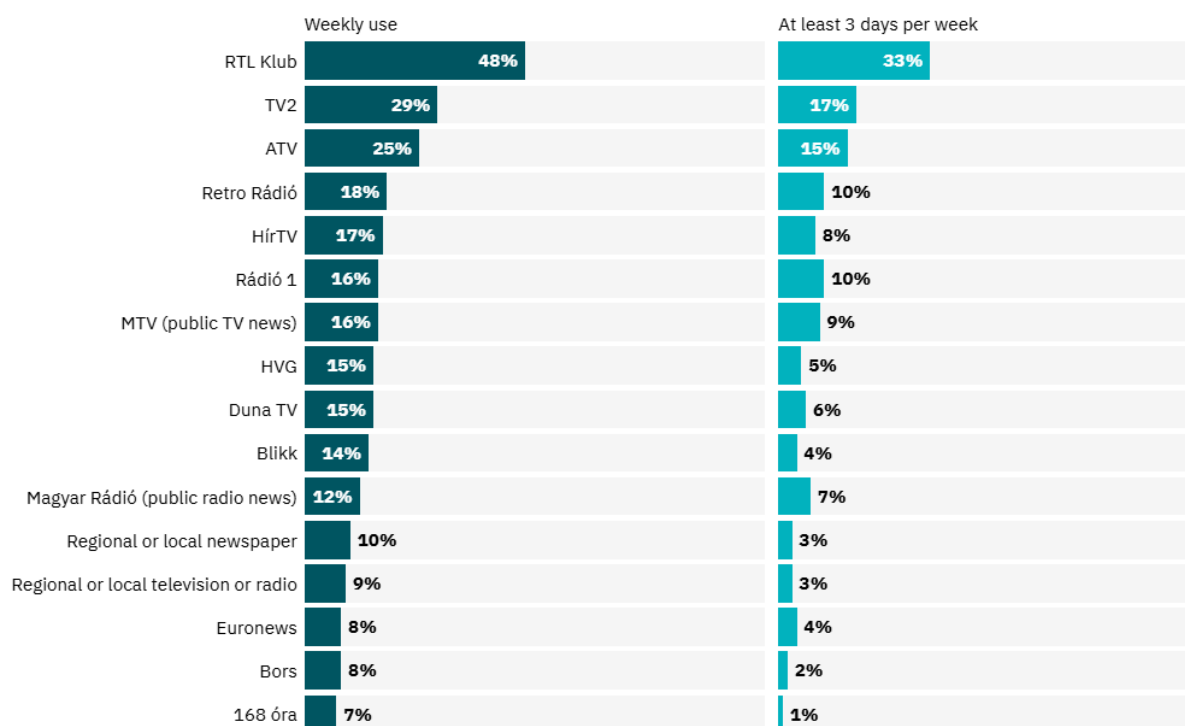
Országgyűlés összetétele

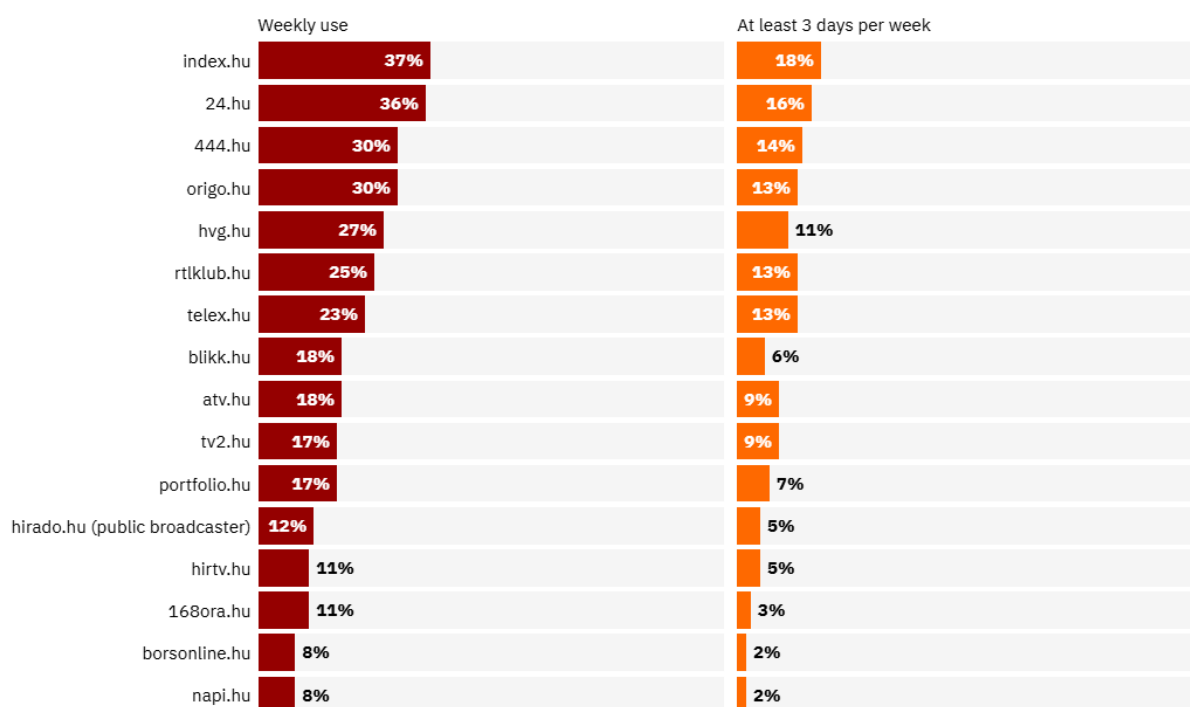
Додаток Б

Довіра до медіа в Угорщині

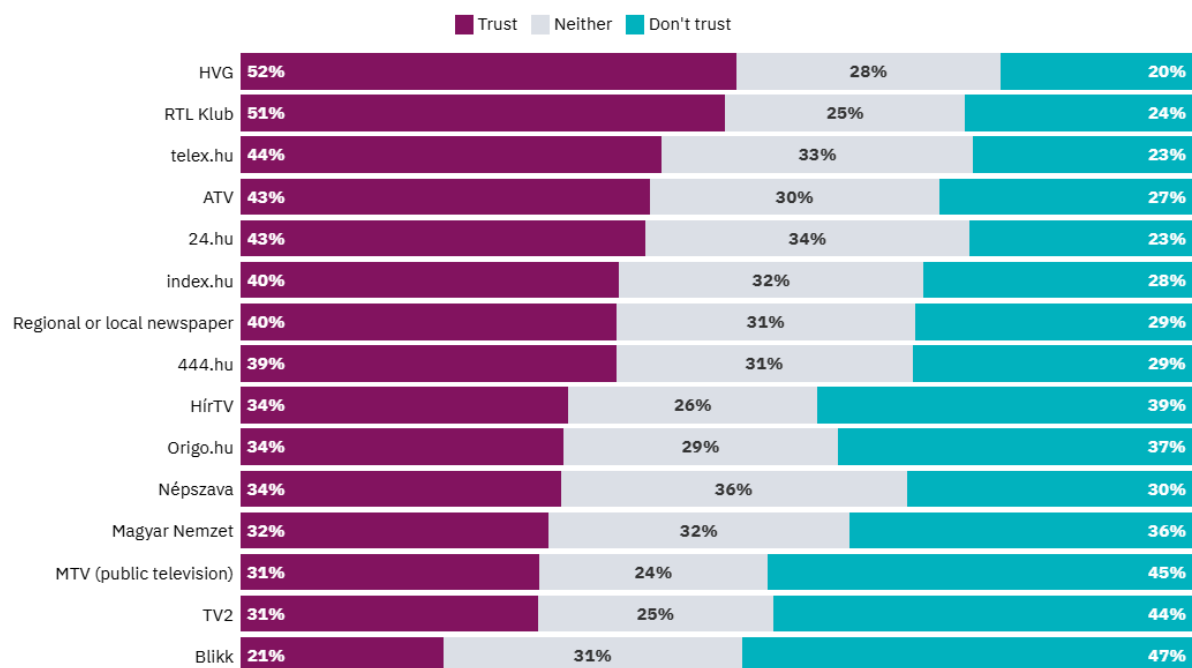
Споживання інформації з офлайн медіа

Споживання інформації з онлайн медіа

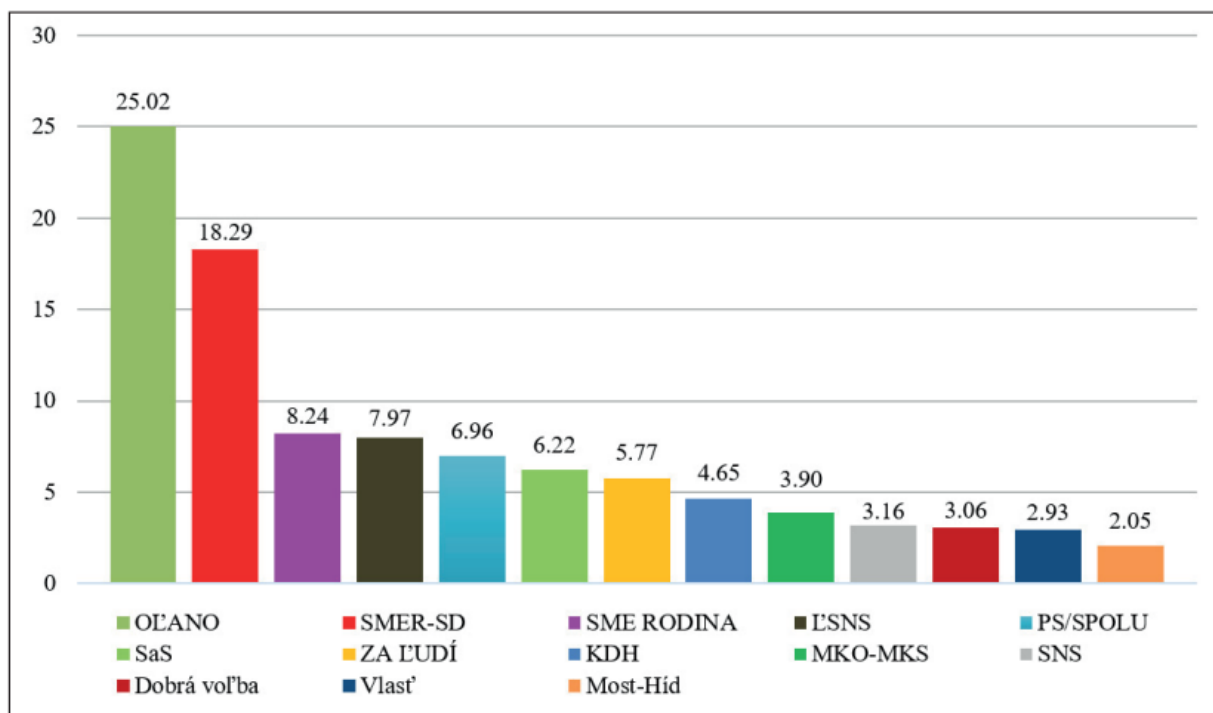

Довіра до медіа вибоців Угорщини

Додаток В

Результати парламентських виборів в Словаччині Підсумки парламентських виборів в Словаччині 2020–2023 рр.

Підсумки парламентських виборів в Словаччині, 2023 р.

